

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»**

**ПРИВАТНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
УНІВЕРСИТЕТ КОРОЛЯ ДАНИЛА**

Кваліфікована наукова праця
на правах рукопису

МИКУЛЯК ПАВЛО ПАВЛОВИЧ

Прим. № _____

УДК 347.98

ДИСЕРТАЦІЯ

**САМОКОНТРОЛЬ СУДУ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ В ЦИВІЛЬНОМУ
ПРОЦЕСІ**

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право
Галузь знань «081 – Право»

Подається на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____/П.П. Микуляк/

Науковий керівник: **Феннич Василь Петрович**, кандидат юридичних наук,
доцент

Ужгород – 2020

АНОТАЦІЯ

Микуляк П.П. Самоконтроль суду першої інстанції в цивільному процесі. – Кваліфікована наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» (081 – Право). – Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет». – Приватний вищий навчальний заклад Університет Короля Данила. Ужгород, 2020.

У дисертаційній роботі вперше проведено теоретично-прикладне дослідження самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі України. Аналіз еволюції інституту самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі з часів Київської Русі аж по сьогоднішній день дав можливість автору зробити висновки, що інститут самоконтролю з'являється поряд із інститутом судового контролю вищестоящих судів за діяльністю нижчестоящих. До цього часу, незважаючи на тривале існування судової форми захисту, він нормативно не проявлявся. Це твердження базується на аналізі історико-правових документів, які в II пол. XIV ст. – поч. XVI вперше почали закріплювати такі самоконтрольні повноваження суду першої інстанції, як самовідвід судді, припинення розгляду цивільної справи в певному суді, якщо виявиться, що особа мала королівський привілей, який звільняв її від підсудності цього суду, перевірка показань свідків за допомогою вижа тощо. З часом обсяг самоконтрольних повноважень суду зростав, що демонструє важливість інституту самоконтролю суду першої інстанції, за допомогою якого можна було оперативно корелювати поведінку та акти суду, які не відповідають вимогам законності та обґрунтованості.

У роботі розкривається юридична природа самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі. Автор критично оцінює сформовані на цей момент концепції, які пояснюють сутність та особливості самоконтролю суду

першої інстанції. Зокрема, йдеться про такі концепції, як концепція факультативної стадії, концепція первісного перегляду судових актів, концепція принципу цивільної процесуальної форми, концепція процесуальної діяльності, концепція процесуальних повноважень. Основна критика названих концепцій звелася до того, що вони не можуть охопити все різноманіття самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі (їх автори зазвичай свої підходи базували на самоконтрольних повноваженнях суду першої інстанції, які він проявляв після проголошення підсумкового судового рішення). Саме тому, відштовхуючись від зроблених напрацювань у доктрині цивільного процесу, автор пропонує розглядати самоконтроль суду першої інстанції як одну із функцій, яку виконує суд, реалізуючи самоконтрольні повноваження. З філософських позицій цей підхід базується на теорії соціального контролю, який розглядається функцією соціального управління, за допомогою якої відбувається зворотній зв'язок між суб'єктом, що ухвалює управлінське рішення, та об'єктом управління. Функція самоконтролю суду першої інстанції та його самоконтрольні повноваження співвідносяться як загальне та одиничне.

Сутність самоконтролю суду першої інстанції розкривається через ознаки, які притаманні досліджуваному явищу. Автор виділяє п'ять загальних ознак функції самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі: 1) самоконтроль здійснює той суд, який розглядає чи розглянув цивільну справу, завдяки чому самоконтроль можна називати горизонтальним судовим контролем; 2) об'єктом самоконтролю суду першої інстанції виступають його процесуальна діяльність та видані ним судові акти (судові рішення, протоколи про окремі процесуальні дії, виконавчі документи), що відрізняє самоконтроль від судового контролю за діяльністю учасників процесу та присутньою в залі судового засідання публікою; 3) самоконтроль суду першої інстанції передбачає оперативну та/або ефективну кореляцію власної процесуальної поведінки або судових актів у межах цивільної процесуальної форми; 4) самоконтроль суду першої інстанції має винятковий характер, оскільки цей суд не створюється для

здійснення такої діяльності; 5) самоконтроль суду першої інстанції можливий тільки в тому разі, якщо він передбачений нормами права.

Стверджується, що самоконтроль суду першої інстанції, урахувавши його винятковий характер, можливий тільки через підстави, які запускають механізм самоконтролю. Обґрунтовується ідея множинності підстав самоконтролю суду першої інстанції, де судова помилка розглядається тільки як одна із таких підстав. Поряд з нею автор як підстави самоконтролю суду першої інстанції виокремлює зміну обставин справи, реалізацію учасниками справи їхніх процесуальних прав та невиконання учасниками цивільного процесу їхніх процесуальних обов'язків. Характеризуючи судову помилку як підставу самоконтролю суду першої інстанції, автор вважає, що вона може траплятися як за наявності вини судді, так і у випадку його добросовісної помилки, тобто при відсутності вини судді. Здійснює розмежування підстав самоконтролю суду першої інстанції як функції та підстав самоконтрольних повноважень, які передбачені нормами права та є певними юридичними фактами.

З метою упорядкування системи самоконтрольних повноважень суду першої інстанції автор класифікує названі правові можливості на певні групи. Підтримується висловлена в теорії цивільного процесу думка про поділ самоконтрольних повноважень за часом реалізації на ті, які можуть бути здійснені до відкриття провадження у справі, під час судового розгляду цивільної справи та після проголошення підсумкового судового рішення. Аналіз цієї класифікації дав автору підстави стверджувати, що обсяг самоконтрольних повноважень суду першої інстанції, які він може здійснити під час судового розгляду цивільної справи, є найбільш обширним. Самоконтрольні повноваження суду першої інстанції можуть бути також поділені за суб'єктами ініціювання: ініціюються судом, виконавцем, учасниками справи, представниками, свідками, експертами та особами, які не є учасниками цивільного процесу. Також підтримується висловлена в теорії цивільного процесу класифікація самоконтрольних повноважень суду першої інстанції за підставами застосування та формою фіксації з авторськими уточненнями. Уперше пропонується

класифікація самоконтрольних повноважень суду першої інстанції за складом суду, де виділяють повноваження, які реалізує склад суду, що розглядає справу, склад суду, що розглянув справу, та склад суду, який не розглядав справу. Стверджується про доцільність поділу самоконтрольних повноважень за характером на імперативні та факультативні.

У дисертаційній роботі всі самоконтрольні повноваження суду першої інстанції, які він може реалізувати під час судового розгляду цивільної справи, за сферою застосування поділяються на чотири підгрупи: 1) самоконтрольні повноваження щодо організації розгляду цивільної справи на різних стадіях цивільного процесу; 2) самоконтрольні повноваження, які реалізуються під час судового доказування обставин цивільної справи; 3) самоконтрольні повноваження стосовно застосування забезпечувальних заходів; 4) самоконтрольні повноваження з припинення провадження в цивільній справі. Особливістю зазначених повноважень є те, що їх, як правило, реалізує той склад суду, що розглядає цивільну справу задля забезпечення законного та обґрунтованого вирішення цивільної справи. Автор подає як загальну, так і деталізовану характеристику вказаних підгруп самоконтрольних повноважень з виділенням підстав їх застосування, суб'єктів ініціювання та порядку реалізації.

Приділяється увага самоконтрольним повноваженням суду першої інстанції, які він може реалізувати після проголошення підсумкового судового рішення в цивільній справі. Указані повноваження за спрямуванням автор поділяє на три підгрупи: 1) самоконтрольні повноваження, які змінюють судові рішення та інші акти суду; 2) самоконтрольні повноваження, що скасовують судові рішення; 3) самоконтрольні повноваження, які спрямовані на відновлення судових рішень та інших актів суду. Різноманітний характер самоконтрольних повноважень указаних підгруп не дав можливість автору здійснити їх загальну характеристику, хоча самоконтрольні повноваження суду першої інстанції, які скасовують судові рішення, були структурізовані за підставами їх застосування. Уперше теоретично обґрунтовується віднесення до самоконтрольних повноважень суду першої інстанції перегляд судових рішень за виключними

обставинами, окрім такої обставини, як встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні цієї справи судом, а також уперше розглядається як самоконтрольне повноваження суду першої інстанції відновлення втраченого судового провадження.

Положення дисертації ілюструються багатьма прикладами з судової практики цивільного судочинства, узагальнення судової практики, а також практики Європейського Суду з прав людини. Автор пропонує удосконалення цивільного процесуального законодавства України у сфері самоконтрольних повноважень суду першої інстанції, а також механізму їх реалізації в цивільному процесі.

Ключові слова: цивільний процес, самоконтроль, суд першої інстанції, самоконтрольні повноваження, система, класифікація.

Список публікацій здобувача:

1. Микуляк П.П. Поняття та сутність самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі. *Visegrad Journal on Human Rights (Словацька Республіка)*. 2019. №5. Частина 1. С. 92-97.
2. Микуляк П. Юридическая природа самоконтроля суда первой инстанции в гражданском процессе. *Закон и жизнь (Республика Молдова)*. 2019. №12(2). С. 62-66.
3. Микуляк П.П. Класифікація самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі за суб'єктами їх ініціювання. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. №6. С. 147-149.
4. Микуляк П.П. Класифікація самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі за часом їх реалізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2020. Випуск 60. С. 49-52.
5. Микуляк П. Підстави самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі. *Юридичний вісник*. 2020. №1. С. 218-224.

6. Микуляк П. Судова помилка як підстава самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №5. С. 30-34.

7. Микуляк П.П. Винесення додаткового судового рішення як прояв самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі. *Закарпатські правові читання. Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції (11-31 квітня 2019 р., м. Ужгород) / Ужгородський національний університет; За заг. ред. О.Я. Рогача, Я.В. Лазура, М.В. Савчина. Ужгород: РІК-У, 2019. Т. 3. С. 67-71.*

8. Микуляк П. Еволюція самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі в радянські часи. *Студентський вимір щодо актуальних проблем у правознавстві: матеріали XII Всеукраїнської науково-практичної конференції (09 грудня 2019 р., м. Ужгород). Ужгород. Вид-во «РІК-У», 2020. С. 13-17.*

9. Микуляк П.П. Самоконтрольні повноваження суду першої інстанції у сфері доказування обставин цивільної справи. *Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 7-8 лютого 2020 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2020. С. 64-67.*

10. Микуляк П.П. виправлення описок та арифметичних помилок у судовому рішенні в цивільній справі. *Право як ефективний суспільний регулятор: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 14-15 лютого 2020 р. Львів: Західно-українська організація «Центр правничих ініціатив», 2020. С. 51-54.*

11. Микуляк П.П. Скасування судового наказу як прояв самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 14–15 лютого 2020 р. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2020. С. 38-42.*

12. Микуляк П.П. Скасування заочного рішення як прояв самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі. *Вплив юридичної науки на розвиток міжнародного та національного законодавства: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Харків, 14-15 лютого 2020 р.). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів». С. 78-81.

SUMMARY

Mikulak P.P. Self-control of the court of first instance in civil proceedings. – Qualifying scientific work on the manuscript.

The dissertation for the scientific degree of Candidate of Science of Law (PhD) on specialty 12.00.03 – Civil Law and Civil Process; Family Law; International Private Law (081 – Law). – Uzhgorod National University of Higher Education. – Private higher educational institution the King Danylo University. Uzhgorod, 2020.

The thesis for a Candidate Degree in Law Sciences (doctor of philosophy) in specialty 12.00.03 – «Civil law and civil process; family law; international private law» (081 - Law). – State higher educational institution «Uzhhorod National University», city of Uzhhorod, 2020.

In the thesis work for the first time ever was made theoretic and applied research of the self-control of a court of primary jurisdiction in the civil process of Ukraine. The analysis of the evolution of the institute the self-control of a court of primary jurisdiction in the civil process since Kyivan Rus' to the present day gave an opportunity for the author to make conclusions, that the institute of the self-control appears close to an institute of judicial control of the higher courts of the lower courts activities. Up to this date, in spite of the longtime existence of judicial form of defence, it didn't appear regulatory. This confirmation bases on the analysis of historical and legal documents, that in the second part of the 14th century – the beginning of the 16th century for the first time ever were begun to confer such self-control powers of a court of primary jurisdiction, as a self-disqualification of judge, termination of a civil case

proceeding in particular court, if it transpires, that person had a regality, that excused from judicial jurisdiction of this court, verification of witness statements with the help of elder («vyzh») etc. During the time the volume of self-control powers of court gained, that demonstrated an importance of the institute of self-control of a court of primary jurisdiction, whereby it might be correlated behavior rapidly and judicial acts, that didn't answer the requirements of legitimacy and relevancy.

In the work is revealed a legal nature of the self-control court of a primary jurisdiction in the civil process. The author critically evaluates the conceptions, that were formed at that moment, that are clarified the essence and singularity of the self-control of a court of primary jurisdiction. In particular, referring to such conceptions, as a conception of facultative stage, conception of primary examination of judicial acts, conception of principle of civil procedural form, conception of procedural activities, conception of procedural powers. The basic critic of abovementioned conceptions came down to this, that they can't cover the whole variety of self-control powers of a court of primary jurisdiction in the civil process (their authors usually based their approaches on the self-control powers of a court of primary jurisdiction, that it demonstrated after the announcement of resulting judicial decision). Specifically therefore, proceeding from the best practices in the doctrine of civil process, the author proposes to consider the self-control of a court of primary jurisdiction as one of the functions, that a court fulfils, realizing the self-control powers. From the philosophical standpoints this approach is based on the theory of social control, that is considered as a function of social control, with the help of that the feedback takes place between a subject, that makes a managerial decision, and an object of management. The function of self-control of a court of primary jurisdiction and its self-control powers correlate as general and singular.

The essence of the self-control of a court of primary jurisdiction is revealed through the signs, that are inherent for phenomenon under study. The author gives accents to five general signs of the function of self-control of a court of primary jurisdiction in the civil process: 1) self-control is made by the court, that considers or considered a civil case, thereby the self-control can be named as horizontal judicial control; 2) object of the self-control of a court of primary jurisdiction are procedural

activities and issued by it judicial acts (judicial decisions, records about separate procedural actions, writs of execution), that distinguishes self-control from judicial control for activity of trial participants and people, that is in attendance in a judgment hall; 3) self-control of a court of primary jurisdiction allows operative and/or effective correlation of personal procedural behavior or judicial acts within the limits of civil procedural form; 4) self-control of a court of primary jurisdiction has exceptional character, because this court isn't created for carrying out of such activity; 5) self-control of a court of primary jurisdiction is possible only if it prescribed by the legal provisions.

It has been argued that the self-control of a court of primary jurisdiction, considering its exceptional character, is possible only through the grounds, that trigger the mechanism of self-control. It is substantiated the idea of grounds' plurality of self-control of a court of primary jurisdiction, where mistake of justice is considered only as one of such grounds. At the same time the author as the grounds of self-control of a court of primary jurisdiction gives accent to a change of case's circumstances, enforcement by the participants of their procedural rights and default of obligations by the participants of civil process their procedural obligations. Characterizing the mistake of justice as a ground of self-control of a court primary jurisdiction, the author thinks, that it may take place as because of availability of judge's guilt and in case of his good faith error, notably in the absence of judge's guilt. He performs a separation of grounds of self-control of a court of primary jurisdiction as the functions and grounds of self-control powers, that prescribed by the legal provisions and are particular juridical facts.

For the purpose of the arrangement of a system of self-control powers of a court of primary jurisdiction the author classifies named legal opportunities on specific groups. It is supported a thought, that expressed in theory of civil process, about separation of the self-control powers by the time of realization and that can be performed till the opening of proceedings on the case, during the civil consideration of civil case and after the announcement of resulting judicial decision. The analysis of this classification gave for the author reason to argue, that the volume of self-control powers of a court of primary jurisdiction of primary jurisdiction, that he can implement during a

court hearing of civil case, is the most vast. The self-control powers of a court of primary jurisdiction also can be divided into the subjects of initiation: are initiated by court, performer, participants of case, representatives, witnesses, experts and persons, that aren't participants of civil process. Also are supported the expressed in theory of civil process classification of self-control powers of a court of primary jurisdiction on the grounds of application and form of fixation with author's clarifications. For the first time is proposed the classification of the self-control powers of a court of primary jurisdiction by composition, where the powers are assigned, that are realized by composition of court, that considers a case, composition of court, that considered a case, and composition of court, that didn't consider a case. It is affirmed about a practicability of separation of self-control powers by the nature on imperative and optional.

In the thesis work all self-control powers of a court of primary jurisdiction, that it can implement during a judicial examination of civil case, by the field of application and are fallen into the four subgroups: 1) self-control powers in reference to the organization of a civil case's consideration at the different stages of civil process; 2) self-control powers, that are realized during judicial averment of circumstances of civil case; 3) self-control powers regarding an application of provisional measures; 4) self-control powers for termination of civil proceeding. The singularity of specified grounds is that they it, as general, are implemented by the composition of court, that considers a civil case for enforcement of legal and reasoned decision of civil case. The author gives as general and itemized characteristic of specified subgroups of self-control powers with assignment of grounds for their application, subjects of estimation and procedure of implementation.

The attention is given to the self-control powers of a court of primary jurisdiction, that it can implement after announcement of resulting judicial decision in the civil case. The above-noted powers under the direction, the author divides into the three subgroups: 1) self-control powers, that change court decisions and other court's acts; 2) self-control powers, that cancel court decisions; 3) self-control powers, that focused on a renewal of court decisions and other court's acts. The multifarious character of self-control powers mentioned in the subgroups didn't give an opportunity for author to

perform their general characteristic, although the self-control powers of a court of primary jurisdiction, that are cancelled the court decisions, were structured on the grounds of their application. For the first time ever is theorized referring to the self-control powers of a court of primary jurisdiction a review of judgements according to the exceptional circumstances, except of such circumstance as ascertainment by the international judicial agency, jurisdictions of that is acknowledged by Ukraine. Also first-ever was considered a question about violation of international obligations by Ukraine in solving this case by court as the self-control power of a court of primary jurisdiction and renewal of lost court proceeding.

The provisions of the thesis work are illustrated by many examples in judicial practice of the civil legal proceeding, generalization of judicial practice, and also a practice of the European Court of Human Rights. The author proposes an improvement of the civil procedural legislation of Ukraine in the field of self-control powers of a court of primary jurisdiction, and also the mechanism of their implementation in the civil process.

Key words: civil process, self-control, court of primary jurisdiction, self-control powers, system, classification.

List of publications of the applicant:

1. Mykuliak P.P. Poniattia ta sutnist samokontroliu sudu pershoi instantsii v tsyvilnomu protsesi. Visegrad Journal on Human Rights (Slovatska Respublika). 2019. №5. Chastyna 1. S. 92-97.
2. Mykuliak P. Yurydycheskaia pryroda samokontrolia suda pervoi ynstantsyy v hrazhdanskom protsesse. Zakon y zhyzn (Respublyka Moldova). 2019. №12(2). S. 62-66.
3. Mykuliak P.P. Klasyfikatsiia samokontrolnykh povnovazhen sudu pershoi instantsii v tsyvilnomu protsesi za subiektamy yikh initsiiuvannia. Porivnialno-analitychne pravo. 2019. №6. S. 147-149.

4. Mykuliak P.P. Klasyfikatsiia samokontrolnykh povnovazhen sudu pershoi instantsii v tsyvilnomu protsesi za chasom yikh realizatsii. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii PRAVO. 2020. Vypusk 60. S. 49-52.
5. Mykuliak P. Pidstavy samokontroliu sudu pershoi instantsii v tsyvilnomu protsesi. Yurydychnyi visnyk. 2020. №1. S. 218-224.
6. Mykuliak P. Sudova pomylka yak pidstava samokontroliu sudu pershoi instantsii v tsyvilnomu protsesi. Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo. 2020. №5. S. 30-34.
7. Mykuliak P.P. Vynesennia dodatkovoho sudovoho rishennia yak proiav samokontrolnykh povnovazhen sudu pershoi instantsii v tsyvilnomu protsesi. Zakarpatski pravovi chytannia. Materialy KhI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (11-31 kvitnia 2019 r., m. Uzhhorod) / Uzhhorodskiy natsionalnyi universytet; Za zah. red. O.Ia. Rohacha, Ya.V. Lazura, M.V. Savchyna. Uzhhorod: RIK-U, 2019. T. 3. S. 67-71.
8. Mykuliak P. Evoliutsiia samokontrolnykh povnovazhen sudzhu pershoi instantsii v tsyvilnomu protsesi v radianski chasy. Studentskyi vymir shchodo aktualnykh problem u pravoznavstvi: materialy KhII Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (09 hrudnia 2019 r., m. Uzhhorod). Uzhhorod. Vyd-vo «RIK-U», 2020. S. 13-17.
9. Mykuliak P.P. Samokontrolni povnovazhennia sudu pershoi instantsii u sferi dokazuvannia obstavyn tsyvilnoi spravy. Verkhovenstvo prava u protsesi derzhavotvorennia ta zakhystu prav liudyny v Ukraini: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Odesa, Ukraina, 7-8 liutoho 2020 r.). Odesa: HO «Prychornomorska fundatsiia prava», 2020. S. 64-67.
10. Mykuliak P.P. Vypravlennia opysok ta aryfmetychnykh pomylok u sudovomu rishenni v tsyvilnii spravi. Pravo yak efektyvnyi suspilnyi rehulator: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Lviv, 14-15 liutoho 2020 r. Lviv: Zakhidno-ukrainska orhanizatsiia «Tsentr pravnychkykh initsiatyv», 2020. S. 51-54.

11. Mykuliak P.P. Skasuvannia sudovoho nakazu yak proiav samokontrolnykh povnovazhen sudu pershoi instantsii v tsyvilnomu protsesi. Pravova derzhava: istoriia, suchasnist ta perspektyvy formuvannia v Ukraini: Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Uzhhorod, 14–15 liutoho 2020 r. Uzhhorod: Uzhhorodskyi natsionalnyi universytet, 2020. S. 38-42.

12. Mykuliak P.P. Skasuvannia zaochnoho rishennia yak proiav samokontrolnykh povnovazhen sudu pershoi instantsii v tsyvilnomu protsesi. Vplyv yurydychnoi nauky na rozvytok mizhnarodnoho ta natsionalnoho zakonodavstva: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Kharkiv, 14-15 liutoho 2020 r.). Kharkiv: HO «Asotsiatsiia aspirantiv-yurystiv». S. 78-81.

ЗМІСТ

ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1. ЮРИДИЧНА ПРИРОДА САМОКОНТРОЛЮ СУДУ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ	24
1.1 Становлення та еволюція самоконтрольних повноважень суду першої інстанції.....	24
1.2 Поняття, значення та сутність самоконтролю суду першої інстанції.....	47
1.3 Підстави самоконтролю суду першої інстанції.....	70
Висновки до першого розділу.....	85
РОЗДІЛ 2. СИСТЕМА САМОКОНТРОЛЬНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ СУДУ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ	89
2.1. Класифікація та види самоконтрольних повноважень суду першої інстанції	89
2.2. Самоконтрольні повноваження, які пов'язані з розглядом цивільної справи судом першої інстанції.....	111
2.3. Самоконтрольні повноваження суду першої інстанції після завершення розгляду цивільної справи.....	139
Висновки до другого розділу.....	182
ВИСНОВКИ	185
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	191
ДОДАТКИ	217

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Одним із конституційних принципів цивільного процесу є забезпечення права на апеляційне та, у визначених законом випадках, на касаційне оскарження судового рішення (п. 8 ч. 2 ст. 129 Конституції України). За допомогою цього права вищестоящі судові інстанції мають змогу перевірити обґрунтованість та законність судових рішень у цивільній справі. Відбувається судовий контроль стосовно діяльності суду першої інстанції в цивільному процесі. Проте, в ряді випадків суд першої інстанції може більш оперативно та ефективно, а також з меншими затратами, самостійно виправити недоліки у своїй роботі, скорегувавши власну процесуальну діяльність та/або видані ним судові акти (судові рішення, виконавчі документи тощо). Подібне явище в цивільному процесі називається самоконтроль суду першої інстанції.

Самоконтроль суду першої інстанції в цивільному процесі виступає дієвим процесуальним засобом по усуненні недоліків в роботі суду під час розгляду та вирішення цивільних справ. Це виняткова функція, яка застосовується тільки у визначених законом випадках, шляхом реалізації судом першої інстанції самоконтрольних повноважень. Аналіз чинного цивільного процесуального законодавства дає можливість виявити надзвичайно обширну систему самоконтрольних повноважень суду першої інстанції, обсяг яких постійно видозмінюється у зв'язку із проведенням судово-правових реформ в Україні (у тому числі за 2017 та 2020 роки). Не дивлячись на важливість самоконтролю суду першої інстанції для забезпечення обґрунтованого та законного розгляду і вирішення цивільної справи, даний правовий інститут так і не отримав узагальненого та послідовного закріплення в окремому структурному підрозділі ЦПК України. Натомість, законодавець обмежився хаотичним закріпленням норм, які дозволяють усувати недоліки процесуальної діяльності суду першої інстанції по всьому змісту кодифікованого акту у багатьох стадіях цивільного процесу. Подібна неупорядкованість нормативного матеріалу позначилася на

наукових дослідженнях стосовно теоретико-прикладних особливостей самоконтролю суду першої інстанції.

Аналіз вітчизняної доктрини цивільного процесу показав відсутність узагальнених та систематичних наукових розвідок по самоконтролю суду першої інстанції. Якщо не рахувати ряду публікацій у періодичних виданнях, предметних досліджень самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі на дисертаційному чи монографічному рівні проведено не було. Дана тема вітчизняними науковцями досліджувалася дотично поряд із такими проблемами як повноваження суду першої інстанції, судові рішення, судове доказування, підсудність, судові помилки тощо. За кордоном була захищена в 2011 році тільки одна дисертаційна робота, яка стосувалася самоконтролю суду першої інстанції, але в арбітражному процесі (Ю.О. Зайцева).

Виходячи з вищенаведеного, науковий розгляд юридичної природи та сутності самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі України є своєчасним та таким, що спрямований на задоволення актуальних потреб науки і правозастосування у сфері цивільного судочинства.

Серед учених, які займалися розробкою наукових проблем самоконтролю суду першої інстанції, можна назвати таких авторів, як М.Б. Гарієвська, К.В. Гусаров, В.В. Єфімова, І.М. Зайцев, О.І. Зайцев, Ю.О. Зайцева, С.О. Короед, А.В. Лопатін, Д.Д. Луспеник, Н.О. Рассахатська, К.Р. Резворович, Н.М. Савчин, Л.О. Терехова, Є.Г. Трішкіна тощо.

Сформовані в дисертації висновки ґрунтуються також на працях В.Д. Андрійця, С.С. Бичкової, Ю.В. Білоусова, І.В. Блазомірської, В.І. Бобрика, С.В. Васильєва, Є.В. Васьковського, М.О. Гетманцева, О.В. Гетманцева, М.А. Гурвіча, Т.І. Дузнікевича, Я.П. Зейкана, О.О. Кармази, А.Ф. Козлова, В.В. Комарова, Т.М. Кучер, Г.А. Кушнір, Є.В. Лейби, Я.Я. Мельника, І.Л. Петрухіна, В.П. Феннича, М.М. Ясинка та багатьох інших.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації затверджена вченою радою Ужгородського державного інституту інформатики, економіки і права (протокол № 7 від 11.03.2004 р.), яка уточнена

вченою радою Ужгородського національного університету (протокол № 10 від 21.10.2019 р.), який є правонаступником Ужгородського державного інституту інформатики, економіки і права. Тема відповідає Пріоритетним напрямкам розвитку правової науки на 2016–2020 рр., як складової частини Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016–2020 роки, затвердженої Постановою Загальних Зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р. Роботу виконано відповідно до науково-правового напрямку дослідження Ужгородського національного університету «Актуальні проблеми законодавства України в контексті розвитку європейського приватного права» (номер державної реєстрації 0115U003901).

Мета і задачі дослідження. *Мета* дослідження полягає у з'ясуванні юридичної природи самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі та розв'язанні комплексу теоретичних і практичних проблем, що виникають при застосуванні самоконтрольних повноважень суду першої інстанції.

Для досягнення поставленої мети були визначені такі основні *задачі* дослідження:

- виявити передумови, етапи та шляхи еволюції інституту самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі;
- визначити та змістовно проаналізувати існуючі на даний момент концепції, які розкривають юридичну природу самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі;
- розкрити систему істотних ознак самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі;
- охарактеризувати підстави самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі та порівняти їх з підставами самоконтрольних повноважень суду першої інстанції;
- класифікувати самоконтрольні повноваження суду першої інстанції в цивільному процесі за критеріями, які мають теоретичне та практичне значення;
- з'ясувати та розкрити систему самоконтрольних повноважень суду першої інстанції, які він реалізує під час розгляду та вирішення цивільної справи;

– встановити особливості самоконтрольних повноважень суду першої інстанції, що реалізуються після проголошення підсумкового судового рішення в цивільній справі;

– розробити пропозицій та рекомендацій з удосконалення актів цивільного процесуального законодавства, що регулюють самоконтрольні повноваження суду першої інстанції в цивільному процесі, а також практику його застосування.

Об'єктом дослідження є цивільне судочинство як форма захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Предметом дослідження є самоконтроль суду першої інстанції в цивільному судочинстві, відповідні наукові концепції, ідеї, теорії, чинне цивільне процесуальне законодавство України та зарубіжних країн по питанням самоконтролю суду першої інстанції, а також судова практика його застосування.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети у процесі наукового дослідження дисертант застосував сукупність загальних та спеціальних методів наукового пізнання. Зокрема, такі загальнонаукові методи пізнання, як методи аналізу, історичний, діалектичний, формально-логічний, системно-структурний тощо та спеціальні методи – моделювання, порівняльно-правовий, статистичний та інші.

Застосування *історичного методу* дозволило виявити закономірність розвитку законодавства, що регламентує самоконтрольні повноваження суду першої інстанції (підрозділ 1.1). Використання *діалектичного методу* зводилося до використання окремих категорій діалектики (форма і зміст, теза та антитеза, загальне і одиничне тощо) (підрозділи 1.2, 1.3, 2.1). За допомогою *порівняльно-правового методу* були виявлені спільні та відмінні риси самоконтрольних повноважень суду першої інстанції у цивільному процесуальному вітчизняному та зарубіжному законодавстві (підрозділи 2.2, 2.3). Застосування *формально-логічного методу* сприяло з'ясуванню основних понять та категорій, які використовуються в теорії цивільного процесу та актах законодавства (підрозділи 1.2, 1.3, 2.1, 2.2, 2.3). Використання *методу класифікації* дало

можливість виявити додаткові характеристики самоконтролю суду першої інстанції у цивільному процесі (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3). *Функціональний метод* використано для визначення особливостей застосування окремих самоконтрольних повноважень суду першої інстанції (підрозділи 2.2, 2.3). За допомогою *логіко-юридичного методу* стало можливим формулювання пропозицій щодо вдосконалення чинного цивільного процесуального законодавства України (підрозділи 2.2, 2.3).

Емпіричну основу дослідження становлять роз'яснення Пленуму Верховного Суду України, Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, узагальнення Верховним Судом практики розгляду судами цивільних справ, рішення Європейського Суду з прав людини, рішення судів першої, апеляційної та касаційної інстанцій у конкретних цивільних справах, в яких висловлюється правова позиція щодо правильності застосування норм цивільного процесуального права у сфері самоконтролю суду першої інстанції, щорічні статистичні дані аналізу стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції, а також юридична публіцистика та довідкові видання. Автором також був використаний власний досвід роботи на посаді судді.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертаційна робота є першим системним дисертаційним дослідженням проблем самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі України. Основні результати дослідження, які становлять наукову новизну, характеризуються такими положеннями:

уперше:

1) проведено дослідження еволюції самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі, внаслідок чого робиться висновок, що самоконтроль суду першої інстанції нормативно закріплюється тільки після започаткування механізму оскарження судових рішень до судів вищестоящих інстанцій (існування самоконтролю суду першої інстанції раніше документально не підтверджується);

2) визначається самоконтроль суду першої інстанції в цивільному процесі як виняткова функція, за допомогою якої у випадках передбачених законом суд корелює власну процесуальну поведінку або видані ним судові акти;

3) класифікуються самоконтрольні повноваження суду першої інстанції за складом суду на два види (самоконтрольні повноваження, які реалізує склад суду, що розглядає (розглянув) цивільну справу та самоконтрольні повноваження, які реалізує склад суду, що не розглядав цивільну справу), які, в свою чергу, можуть бути поділені додатково ще на два підвиди (самоконтрольні повноваження, які реалізує суддя одноособово та самоконтрольні повноваження, які реалізує судова колегія);

4) заперечується поширена в теорії цивільного процесу ідея, що основні самоконтрольні повноваження суду першої інстанції застосовує після проголошення підсумкового судового рішення (І.М. Зайцев, Н.М. Савчин, Л.О. Терехова, Є.Г. Трішина тощо), оскільки аналіз чинного ЦПК доводить прямо протилежне: основний відсоток самоконтрольних повноважень суду першої інстанції реалізує під час судового розгляду та вирішення цивільної справи;

удосконалено:

5) ознаки самоконтролю суду першої інстанції, які показують його сутність у цивільному процесі: вчиняється тим судом, що розглядає чи розглянув цивільну справу; направлений на свої процесуальні дії, які вчиняються під час розгляду цивільної справи або судові акти, що приймаються в процесі та за результатами її вирішення; відбувається у формі кореляції судом своєї процесуальної поведінки, а також виданих судових актів; носить винятковий характер, який не відповідає природі суду першої інстанції в цивільному процесі; передбачений нормами законодавства;

6) коло суб'єктів, які можуть ініціювати застосування судом першої інстанції самоконтрольних повноважень, до яких тепер поряд із учасниками справи, представниками, виконавцями, судом, що розглядає або розглянув справу, варто відносити суд вищестоящої інстанції, свідка, експерта та особу, яка не виступає учасником процесу;

7) система самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі, які він може реалізувати до відкриття провадження у цивільній справі, під час розгляду та вирішення цивільної справи та після винесення підсумкового судового рішення (Додаток 2);

8) позицію віднесення до самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі відновлення втраченого судового провадження та перегляд судових рішень за виключними обставинами, окрім підстави, вказаної в п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК України;

9) цивільне процесуальне законодавство України стосовно окремих випадків прояву самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі;

дістало подальший розвиток:

10) критика, з використанням авторських аргументів, існуючих на даний момент підходів, які пояснюють природу самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі: а) концепція факультативної стадії; б) концепція первісного перегляду судових актів; в) концепція принципу цивільної процесуальної форми; г) концепція процесуальної діяльності; ґ) концепція процесуальних повноважень;

11) ідея про множинність підстав самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі (Ю.О. Зайцева), серед яких, окрім судової помилки та зміни обставини цивільної справи, слід також виділяти реалізацію учасниками справи своїх цивільних процесуальних прав та невиконання учасниками цивільного процесу своїх цивільних процесуальних обов'язків;

12) твердження про існування дискреційних самоконтрольних повноважень суду першої інстанції (М.Б. Гарієвська), внаслідок чого вперше пропонується виділяти обов'язкові та факультативні самоконтрольні повноваження суду першої інстанції в цивільному процесі.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їхнього використання: у науково-дослідній сфері – отримані результати доповнюють теорію повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі та можуть використовуватись для наступних досліджень юридичної природи та

особливостей суду як суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин; у сфері законотворчості – сформульовані в дослідженні рекомендації із внесення змін до чинного процесуального законодавства з питань реалізації окремих самоконтрольних повноважень суду першої інстанції; у юридичній практиці – рекомендації, узагальнення та висновки дисертації дозволять покращити правозастосування норм статей ЦПК України, які закріплюють самоконтрольні повноваження суду першої інстанції та підвищити ефективність горизонтального судового контролю за своїми діями та судовими актами; у навчальному процесі – положення дисертації можуть бути використані при підготовці підручників, навчальних посібників та навчально-методичних матеріалів з базових курсів «Цивільного процесу» та «Порівняльного цивільного процесу», спецкурсів «Докази і доказування в цивільному процесі», «Актуальні проблеми цивільного процесу» при проведенні лекційних та семінарських занять тощо.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення дисертації доповідалися й обговорювалися на засіданнях кафедри цивільного права та процесу Ужгородського національного університету, де було виконано дисертацію, а також оприлюднені на шести міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема: «Закарпатські правові читання» (м. Ужгород, 11-13 квітня 2019 р.); «Студентський вимір щодо актуальних проблем у правознавстві» (м. Ужгород, 9 грудня 2019 р.); «Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні» (м. Одеса, 7-8 лютого 2020 р.); «Право як ефективний суспільний регулятор» (м. Львів, 14-15 лютого 2020 р.); «Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні» (м. Ужгород, 14-15 лютого 2020 р.); «Вплив юридичної науки на розвиток міжнародного та національного законодавства» (м. Харків, 14-15 лютого 2020 р.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, 2 розділів, які охоплюють 6 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (252 найменування на 26 сторінках) і 2 додатків на 7 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 223 сторінки, з них основний зміст роботи 175 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА САМОКОНТРОЛЮ СУДУ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ

1.1. Становлення та еволюція самоконтрольних повноважень суду першої інстанції

Самоконтрольні повноваження суду першої інстанції в цивільному процесі спрямовані на виправлення своїх помилок та недоліків у роботі тим судом, що їх допустив. Їх ліквідація та корегування судом вищестоящої інстанції не здійснюється. Найбільш відомі та поширені на практиці самоконтрольні повноваження суду першої інстанції в цивільному процесі – самовідвід судді, передача цивільної справи до підсудності належного суду після відкриття провадження, закриття провадження у справі або залишення позову без розгляду, якщо підстави для цього не були виявлені під час відкриття провадження у справі, поновлення розгляду справи по суті під час прийняття судового рішення в нарадчій кімнаті, розгляд зауважень на протокол про окремі процесуальні дії, винесення додаткового рішення у справі, перегляд справи за нововиявленими обставинами тощо.

Ці та багато інших самоконтрольних повноважень суду першої інстанції є результатом тривалого розвитку процесуального законодавства на території сучасної України, історичні корені якого сягають глибокої давнини. Необхідність осмислення історико-правової еволюції самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі дасть змогу побачити закономірність їх розвитку, «спадковість» нормативно-правових конструкцій, специфіку реалізації самоконтрольних повноважень у тому чи іншому історичному періоді, а також вплив не тільки національного, але й зарубіжного законодавства на становлення та розвиток інституту самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі України. У підсумку, на підставі історико-правового матеріалу можна буде краще зрозуміти сутність тих чи інших самоконтрольних повноважень суду першої

інстанції на сучасному етапі розвитку цивільного процесуального законодавства України.

Суд та судочинство на українських землях з'являються набагато раніше, ніж було сформована державність східних слов'ян. Справа в тому, що общинні інститути, які діяли для управління та вирішення загальних питань племені, племінних союзів, включали до себе общинні суди. Вони були спрямовані вирішувати племінні спори. Діяльність общинного суду базувалася на усних звичаях, але вона не відзначалася великою формалізованістю через слабку організацію розгляду судових справ. З появою державності у східних слов'ян в кінці IX ст. судовий процес у наших предків починає свій етап державного становлення, який триває до нині.

Під час існування суду як органу державної влади відбувається поступова формалізація судового процесу, яка в II пол. XIX ст. настільки зросла, що дала змогу розділити його на цивільний та кримінальний. Відбулося розділення процесуального права на цивільне процесуальне та кримінальне процесуальне (Статут цивільного судочинства Російської імперії 1864 р. та Статут кримінального судочинства Російської імперії 1864 р.).

Характерною рисою становлення судочинства, у тому числі й цивільного, на українських землях була неможливість оскарження судових рішень. До того ж, оскільки українські землі довгий час входили до складу різноманітних держав, інститут оскарження судових рішень був започаткований для окремих регіонів України неодноразово. Спочатку вертикальний спосіб перевірки судових рішень (оскарження у вищестоящу інстанцію) з'явився на західноукраїнських землях, які були включені до складу Польського королівства. Так, у Галичині з II пол. XIV ст. апеляційне оскарження судових рішень здійснювалося до вічових судів, які були вищими апеляційними установами, а вже з XV ст. апеляція могла подаватися до короля, точніше, королівських судів. На території українських земель, які перебували у складі Великого князівства Литовського, уперше та найбільш докладно оскарження судових рішень було описано в Литовському статуті 1529 р. Так, рішення місцевих судів можна було оскаржувати до суду Великого

Литовського князя. Чернігово-Сіверські землі, які були включені з XVI ст. до складу Великого князівства Московського також знали механізм судового оскарження, оскільки норми про оскарження судових рішень містилися ще в Судебнику 1497 р., а потім були повністю запозичені в Судебник 1550 р. [101, с. 31]. Отже, судовий контроль за діяльністю суду першої інстанції на території українських земель був започаткований приблизно з II пол. XIV, а в деяких землях з I пол. XVI ст. До цього часу можливість виправити помилки, недоліки судового рішення суду першої інстанції вищестоящим судом не існувало. Ось чому надзвичайно важливо прослідкувати, коли з'явилися самоконтрольні повноваження суду першої інстанції: до запровадження механізму судового контролю чи після нього.

Коли не було судового контролю через відсутність вищестоящих судів, суд першої інстанції виступав одночасно й судом останньої інстанції. Саме тому такий суд повністю відповідав за результати розгляду судової справи. Якщо не було вищестоящої судової інстанції, його помилки та недоліки в роботі міг виправити тільки той суд, куди зверталися сторони за захистом своїх прав.

Проте, як би парадоксально це не виглядало, у той час, коли був відсутній вищестоящий судовий контроль і самоконтроль фактично мав би бути *єдиною* можливістю впливати на помилки та недоліки суду, самоконтрольні повноваження суду першої інстанції не були розвинені.

У часи Київської Русі діяли три системи судів, незалежних одна від одної: общинні суди, церковні суди та державні суди. Общинні суди виступали найдавнішими судовими органами в Київській Русі, які функціонували задовго до появи державності в східних слов'ян. Вони здійснювали судочинство стосовно членів певної общини, яка могла розташовуватися в одному чи декількох населених пунктах (інколи аж до дев'яти) [80, с. 3]. Особливістю таких судів було те, що вони не мали вищестоящої ланки і були представлені тільки судом одного рівня, який і виконував функції суду першої інстанції. Церковне судочинство було представлене судами трьох рівнів: судом місцевого єпархіального єпископа, судом собору єпископів при митрополиті та судом Константинопольського

патріарха та його собору [107, с. 13]. Державні суди уособлювалися в діяльності Великого Київського князя та посадників, які також могли надавати право здійснювати судочинство своїм чиновникам у тих чи інших населених пунктах – тіунам [131, с. 51]. Аналогічна система судоустрою була притаманна Галицько-Волинському князівству, яке успадкувало традиції судоустрою та судочинства Київської Русі [103, с. 224-225].

Аналіз Руської Правди [156, с. 11-35], Церковних статутів князів Володимира та Ярослава [175, с. 137-142, с. 163-172], давньоруських літописів [110] засвідчує відсутність жодних самоконтрольних повноважень у судовому процесі періоду княжої доби. Це було зумовлено декількома чинниками.

По-перше, судовий процес був змагальним, де роль судді на початкових етапах князівського періоду зводилася не так до вирішення спору, як до примирення сторін та відновлення гармонії в общині [112, с. 6-7]. Якщо цього досягнути не вдавалося, суд мав констатувати факт програшу або виграшу певної сторони справи на підставі так званих «судів божих» [26, с. 718-719]. Під «судами божими» розуміли судові поєдинки («поле»), судові ордалії («випробування водою і залізом») та присягу («роту»). Символічність, демонстративність та церемоніальність таких «судових доказів» вказувала, що «божество, беручи безпосередню участь у всіх діях людських та у вирішенні спірних відносин, повинно зазначити, на якій стороні істина, та викрити брехню» [144, с. 24]. Як наголошував Н. Дювернуа, описуючи судові поєдинки, «за торжеством сили умовно визнається торжество істини» [53, с. 187]. Якщо все під контролем «богів або Бога», до яких апелювали сторони, використовуючи «суди божі», самоконтроль з боку суду жодним чином не міг розвинутися через його недоцільності. Подібний погляд на роль суду під час розгляду судової справи найбільше проявився в діяльності общинних судів, але це не означає, що він був чужим для державних судів. Так, Н.А. Новікова, досліджуючи еволюцію показань свідка, зазначає, що послух (свідок) у Київській Русі мав підтвердити сказане стороною дослівно: якщо послух не договорить або переговорить сторону, його свідчення втрачали всіляке значення і в підсумку сторона програвала справу [139,

с. 29]. Подібна обрядовість показань свідка та формалізм в його оцінюванні не давала можливості провести його повторний допит з метою встановлення істини у справі, водночас як для самоконтрольних повноважень у сфері судового доказування характерна повторюваність процесуальних дій.

По-друге, судді та суди, ураховуючи відсутність механізму оскарження судових рішень, повинні користуватися в суспільстві надзвичайно високим авторитетом. Зазначене більше притаманне для суддів обштинних судів, до яких зверталися місцеві жителі. Хоча Є. О. Борисова, аналізуючи причини відсутності у Київській Русі вищестоящих інстанцій для оскарження судових рішень, зазначала: хто б не здійснював судові функції – князь з посадником, виборні судді чи інші уповноважені особи, усі вони користувалися такою повагою, що кожне рішення було остаточним [20, с. 22-23]. З іншого боку, у цьому також можна побачити певний практичний аспект. Так, В.В. Петрик, досліджуючи інститут відводу, зауважує, що в Київській Русі судовий процес був організований таким чином, щоби піддані не сумнівалися у владі через те, що судові рішення міг винести несправедливий суд. Оскільки судова влада поєднувалася із виконавчою, сумнів у несправедливості князя фактично означав супротив його владі. Аналогічні мотиви були характерні для церковного суду [146, с. 12-13]. З таким судженням можна погодитися і це пояснює, чому для княжої доби не було характерно відводу чи самовідводу судді як прояву самоконтрольних повноважень у суді першої інстанції.

По-третє, судочинство виступало одним із способів отримання прибутку, оскільки розгляд судових справ, як правило, завершувався не тільки відшкодування збитків протилежній стороні, але й офіційним стягненням певних сум на користь судді, що розглядав справи чи інших чиновників його апарату. Невипадково в руських літописах можна знайти багато згадок про скарги жителів на певних суддів. Так, міщани просили князя самому здійснювати над ними судочинство через несправедливість тіунів Ратші та Тюдора [185, с. 943]. Окремі дослідники вважають, що подання скарг на князівських тіунів можна розцінювати як появу інституту оскарження судових рішень [245, с. 522; 41, с. 90]. Проте це не

відповідає дійсності, оскільки не тільки норми Руської Правди, але навіть літописи не містять інформації про «пересуд», тобто повторне вирішення князем справи. Треба розділяти оскарження рішень чиновників та скарги на чиновників. Це не одне й те саме. Погляд на судову діяльність як на спосіб заробляння грошей та поповнення князівської казни не сприяв розвитку самоконтрольних повноважень суду першої інстанції, оскільки мета та завдання судочинства замінювалися фінансовими міркуваннями, пов'язаними із утриманням органів центральної та місцевої влади.

По-четверте, судовий процес був усним, не велися жодні письмові записи. Навіть кінцеве судове рішення ухвалювалося князем усно, а не в письмовій формі. Оскільки не існувало вищестоящого судового контролю, судові рішення нерідко виконувалися негайно після проголошення відразу на місці (держава в цьому також була зацікавлена, оскільки отримувала свій судовий штраф). Відсутність судового діловодства під час розгляду справи зумовлювала об'єктивну неможливість застосування багатьох самоконтрольних повноважень суду, які пов'язані з відновленням, зміною та скасуванням судових актів, які фіксували у своєму змісті права та обов'язки сторін (наприклад, скасування судового рішення за нововиявленими обставинами, винесення додаткового рішення тощо).

По-п'яте, у переважній своїй кількості правові норми, які регламентували судовий процес, були звичаєвими, які не мали письмової фіксації. Навіть збірник «Руська Правда» мав звичаєвий характер, де писані норми були складені на підставі практикуючих у суспільстві звичаїв. Нормативно-правові акти того часу надзвичайно мало та фрагментарно регламентували ті чи інші процесуальні дії, даючи можливість судді під час розгляду справи самостійно визначати їх характер, зміст та послідовність вчинення. Якщо на практиці мав місце прояв самоконтрольних повноважень суду першої інстанції, у нормативному порядку вони так і не були письмово зафіксовані.

Таким чином, княжа доба, незважаючи на відсутність судового контролю вищестоящих судів за діяльністю нижчестоящих, не сприяла розвитку самоконтрольних повноважень у суді першої інстанції в судовому процесі.

Польсько-литовський період на українських землях сприяв поширенню з середини XIV ст. польської та литовської юрисдикції. Але на перших порах, як польська, так і литовська влада не змінюють устрій на захоплених українських землях, унаслідок чого судоустрій та судочинство княжої доби залишаються актуальними ще тривалий проміжок часу. Повна інкорпорація Галичини в Польське королівство та перетворення його в Руське воєводство відбулася 1435 року. До інкорпорації зберігалися суди та судочинство Галицько-Волинського князівства. Правда, польські королі направляли у найбільші свої провінції, у тому числі й Галичину, старост, які від імені короля мали право здійснювати судові функції [199, с. 35]. Українські землі, що були включені до складу Великого князівства Литовського, також тривалий час зберігали в силі судоустрій та судочинство княжої доби, аж до 70 рр. XV ст. Потім Литва починає формувати власну судову систему і з'являються такі судові органи, які не були властиві княжому періоду: магдебурзькі суди, комісарські суди, маршалкові суди, копні суди тощо [87, с. 38-39].

Таким чином, у період відсутності судового контролю вищестоящих судів за діяльністю нижчестоящих, механізм самоконтролю суду першої інстанції так і не отримав бодай незначний свій прояв у нормативно-правових актах того часу. Напевно, це пов'язано із необхідністю утвердження авторитету судової влади, що було характерно для ранньофеодальних держав, які на початкових етапах свого становлення відзначалися слабкою централізацією.

Формування інституту оскарження судових рішень, проведення ряду судових реформ, а також об'єднання Польщі та Литви в одну державу призвело до появи земських, гродських та підкоморських судів, які були створені в Польщі у I пол. XV ст., а в Литві за рішенням Більського сейму 1564 р. та нормативно закріплені в другому Литовському статуті 1566 р. [87, с. 74]. Указані суди були відокремлені від місцевої та центральної адміністрації, створювалися для розгляду цивільних і кримінальних справ. Цивільні справи розглядали земські та підкоморські суди, хоча в ряді випадків їх могли також розглядати гродські суди, які створювалися для розгляду кримінальних справ [8, с. 119]. Уже в цей час можна спостерігати в

діяльності різноманітних судових органів окремі прояви самоконтролю суддями за своєю процесуальною поведінкою та результатами розгляду цивільних справ.

Одним із найбільш важливих судових органів, де проводився розгляд усіх цивільних справ, були земські суди, які склалися з судді, підсудка, писаря, підписка та возного. Суддя у справі має бути об'єктивним, а якщо рішення у справі могло вплинути на родинні та особисті інтереси, він повинен був заявити самовідвід [15, с. 505]. Самовідвід судді на сучасному етапі виступає одним із самоконтрольних повноважень у суді першої інстанції. У Литві інститут відводу або самовідводу не був закріплений нормативно через нечисленність суддів у повіті (один суддя), але за Литовським статутом 1566 р. суддя міг бути замінений у випадку його хвороби або за власними потребами (ст. 7 Розділ 6). У цьому разі той суддя, що розглядав справу, повинен був замість себе знайти іншого шляхтича для здійснення правосуддя у справах [184, с. 315]. Подібні дії можна розцінити як самоконтроль для забезпечення судового розгляду цивільної справи, хоча законодавець вказує на винятковість застосування такого повноваження: зловживання ним могло призвести до втрати посади. Цікавим є той факт, що заміна судді на іншу особу не була приводом для слухання справи з самого початку, як у наш час.

У польсько-литовський період важливе значення мало досягнення відповідачем повноліття. Якщо він був неповнолітній до нього, за загальним правилом, заборонялося подавати позови, оскільки вимагалось особисте вчинення багатьох процесуальних дій. Саме тому законним представникам заборонялося від їх імені виступати в судовій справі, окрім тих справ, що були розпочаті батьком ще за його життя, або стосовно зобов'язань, які свого часу взяв був на себе батько [82, с. 23]. Якщо суддя не знав про вік відповідача, він приступав до розгляду справи і викликав його до суду. Проте, якщо відповідач заявляв про недосягнення ним повноліття, суддя повинен був відкласти розгляд справи до досягнення ним необхідного віку (ст. 110 Повного зводу статутів Казимира Великого) [109, с. 121-122]. Таке рішення суду називалося інтерлокуція. Також у середньовічні часи окремі особи за особливі заслуги перед королем звільнялися

від підсудності земському суду, який, не знаючи про королівський привілей, припиняв розгляд справи, якщо сторона його пред'являла судді [15, с. 521]. Подібні самоконтрольні повноваження нагадують право суду на сучасному етапі закрити провадження у справі або залишити позов без розгляду, якщо були порушені передумови або умови права на позов, що не були виявлені під час відкриття провадження у справі.

Уже в цей час можна було також побачити існування самоконтрольних повноважень суду у сфері судового доказування. Так, у разі сумнівів у свідченнях свідків суд міг надіслати вижа для перевірки їхньої достовірності. Свідчення вижа мало вищу силу, оскільки «жодний вижа пересвідчити не може» (Розділ VI ст. 35 Статуту Великого князівства Литовського 1529 р.). Така значущість показань вижа обумовлювалася тим, що він виконував доручення суду під час розгляду цивільних справ у присутності понять, які у випадку сумнівів свідчень вижа викликалися на судове засідання для підтвердження його показань; якщо вони збігалися, ніхто із суддів не повинен був сумніватися у свідченнях вижа [78, с. 40].

Характерною рисою судочинства польсько-литовського періоду стало ведення з XV ст. судового діловодства. Закон визначав зміст судових книг, порядок їх ведення, суб'єктів, відповідальних за збереження таких книг, строк їх збереження, отримання до них доступу, процедуру виписки із цих книг тощо. Якщо наразі судові органи працюють постійно, то в часи Середньовіччя вони створювалися для розгляду окремої цивільної справи або працювали сесійно, тобто впродовж певного проміжку часу (2-3 тижні).

Земський суд мав свою актову книгу, куди спочатку записували виключно судові рішення. Згодом до неї стали записувати деякі цивільні правочини (договір, закладна, заповіт тощо) на випадок виникнення в майбутньому спору. Саме тому діяльність писарів земського суду перейшла на постійну основу й почала охоплювати не тільки процесуальні, але й нотаріальні функції [247, с. 109]. Сама цивільна справа також оформлювалася документально, де зберігалися різного роду процесуальні документи (позов, листи, якими сторони викликалися

на справу, письмові докази, акти огляду, які складав судовий чиновник тощо). Хід слухання цивільної справи в земському суді протоколювався писарями в судових канцеляріях, а потім протоколи записувались до актових книг (арт. 11 Розділ IV II Литовського статуту). Судове рішення, яке складалося за результатами слухання справи, писар вносив до земської книги, а сторонам видавався «судовий лист», тобто витяг з цієї книги. Для запобігання підробки судового листа його іноді розрізали по діагоналі, «на вгол», і трикутні частини листа видавали сторонам. При виникненні в майбутньому спорів сторони мали зіставити свої частини листа, щоб переконати суд в істинності документа. Складання протоколів судової справи і внесення їх до земських книг писар міг доручити своїм помічникам-підпискам, однак відповідальність за записи цілком лежала на ньому [108, с. 17].

Сучасне цивільне судочинство знає багато самоконтрольних повноважень, пов'язаних із веденням судових документів (виправлення описки, арифметичної помилки, розгляд зауважень на протокол про вчинення окремих процесуальних дій тощо), але в польсько-литовський період таких повноважень щодо документів судового діловодства було небагато, оскільки за загальним правилом будь-які виправлення та дописки у процесуальних документах суворо заборонялися і передбачали кримінальну та процесуальну кару. Зокрема, якщо в позові виявляли виправлення, позивач програвав справу, якщо за участі возного не доводив, що надавав останньому позов без виправлень (ст. 23 Розділу IV Литовського статуту 1566 р.). Тим не менше, ст. 13 Розділу IV Литовського статуту 1588 р. допускала виправлення та переписування земських книг начисто писарем після закінчення сесій земського суду [183, с. 125].

Польське законодавство закріплювало право особи, яка не брала участь у справі опротестовувати рішення суду у справі про розподіл вотчини в той самий суд, який розглянув справу. Перед нами не вертикальне (до вищестоящего суду), а горизонтальне оскарження, що є характерним для самоконтрольних повноважень. Подібна можливість нагадує на сучасному етапі перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами, що можна пов'язувати із самоконтролем суду першої інстанції. Згідно з Віслицьким статутом 1347 р., кожна зацікавлена

особа мала право опротестувати рішення про розподіл вотчини лише в частині, що стосувалася його частки, і не могла виступати захисником інтересів будь-кого зі своїх родичів [15, с. 532].

Козацько-селянські повстання I пол. XVII ст. ліквідували станові суди польсько-литовських феодалів та сприяли до появи всестанових судів, у межах таких адміністративно-територіальних одиниць, як полки та сотні, на які ділилося Військо Запорізьке (офіційна назва Гетьманщини). Судова система Гетьманщини складалася з судів таких ланок: сільські суди, міські суди, сотенні суди, полкові суди та центральні суди. Їхньою особливістю було те, що вони не були відокремлені від органів виконавчої влади (адміністрації) та виступали нижчестоящими судами стосовно один одного, що підтверджує практика подачі апеляцій на їх рішення. Нова судова система знайшла своє відображення в проєкті кодексу «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року (п. 3 арт. 1 гл 7) [60, с. 66-67]. Зазначений кодекс не отримав офіційну дію, оскільки російська влада не бажала створювати особливе українське законодавство. Водночас, ряд учених стверджує про його фактичну дію, оскільки багато судів у своїй практиці зверталися до норм цього правового збірника під час розгляду справ [83, с. 234].

Юридичний аналіз указаної правової пам'ятки дає можливість виділити в ній деякі випадки, пов'язані із застосуванням судом першої інстанції під час розгляду позовів самоконтрольних повноважень:

1) від судового писаря вимагали викладати судові справи так, щоб не було значного розширення або упущення, оскільки перше призводить до тяганини, а друге – до збитків та ускладнень. Саме тому сторонам давали можливість дивитися, як саме писар викладав судову справу в документах, та вимагати від нього її більш розлогого викладу, якщо це не завдасть шкоди протилежній стороні (п. 5 ст. 6 глава 7 «Прав, за якими судиться малоросійський народ»). Крім того, коли судові писарі готували витяги за пунктами (вимогами і запереченнями) позивача та відповідача для їх представлення судді, сторони мали право вимагати від писарів внести правки в написане, за двох умов: якщо не було повного тексту

сказаного: слова сторін були змінені (п. 6 ст. 6 глава 7 «Прав, за якими судиться малоросійський народ») [155, с. 88-89]. Аналогічну вимогу можна було проявити до суддів, коли ті готували витяг із судової справи і їм також надавалася можливість внести правки у вже підготовлений документ (п. 11 ст. 12 глава 8 «Прав, за якими судиться малоросійський народ»);

2) водночас уже існувала можливість подавати позови до суддів або допускалося вирішення суперечок між самими суддями. У такому разі такі справи розглядав суд, де вказані судді працювали, але у відсутності тих суддів, які були стороною справи (п. 3 ст. 11 глава 7 «Прав, за якими судиться малоросійський народ»). Аналогічна вимога діяла у випадку, коли стороною справи – позивачем або відповідачем – ставав писар (п. 2 ст. 7 глава 7 «Прав, за якими судиться малоросійський народ»). Фактично перед нами випадки самовідводу судді та писаря із судової справи. Гарантією проведення такого самовідводу була можливість накладання на таких осіб штрафів чи інакших покарань;

3) як і в сучасний період, у XVIII ст. треба було проводити допит свідків окремо один від одного, але якщо в показаннях свідків виявляли суперечливість, суд повинен був звести свідків разом, щоби повторно їх допитати та з'ясувати причини розбіжності їх показань (п. 5 ст. 16 глава 8 «Прав, за якими судиться малоросійський народ»).

А.Й Пашук, відомий дослідник Гетьманщини, стверджує про один факт, який також свідчить про існування самоконтрольних повноважень у суді першої інстанції: сільський суд, де справи велися словесно та без протоколювання, через свою некомпетентність міг передати справу на розгляд сотенному або полковому суду [145, с. 45]. Подібна можливість була закріплена через те, що судді сільських судів не зобов'язані були знати право, а тому, не знаючи норм закону, не були впевнені у своїй можливості правильно вирішити належну їм справу. Цікаво те, що сучасна Франція також знає подібний випадок передачі цивільної справи із нижчестоящего суду вищестоящому. Так, якщо суддя місцевого суду (*jugement de proximité*) буде відчувати свою некомпетентність з боку фактичної (наприклад, не в змозі тлумачити договір) чи юридичної (зокрема не в змозі правильно

застосувати норму права) сторони цивільної справи, він може за власною ініціативою або ініціативою сторін спрямувати справу на розгляд до трибуналу малої інстанції. Трибунал малої інстанції проводить розгляд цивільної справи з тої стадії, у якій вона перебувала в місцевого судді, але якщо сторони вже виступали в дебатах, їх трибунал малої інстанції заслуховує знову (ст. 847⁴ ЦПК Франції) [140, с. 201].

У II пол. XVIII ст. Катерина II ліквідувала Гетьманщину та поширила загальноімперське російське законодавства на українські землі. У ті часи судовий процес усе ще не був поділений на цивільний та кримінальний, а тому судочинство регламентувалося за єдиною процедурою. У дореформений період (до 1864 р.) судова система Російської імперії змінювалася декілька разів: від станових судів до загальних. Так, відповідно до «Учреждения для управления губерний Всероссийскія імперіи», існували нижня та верхня земські розправи для розгляду справ державних селян (ст. 337, ст. 355), міський та губернський магістрат судив міщан (ст. 283, ст. 314), повітовий суд, а також нижній і верхній земський суд розглядали справи дворян (ст. 197, ст. 243, ст. 173) [13]. Проте в I пол. XIX ст. станові суди були ліквідовані й замість них утворені загальні суди, тобто всестанові. Так, повітовий суд міг розглядати справи з ціною позову до 30 рублів, а палата цивільного суду, яка діяла на рівні губернії, виступала не тільки апеляційною інстанцією для повітового суду, але й першою інстанцією у справах про міську комунальну власність, про помістя тощо [151, с. 110-111].

За реформами судової системи планувалося провести процесуальну реформу, але редагувати у формі кодифікації різнобарвне процесуальне законодавство не вдалося аж до 1864 року. У дореформений період законодавство у сфері цивільного судочинства розташовувалося в десятому томі Зводу Законів Російської імперії – «Закони про судочинство та стягнення цивільні» (частина друга) [180]. Аналіз названого правового збірника дає можливість виявити такі самоконтрольні повноваження суду першої інстанції під час розгляду цивільної справи:

1) коли позов подається до неналежного суду, він не повинен його приймати (п. 16 ст. 267). Якщо нижній суд сумнівається чи належить справа до його підсудності, він робить запит у губернське правління та цивільну палату (ст. 210); якщо сумнів виникає в самого губернського правління чи цивільної палати, вони запитують висновок губернського прокурора разом із губернським стряпчим (ст. 211). Губернський прокурор спостерігав за тим, щоб одні суди не привласнювали собі справи інших. Якщо така ситуація траплялася, їм треба негайно доповідати міністерству юстиції для застосування належних заходів (ст. 212);

2) суддя, який перебуває у родинних відносинах зі сторонами аж до внуків, повинен сам себе відвісти зі справи, а якщо він перебуває в більш дальніх родинних відносинах зі стороною справи або у дружніх відносинах, то повинен повідомити про це інших членів суду, які мають вирішити, чи може він узяти участь у справі (ст. 303);

3) суд може призначити повторну почеркознавчу експертизу документа, якщо сумнівається в зробленому висновку експертів, навіть якщо вони дали однастайний висновок (ст. 354);

4) якщо проводиться «повальний обшук» (допит великої кількості осіб, як правило, місцевих жителів у земельних спорах) і сторона справи заявляє, що менша частина свідків каже правду, а більша дає недостовірну інформацію, суд повинен узяти найкращих свідків з кожної половини та допитати повторно разом, тобто провести очну ставку («поставивъ ихъ съ очей на очи»). Якщо свідків у кожній половині більше ста, тоді треба для очної ставки вибрати по двох свідків з кожної половини, а якщо менше, тоді одного (ст. 417);

5) канцелярія суду готує доповідний витяг із судової справи за результатами її підготовки для суду, що має її розглядати, а сторони, якщо побачать у такому витягу що-небудь упущене або неправильно записане зі справи або законів, можуть письмово вказати, які саме обставини справи чи закони повинні бути взяті до уваги, посилаючись на документи, які є в матеріалах справи, утримуючись від усього зайвого та неналежного (ст. 460);

б) рішення у справі має бути записане до протоколу суду, й після цього будь-які його зміни не допускаються, окрім вотчинних справ (ст. 475). Водночас, до підписання судового рішення кожен член суду має право змінити свою думку, викладену в протоколі, де записано рішення. Змінену думку суддя повинен внести до журналу і в жодному разі не має права, попередньо висловлену та записану думку підчищати або виправляти, оскільки за такі дії передбачена кримінальна відповідальність (ст. 474).

Не виключено, що в суді першої інстанції під час розгляду цивільних справ існували інші самоконтрольні повноваження, але через обширність та невідповідність царського законодавства дореформеного періоду встановити їх не можливо. 1864 року в Російській імперії була проведена одна із найбільш відомих буржуазних реформ – судова, яка спрямована на ліквідацію феодального судоустрою та судочинства царської Росії. Найбільш важливою подією цієї реформи стало розмежування судового процесу на цивільний та кримінальний, в основі яких були свої галузеві кодифіковані акти. Так, розгляд і вирішення цивільних справ регламентувався Статутом цивільного судочинства (20 листопада 1864 р.), що був розташований в I частині XVI тому Зводу законів Російської імперії.

Традиційним самоконтрольним повноваженням у цивільному процесі за Статутом цивільного судочинства 1864 р. було право судді заявити самовідвід у таких випадках: 1) якщо він сам, його дружина, усиновлена дитина або його усиновитель, родичі (по прямій лінії без обмеження ступенів, а по боковій – до четвертої) беруть участь у справі; 2) суддя є опікуном сторони справи або керує справами однієї з сторін; 3) якщо суддя або його дружина є близькими спадкоємцями за законом однієї з сторін справи або виступають протилежною стороною в цивільній, кримінальній чи адміністративній справах (ст. 667) [186, с. 313].

Зберігали свою силу та розширювалися самоконтрольні повноваження суду у сфері судового доказування. Так, у випадку зачитання протоколу допиту свідка в залі суду (наприклад, свідки допитувалися членом суду за межами зали судового

засідання через віддаленість від суду більш ніж на 25 верств) за умови його неясності або неповноти суд міг ухвалити рішення про повторний допит свідка (ст. 387 Статуту цивільного судочинства). Під час «повального обшуку» сторони можуть заперечувати щодо списків старожилів місцевих людей, які складає член суду. Вони можуть просити його доповнити або вказати на його неправильність. Зауваження сторін щодо цього списку розглядає член суду, який був відряджений проводити «повальний обшук» (ст.ст. 425-430 Статуту цивільного судочинства).

У дореволюційний період виділяли присікаючі ухвали суду, які виносилися в тому разі, коли позивач порушував формальні вимоги щодо пред'явлення позову до суду. Так, у випадку порушення абсолютних передумов права на позов (порушення правил цивільної юрисдикції або правил родової підсудності, відсутність юридичного інтересу в позивача або повноважень на ведення цивільної справи тощо) суд не повинен відкривати провадження в цивільній справі. Але якщо таке відбулося, а потім буде встановлено недотримання абсолютних передумов права на позов, суд свою помилку може виправити таким самоконтрольним повноваженням, як винесення ухвали про залишення позову без розгляду, оскільки провадження у справі було розпочато неправильно [23, с. 362, 224-228]. Поряд із залишенням позову без розгляду суд може також винести ще такі присікаючі ухвали, як зупинення провадження та припинення провадження. Виносяться вони в тому разі, коли головуючий через помилку, недогляд або неправильне розуміння закону дасть хід позовному провадженню, незважаючи на те, що воно володіє певним формальним недоліком. У такому разі промах головуючого повинен бути виправлений судом за власною ініціативою або за вказівкою відповідача, який за ст. 579 Статуту цивільного судочинства може звернути увагу суду на порушення приписаних законом процесуальних форм [23, с. 217].

Важливим для цього періоду аналізу самоконтрольних повноважень суду першої інстанції є поява таких повноважень, які спрямовані на зміну та відміну своїх, виданих у цивільній справі, актів. Зокрема, суд має повне право змінити або скасувати видані окремі ухвали, які виступають розпорядженнями суду з тих чи

інших процесуальних питань, які виникають під час розгляду цивільної справи, якщо змінилася обстановка. Суд може скасувати своє розпорядження про виклик свідків, якщо їх показання даються на вимогу, від якої позивач відмовився; або суд може скасувати ухвалу про забезпечення позову, спрямовану на маєток відповідача, якщо останній надасть суду належну суму грошей замість такого забезпечення [186, с. 421-422]. Подібні повноваження суду ним могли бути реалізовані, поки справа перебуває в його провадженні та ним не винесено рішення по суті спору.

Загалом, як підсумовують науковці дореволюційного періоду, суд першої інстанції, здійснюючи процесуальні дії, спрямовані на письмове оформлення своїх повноважень, повинен дивитися, щоб усі його постанови відповідали тим вимогам, як і приватні угоди, тобто воля та волевиявлення збігалися. Якщо трапляється їх не збіг через помилки або описки (наприклад, замість «стягнути 2500 рублів» було написано «стягнути 2050 рублів»), через перебування судді в п'яному вигляді, через його безумство, обман (зупинення провадження через недостовірну заяву сторони про смерть її повіреного), через погрози судді тощо, у такому разі виправлення таких пороків волевиявлення суду можливо ним самим або вищестоящою інстанцією [23, с. 187].

У випадку розгляду цивільної справи без відповідача суд мав право винести заочне рішення, на яке відповідач міг подати відзив у той суд, що ухвалив таке рішення (ст. 727 Статуту цивільного судочинства). Якщо суд приймав відзив відповідача, заочне рішення визнавалося недійсним і цивільна справа поверталася в те положення, у якому була до прийняття заочного рішення (ст. 731 Статуту цивільного судочинства).

Таким чином, обсяг самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі за судовою реформою 1864 р. істотно збільшився, порівняно з попередніми історичними періодами. Детально розписувалася реалізація таких повноважень, підстави та умови їх вчинення, а головніше, вони починають отримувати вперше в історії цивільного процесу на українських землях, своє теоретичне обґрунтування та наукове вивчення.

Повалення царського режиму в Росії зумовило формування на території українських земель ряду молодих українських держав: УНР «перша», Гетьманат Скоропадського, УНР «друга», ЗУНР. Метою таких держав було добитися міжнародного визнання та політично вижити, а тому реформування цивільного процесуального законодавства не було на порядку денному. Цікаво те, що українські держави поч. ХХ ст. визнали в порядку правонаступництва законодавство царської Росії та пішли по шляху його вибіркового скасування. Тому, як припускають окремі науковці, цивільне процесуальне законодавство на базі Статуту цивільного судочинства 1864 року для вказаних держав було чинним, поки не почала формуватися радянська влада [78, с. 59-60].

Радянський етап державотворення на українських землях, що розпочався з проголошення Радянської УНР у грудні 1917 р. у м. Харкові, тривав до 1991 року, поки СРСР остаточно не розвалився. У радянські часи були розроблені та прийняті три ЦПК: 1924 р., 1929 р. та 1963 р. Їх аналіз, а також супутнє нормативне законодавство допоможе з'ясувати самоконтрольні повноваження суду першої інстанції в цивільному процесі.

ЦПК УСРР 1924 р. був виданий у зв'язку з необхідністю упорядкування та систематизації цивільних процесуальних норм для забезпечення розгляду цивільних справ народними судами, кількість яких після запровадження політики НЕПу істотно зростає. Відродження ринкових відносин на селі та частково в легкій промисловості вимагало формування дієвої системи судових органів, особливо у сфері цивільного судочинства. Ось чому важливість самоконтрольних повноважень суду першої інстанції була спрямована забезпечити винесення обґрунтованих і законних судових рішень у цивільній справі, які мали закріпити панування радянських законів у сфері народного господарства.

Законодавчо продовжує існувати самоконтрольне повноваження суду першої інстанції щодо забезпечення розгляду цивільної справи належним складом суду. Ось чому ст. 104 ЦПК УСРР 1924 р. передбачала можливість судді або народного засідателя заявити самовідвід. Правда, як зазначають автори коментаря ЦПК УСРР 1924 р., якщо представник або захисник сторони виявляється родичами

судді, то це буде підставою для їх недопущення до справи, а не відводу чи самовідводу судді [241, с. 119].

Законодавчо були розширені підстави зміни не тільки підсудності, але й підвідомчості. Так, відповідно до ст. 103 ЦПК УСРР, якщо суд з'ясує, що справа належить до відання іншої установи (не суду), він передає цивільну справу на її розгляд (наприклад, до арбітражної комісії, земельної комісії тощо).

Важливим було самоконтрольне повноваження суду першої інстанції при забезпеченні позову: суд міг на прохання відповідача сам скасувати свою ухвалу, хоча законодавчо була передбачено тільки можливість її оскарження у вищестоящу інстанцію. Тим не менше автори коментаря ЦПК УСРР вказують на існування такої можливості [241, с. 109].

У цей час чітко було закріплено ведення судових протоколів, де треба було відображати скоєні в цивільній справі процесуальні дії та їх зміст (пояснення та заяви осіб, які беруть участь у справі, свідків, експертів тощо). Детально регламентувалася можливість суду внесення змін у ці протоколи за ініціативою осіб, які беруть участь у справі у зв'язку з неправильністю, неповнотою або неясністю записів. Зауваження сторін з приводу таких недоліків протоколу могли бути враховані тільки з дозволу головуючого в судовому засіданні (ст. 112 ЦПК УСРР 1924 р.). Наразі розгляд головуючим зауважень на протокол судового засідання та технічний запис не розглядаємо як прояв самоконтролю суду першої інстанції, оскільки протокол судового засідання не підписується суддею, а тільки секретарем судового засідання.

Традиційно зберігаються самоконтрольні повноваження суду першої інстанції у сфері судового доказування: суд може повторно допросити свідка за своєю ініціативою (ст. 137 ЦПК УСРР 1924 р.); суд може призначити свідкам очну ставку за своєю ініціативою (ст. 138 ЦПК УСРР 1924 р.); суд може призначити повторну експертизу за своєю ініціативою (ст. 158 ЦПК УСРР 1924 р.).

Уперше в історії цивільного процесуального законодавства на українських землях ЦПК УСРР 1924 р. закріплює інститут додаткового рішення суду, яке

може бути винесене в таких випадках: 1) якщо сторони на яку-небудь вимогу давали докази і пояснення, але рішення суду щодо неї не було; 2) якщо суд вирішив питання про право, не вказав точного розміру суми стягнення або предмету, що підлягає передачі чи витребуванню (ст. 181). На підставі судової практики було розширено коло випадків винесення додаткового рішення суду: якщо суд не вирішив питання про судові витрати та винагороду за ведення справи (Ухвала Цивільної Касаційної Колегії Верховного Суду УСРР від 18 січня 1924 р. в цивільній справі №20) [241, с. 177].

Не менш вагомим було самоконтрольне повноваження суду надавати роз'яснення та тлумачення судових рішень, якщо воно не виконано або не минув трирічний строк давності (ст. 185 ЦПК УСРР).

Перший радянський ЦПК передбачав наказне провадження та закріпив можливість суду самому скасувати видані ним судові накази. Так, боржник замість касаційної скарги може подати до суду в семи денний строк з дня вручення повідомлення про виконання прохання про відміну наказу та розгляду справи в позовному провадженні (ст. 219 ЦПК УСРР 1924 р.)

У радянські часи не зникли самоконтрольні повноваження суду першої інстанції, пов'язані із заочним судовим рішенням, оскільки перший ЦПК УСРР 1924 р. допускав у двотижневий строк із дня вручення стороні, яка не з'явилася, можливість подачі відзиву до суду на заочне рішення, який його постановив (ст. 234¹).

Також окремою главою (XXIX) ЦПК УСРР 1924 р. регламентувався перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами, до яких належали нові обставини, які мали істотне значення для справи, але не були відомі тій чи іншій стороні; якщо вироком суду були встановлені хибні показання свідків, злочинні дії сторін, їх представників або експертів чи злочинні дії членів суду; якщо рішення базувалося на документах, які в подальшому були визнані вироком суду фальшивими або, якщо відмінена постанова суду, на якій базується дане судове рішення (ст. 251).

1925 року Народний комісаріат юстиції СРСР видав загальносоюзну інструкцію «Про порядок відновлення втрачених, знищених або викрадених проваджень по судовим справам» №9, яка вперше в історії процесуального законодавства почала регламентувати порядок відновлення втраченого судового провадження [81, с. 146-148]. Відновлення втраченого судового провадження стосується самоконтрольних повноважень суду першої інстанції, оскільки він міг за ініціативою осіб, які беруть участь у справі, або власною ініціативою відновити первісний текст знищених, втрачених, вкрадених чи інакшим чином зіпсованих судових документів.

Таким чином, на початку радянського етапу державності інститут самоконтрольних повноважень суду першої інстанції продовжував свій розвиток далі. Певні самоконтрольні повноваження були розширені, а деякі – звужені. Цікаво те, що не всі самоконтрольні повноваження суду першої інстанції були передбачені в ЦПК, а могли міститися у відомчих інструкціях [119].

ЦПК УСРР 1929 року загалом принципів змін до інституту самоконтрольних повноважень суду першої інстанції не додав, хоча певні уточнення або доповнення підстав для застосування деяких самоконтрольних повноважень були зроблені. Так, було передбачено обов'язок суду направляти цивільну справу самому за підсудністю до належного суду при порушенні правил підсудності, якщо суд помилково порушив розгляд справи і таку помилку виявив опісля (абз. 2 ст. 38 ЦПК УСРР) [235, с. 21-22]. З іншого боку, деякі самоконтрольні повноваження були ліквідовані. Так, за ЦПК УСРР 1929 р. суд вже не мав права виносити заочне рішення, оскільки воно не передбачалося тогочасним законодавством, а також через нові підходи до принципу об'єктивної істини, встановлення якої вважалося неможливим без участі у справі однієї зі сторін спору [133, с. 20].

У 60-х роках в Радянській Україні була проведена кодифікація основних галузей права, у тому числі й цивільного процесуального права. Ця кодифікація мала закріпити зміни, які відбулися в суспільно-політичному житті СРСР. 1963

року був прийнятий новий ЦПК УРСР, який певною мірою вніс зміни до інституту самоконтрольних повноважень суду першої інстанції.

По-перше, коло самоконтрольних повноважень суду першої інстанції, які він міг би застосувати під час розгляду цивільної справи, невпинно зростали. Так, окремими главами (25 та 26) почали регламентуватися підстави закриття провадження у справі та підстави залишення позовної заяви без розгляду, частина з яких була пов'язана із застосуванням самоконтрольних повноважень суду (якщо справа не підлягає розгляду в суді, якщо позивач недотримав позасудовий порядок розгляду справи, якщо між сторонами вже є рішення суду в аналогічному спорі, якщо позов подано недієздатною особою, якщо аналогічний спір між сторонами знаходиться на розгляді в іншому суді тощо).

По-друге, була розширена та модифікована сфера застосування самоконтрольних повноважень суду першої інстанції щодо відновлення, зміни та скасування судових рішень судом першої інстанції. Зокрема, були збільшені підстави винесення додаткових рішень суду (ст. 214 ЦПК УРСР 1963 р.), а в структурі ЦПК УРСР 1963 р. з'явився Додаток №3, присвячений відновленню втраченого судового або виконавчого провадження.

Загалом останній радянський ЦПК, який діяв на території України до вересня 2005 року, збільшив нормативний матеріал, яким закріплював самоконтрольні повноваження суду першої інстанції в цивільному процесі.

Сучасний ЦПК України, який був прийнятий 2004 року та набрав чинності у вересні 2005 року, пішов шляхом більш детальної регламентації тих чи інших самоконтрольних повноважень судом першої інстанції. Особливо це стало помітно після викладання вперше всього кодексу в новій редакції в грудні 2017 року. Подібний напрямок реформування інституту самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі має істотне значення, оскільки спрямований на гарантування прав та інтересів учасників справи, які залучаються до її розгляду. Зокрема, у структурі ЦПК України з'явився окремий розділ, який до 2005 року не виділявся та закріпив розгляд окремих категорій цивільних справ: справ про відновлення втраченого судового провадження. Нормативна

конструкція із застосування цих самоконтрольних повноважень була перенесена з додатку безпосередньо до його змісту. Законодавець визначив коло суб'єктів, які можуть ініціювати процедуру відновлення втраченого судового провадження, її підстави, строки, процесуальну форму, особливість доказування та порядок вирішення поданої заяви, а також процесуальні наслідки неможливості досягнення поставленого результату. З іншого боку, нова редакція ЦПК 2017 р. також пішла шляхом розширення самоконтрольних повноважень суду першої інстанції. Зокрема, серед заходів процесуального примусу був передбачений такий захід, як штраф, який суд міг застосовувати за різноманітні процесуальні правопорушення. Проте відповідно до ч. 6 ст. 148 ЦПК «суд може скасувати постановлену ним ухвалу про стягнення штрафу, якщо особа, стосовно якої її постановлено, виправила допущене порушення та (або) надала докази поважності причин невиконання відповідних вимог суду чи своїх процесуальних обов'язків». Отже, це правило наочно демонструє існування самоконтрольного повноваження під час застосування судом заходів процесуального примусу. Крім того, був передбачений порядок реалізації самоконтрольних повноважень у випадку вирішення питання відводу судді, якщо суддя, який розглядав справу, не взяв до уваги підстави його відводу, вказані в заяві учасників справи: у такому разі питання відводу буде вирішувати інший суддя того же суду, що розглядає цивільну справу (ч. 3 ст. 40 ЦПК).

Незважаючи на постійну модернізацію самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі, названий інститут досі має резерви для свого вдосконалення. Джерелом можуть стати не тільки норми інших галузей процесуального права, що наразі уніфікуються, але й зарубіжне законодавство у сфері цивільного судочинства.

1.2. Поняття, значення та сутність самоконтролю суду першої інстанції

До наукового обігу такий правовий термін, як «самоконтроль суду», увів радянський учений І.М. Зайцев, що аналізував роботу суду першої інстанції щодо виправлення своїх недоліків у декількох працях 80-х років ХХ ст. [68, с. 28-37; 67; 66]. Тим не менше, пальма першості з порушення цієї проблеми належить не йому, а науковцям дореволюційного періоду, які аналізували проблему недоліків волевиявлення суду першої інстанції. Так, Є.В. Васьковський, аналізуючи відсутність збігів дійсної волі суду зі способами її вираження (наприклад, замість Іванівського вжито Іванов), указує, що такі недоліки волевиявлення суду можна виправити двома способами: 1) перший спосіб – оскарження у вищестоящу інстанцію; 2) другий спосіб – самовиправлення – допустимий стосовно механічних огріхів у судових постановах (описки або очевидні помилки) та стосовно тих судових актів, які належать до числа змінюваних: окремих ухвал згідно зі ст. 891 Статуту цивільного судочинства [23, с. 258-259]. Про можливість зміни або відміни окремих ухвал суду внаслідок зміни обставин справи говорить Є.О. Нефедьєв, який також зазначає, що через судову практику запроваджена можливість виправлення рішень судів, оскільки Статут цивільного судочинства не передбачив учинення таких дій [135, с. 275]. Отже, науковці дореволюційного періоду самоконтроль суду першої інстанції називали «самовиправлення», яке розглядали поряд із судовим контролем як спосіб виправлення судових помилок.

Водночас широке теоретичне обговорення проблема самоконтролю суду першої інстанції отримала на рубежі ХХ-ХХІ ст. у наукових працях таких зарубіжних учених, як Є.Г. Трішіна [203, с. 38-41; 201; 202, с. 178-185], Л.О. Терехова [187; 190, с. 351-356; 191, с. 20-24; 192, с. 72-76; 193, с. 116-122; 196; 176, с. 173-177; 195, с. 438-442; 189], О.І. Зайцев [61, с. 18-23; 62, с. 327-329; 5, с. 518-540], Ю.О. Зайцева [70, с. 36-39; 71, с. 480-489; 74, с. 166-174; 73, с. 201-207; 72] та інші. Серед вітчизняних науковців питання самоконтролю суду першої інстанції досліджували такі автори, як Д.Д. Луспенник [114, с. 58-66; 115, с. 51-62], М.Б.

Гарієвська [30], А.П. Задорожна [60, с. 148], К.Р. Резворович [172], Н.М. Савчин [178, с. 146-153] тощо.

З моменту теоретичного опрацювання проблем самоконтролю суду першої інстанції почали формуватися різноманітні підходи (концепції), які пояснювали це правове явище в цивільному процесі.

Концепція факультативної стадії цивільного процесу. Ця концепція виникла історично першою, оскільки була висловлена І.М. Зайцевим, який уперше почав теоретично ґрунтовно опрацьовувати проблеми самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі. Зокрема, він писав, що одним із радикальних засобів покращення роботи судів першої інстанції повинен та може стати судовий контроль, який регламентується цивільним процесуальним правом. Контроль має бути всебічним, оперативним та охоплювати встановлення обставин цивільної справи, процес правозастосування та справедливе вирішення справи. Соціальна та юридична цінність такого контролю буде тим вища, чим швидше та ефективніше будуть усунені судові помилки. Самоконтроль здійснюється як під час судового розгляду справи, так і, головним чином, після завершення розгляду й вирішення цивільної справи. Зокрема, під час судового розгляду суд має право повторно здійснити процесуальні дії щодо надання та дослідження доказів. Але основні дії із самоконтролю суд здійснює після винесення та роз'яснення судового рішення, тобто після завершення стадії судового розгляду: виправлення опісок чи арифметичних помилок, роз'яснення чи доповнення рішення суду, скасування судового наказу, перегляд ухвали про накладання судового штрафу, скасування заочного рішення тощо. Отже, більша сукупність процесуальних дій об'єднана єдиною метою – усунути в першій інстанції допущені нею помилки, прорахунки, недоліки. Для здійснення самоконтролю в цивільному процесі відводиться час – після судового розгляду та до порушення касаційного оскарження. У зв'язку з чим можна говорити, що самоконтроль утворює самостійну процесуальну стадію (четверту). Вона завершує провадження в суді першої інстанції та передує перегляду справи вищестоящим судом. На відміну від попередніх стадій, стадія самоконтролю факультативна [65, с. 3-4].

Подібний погляд на самоконтроль як на факультативну стадію цивільного процесу отримав підтримку та своє продовження в наукових працях Є.Г. Трішіної. Вона стверджує, що в цивільному судочинстві існують стадії процесу і правозастосовчі цикли, які відрізняються тим, що останні трохи ширші за стадії і являють собою сукупність взаємопов'язаних між собою стадій. Усякий цикл містить в собі певні етапи, стадії, що з необхідністю й послідовністю настають один за одним. Кожна з цих стадій відносно самостійна і кожна попередня стадія є передумовою подальшої. Цивільне судочинство складається з таких правозастосовчих циклів: 1) провадження в суді першої інстанції; 2) провадження в касаційній інстанції; 3) провадження в наглядовій інстанції; 4) перегляд справ за нововиявленими обставинами. Кожен із зазначених правозастосовчих циклів включає в себе чотири самостійні стадії, до яких слід віднести: порушення справи; підготовку до судового розгляду; розгляд справи по суті; самоконтроль за вчиненими діями. Отже, самоконтроль суду першої інстанції виступає стадією правозастосовчого циклу провадження в суді першої інстанції, причому – факультативною [201, с. 86-87].

Серед вітчизняних науковців розглядає самоконтроль суду першої інстанції як стадію цивільного процесу Н.М. Савчин. Вона фактично взяла до уваги обґрунтування І.М. Зайцева та Є.Г. Трішіної, виділяючи самоконтрольні дії суду першої інстанції під час розгляду цивільної справи та після винесення судового рішення, де застерігається, що головна суть судового самоконтролю проявляється після ухвалення рішення у справі [178, с. 147-148].

Цей погляд на самоконтроль суду першої інстанції зазнав у теорії цивільного процесу ґрунтовну критику. Так, Л.О. Терехова вказує, якщо допустити, що самоконтроль виступає факультативною стадією цивільного процесу, то однією стадією будуть поєднані неоднакові, розрізнені процесуальні дії. Перегляд рішень за нововиявленими обставинами – традиційна самостійна стадія процесу. Повторні дії щодо дослідження доказів – процесуальні дії, які вчиняються в судовому засіданні. Багато процесуальних дій, які включаються у «стадію самоконтролю», вчиняються не тільки після судового розгляду та до порушення перегляду вищестоящими інстанціями, але й під час розгляду справи по суті та після набрання судового рішення

законної сили. Процесуальні дії із самоконтролю мають різну мету та час вчинення, саме тому їх місце в системі мінливих стадій цивільного процесу визначити неможливо. Якщо кожній дії із самоконтролю надавати окрему стадію цивільного процесу, то їх кількість буде безкінечною. За таким шляхом іти не можна, оскільки будуть втрачені критерії поділу цивільного процесу на стадії [196, с. 109]. Аналогічної позиції у критиці вказаної концепції притримується Д.Д. Луспеник [114, с. 59]. На нашу думку, із вказаною критикою варто погодитися, оскільки не можна через поняття «стадія» поєднати різноманітні процесуальні дії, які мають неоднакові строки вчинення. До цього також варто додати те, що кожна стадія в цивільному процесі вчиняється у відповідній процесуальній формі: підготовче засідання, судові (спільні та закриті) наради, судове засідання... Водночас для процесуальних дій із самоконтролю єдиної процесуальної форми немає. Існування стадій цивільного процесу обумовлено алгоритмічністю процесуальних дій, які вчиняються у відповідній послідовності, водночас самоконтрольні процесуальні дії з вказаної послідовності випадають, набуваючи рис повторності.

Концепція первісного перегляду судових актів. Це погляд на самоконтроль суду першої інстанції був висловлений Л.О. Тереховою в результаті критики першого підходу. Механізм судового захисту включає в себе можливість звернення до суду та розгляд справи судом першої інстанції з винесенням судового акту по суті справи; усунення судових помилок вищестоящою інстанцією та виконання судового рішення. За загальним правилом суд першої інстанції не має права самостійно перевіряти винесені ним судові рішення. Але з цього загального правила є ряд винятків, які вказують, що перегляд судового акту здійснює не вищестоящий суд, а суд, який його ухвалив. У цьому разі суд здійснює самоконтрольну діяльність. «Самоконтроль» виступає родовим поняттям, де видовими поняттями будуть самоконтроль суду першої інстанції, самоконтроль суду другої інстанції та самоконтроль наглядової інстанції. Суд першої інстанції може ухвалити проміжні та кінцеві судові рішення, стосовно яких можуть вчинятися самоконтрольні повноваження. Так, у другому випадку суд може усунути недоліки винесеного рішення, відмінити судовий наказ, розглянути заяву про скасування заочного рішення тощо. Контроль суду за власними

кінцевими судовими рішеннями в тих випадках, які вказані законом, характеризується тим, що він має пріоритет над їх переглядом вищестоящим судом. Так, власний контроль над заочним рішенням передусє не тільки розгляду справи в суді другої інстанції, але й касаційному (апеляційному) оскарженні. Такий контроль суду першої інстанції за власними судовими рішеннями по суті виступає первісним, так як судові рішення суду першої інстанції піддається контролю в першочерговому порядку, до того як судові рішення стане предметом розгляду у вищестоящому суді. І хоча первісний контроль неоднорідний (одні самоконтрольні повноваження відривають шлях до нового судового розгляду справи далі, водночас інші спрямовані на збереження судового рішення в незмінному вигляді, наприклад, при виправленні опісок та арифметичних помилок), «серед всіх дій по самоконтролю викристалізовується необхідне явище – первісний (власний) перегляд судового акту» [196, с. 112-113]. Цікаво те, що Л.О. Терехова первісний (власний) перегляд судового акту також відносить до стадії цивільного процесу, оскільки йому притаманна властивість завершеності та визначеності свого місця в системі послідовності стадій. Місце цієї стадії – після ухвалення судового рішення суду першої інстанції, але до порушення провадження з перегляду справи у вищестоящому суді [196, с. 115-116]. Отже, названа концепція фактично збігається з першою концепцією, але з тою різницею, що вона до окремої стадії цивільного процесу відносить не всі, а тільки частину самоконтрольних повноважень суду першої інстанції, які автор охоплює поняттям «первісний (власний) перегляд судового акту». У чому виражається природа тих самоконтрольних повноважень суду першої інстанції, які в це поняття не входять (у першу чергу тих, які стосуються проміжних актів суду), автор відповіді не дає. Проте вона однозначно вказує, що такі дії суду першої інстанції не формують самостійну стадію цивільного процесу, а «виконуються в рамках певного етапу процесуальної діяльності, та їх мета має підпорядкований характер» [196, с. 109-110]. Фактично йдеться про те, що вони належать до інших стадій цивільного процесу.

Уважаємо, що представлений погляд на природу самоконтрольних повноважень суду першої інстанції не можна вважати завершеним, оскільки він не може пояснити специфіку та особливість всіх самоконтрольних дій суду першої інстанції, а тільки

фрагментарно пробує пояснити їх через місце в системі стадій цивільного процесу. Крім того, не можна навіть визнати ідею назви частини самоконтрольних повноважень суду першої інстанції («первісний (власний) перегляд судового акту») вдалою, оскільки частину таких повноважень суд першої інстанції може реалізувати після перегляду справи судами вищестоящих інстанцій. Так, суд першої інстанції може роз'яснити своє рішення навіть після перегляду справи апеляційною та касаційною інстанцією, які залишили це рішення суду першої інстанції в силі, без змін. Якщо відбувся перегляд рішення суду першої інстанції другою та третьою інстанцією, то чому роз'яснення цього рішення суду слід називати «первісним» переглядом судового акту? Очевидно, що така позиція недостовірна та суперечить правилам логіки. Крім того, Л.О. Терехова чітко вказувала, що первісний (власний) перегляд судових актів можливий до того, як судове рішення стане предметом розгляду у вищестоящому суді. Наведена ситуація з роз'ясненням рішення суду дане твердження заперечує, а тому погляд Л.О. Терехової на природу самоконтрольних повноважень суду першої інстанції також не відповідає положенням цивільного процесуального законодавства. Проте варто погодитися з указаним автором з тим, що питання самоконтролю в цивільному процесі властиві всім судовим інстанціям, а не тільки першій. Так, суд як апеляційної, так і касаційної інстанції має право скасувати свою постанову повністю або частково (п. 8 ч. 1 ст. 374, п. 7 ч. 1 ст. 409 ЦПК). Таким чином, самоконтроль суду в цивільному процесі – це загальне питання, яке стосується всіх стадій. Відповідно розглядати юридичну природу самоконтролю суду через визначення місця самоконтрольних процесуальних дій суду в системі стадій цивільного процесу методологічно помилковий підхід.

Концепція принципу цивільної процесуальної форми. Цивільна процесуальна форма виступає одним із найбільш складних понять в сучасній доктрині цивільного процесу, стосовно визначення та меж якого точаться дискусії не один десяток років. Процесуальну форму вчені визначають як сукупність однорідних процедурних вимог, що висуваються до дій учасників процесу, які спрямовані на досягнення певного матеріально-правового результату [167, с. 846; 244, с. 13]. Під цивільною процесуальною формою слід розуміти встановлені цивільним процесуальним

правом правила розгляду й вирішення цивільних справ, які характеризуються докладним регулюванням процесуальної поведінки суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, а також наявністю можливого настання негативних наслідків для зацікавлених осіб в разі порушення цих правил [27, с. 280-281].

Автор, що вважає самоконтроль принципом цивільної процесуальної форми, виступає Н.О. Рассахатська. Вона стверджує, що процесуальна форма в кінцевому підсумку регулює послідовність здійснення процесуальних дій, виступаючи в такий спосіб процесуальним порядком, регламентом діяльності щодо розгляду і вирішення цивільних (кримінальних) справ. Процесуальна форма й судочинство існують у нерозривній єдності. Наявність тієї або іншої процесуальної форми завжди означає існування відповідного судочинства. Процесуальна форма – це форма судової юрисдикції, тобто застосування санкцій юридичних норм для захисту й охорони суб'єктивних прав громадян та організацій. Через неї здійснюється судова влада, і її приписи в першу чергу адресуються суду. Тим самим процесуальна форма завжди виступає порядком, що регламентує винятково процесуальну діяльність і відповідні правовідносини [171, с. 137-138]. Аналізуючи цивільну процесуальну форму, Н.О. Рассахатська виділяє такі її принципи: оптимальність співвідношення прав і обов'язків у процесі; принцип тотожності; безперервність процесуальної діяльності; усність і документування процесуальних актів; здійснення судового контролю та самоконтролю [170, с. 35]. Отже, згадана науковиця самоконтроль у його реалізації розглядає як самостійний принцип цивільної процесуальної форми.

На нашу думку, подібний погляд на «принцип» цивільної процесуальної форми не зовсім доречний, оскільки в такій інтерпретації він більше схожий на ознаку, властивість цивільної процесуальної форми. Так, для правил розгляду й вирішення цивільних справ іманентна контрольна діяльність, судовий контроль та самоконтроль будуть характеризувати порядок цивільного судочинства.

Концепція процесуальної діяльності. Авторка зазначеного підходу В.В. Єфімова методологічно правильно підійшла до вирішення даного завдання, вказавши, що

судовий контроль та самоконтроль арбітражного суду співвідносяться між собою як ціле та частина відповідно [54, с. 9]. Контроль в арбітражному процесі – це діяльність щодо забезпечення законності здійснення правосуддя, вирішення конфліктів і протиріч, виконання завдань і досягнення цілей, поставлених перед судовою владою, що включає спостереження за різними ланками арбітражної судової системи, аспектами діяльності арбітражних судів, а також функції коригування, превенції та охорони права. Натомість судовий самоконтроль можна визначити «як сукупність процесуальних дій арбітражного суду щодо виправлення недоліків і помилок судового акта за наявності підстав ускладнення або неможливості виконання рішення і за обов'язкового дотримання умови незмінності суті рішення» [54, с. 7, 20]. При всій простоті указанного підходу визначення самоконтролю арбітражного суду, запропоноване автором, не охоплює всі випадки його прояву під час розгляду й вирішення справи, адже самоконтрольна діяльність проявляється не тільки після винесення судового рішення, але більшою мірою представлена під час розгляду й вирішення справи.

Концепція повноважень. Оскільки попередні концепції, які намагалися пояснити юридичну природу самоконтролю суду першої інстанції, не змогли своїми підходами охопити всі форми прояву самоконтролю суду першої інстанції або використовували для цього неадекватні наукові конструкції, кардинально інакший підхід був запропонований Ю.О. Зайцевою, яка намагалася пояснити юридичну природу самоконтролю через категорію «повноваження». Правда, вона це здійснювала, аналізуючи діяльність арбітражного суду. Так, автор стверджує, що питання самоконтролю арбітражного суду першої інстанції не може бути досліджено окремо від визначення поняття «повноваження», під яким розуміється офіційно надане право якої-небудь діяльності, що дозволяє здійснювати закріплені за судом функції [72, с. 22]. Вона до самоконтрольних повноважень суду першої інстанції зараховує таке: заміна одного забезпечувального заходу на інший; скасування забезпечувального заходу; заміна попередньо призначеного забезпечувального заходу; відновлення провадження у справі після усунення обставин, що викликали її зупинення; відновлення під час або після судових дебатів дослідження доказів; внесення

виправлень у рішення при його складанні в нарадчій кімнаті; прийняття додаткового рішення; роз'яснення рішення; виправлення допущених у рішенні опісок, помилок і арифметичних помилок без зміни його змісту; перегляд судового акта, який вступив у законну силу за нововиявленими обставинами; індексація присуджених грошових сум на день виконання рішення; відстрочення або розстрочення виконання судового акту; зміна способу й порядку його виконання, а також деякі інші. Ю.О. Зайцева також вказує на структурні елементи самоконтролю суду першої інстанції: 1) нормативна регламентація здійснення самоконтрольних повноважень; 2) суб'єкт, наділений на законодавчому рівні можливістю здійснювати самоконтрольні повноваження; 3) суб'єкти, які мають право ініціювати самоконтрольні повноваження арбітражного суду першої інстанції; 4) час здійснення самоконтрольних повноважень; 5) передумови здійснення самоконтрольних дій; 6) місце фіксації результатів реалізації самоконтрольних повноважень [72, с. 22, 24-25].

На відміну від попередніх концепцій, які пояснюють природу самоконтролю, названий підхід намагається охопити всі можливі випадки прояву самоконтрольної діяльності суду першої інстанції. Він дає можливість охопити самоконтроль суду першої інстанції, який він здійснює під час розгляду цивільної справи, а також після ухвалення судового рішення у справі. Проте, не можна погодитися, що «самоконтроль як повноваження» складається із вищеназаних структурних елементів, які вказують на розвиток цього поняття в динаміці. Виділення подібних структурних елементів більше притаманне правовому механізму реалізації самоконтрольних повноважень, а не повноваженням, які самі виступають структурним елементом такого механізму. Крім того, не всі «структурні елементи» згаданого автора можна включати до поняття самоконтролю суду першої інстанції, оскільки вони перебувають поза його змістом. Так, «передумови здійснення самоконтрольних дій», до яких автор відносила «наявність вад, недоліків і прорахунків, а також певних похибок і неповноти судового акта», більше вказують на підставу застосування самоконтрольних повноважень суду першої інстанції, тобто є «зовнішнім об'єктом» щодо таких можливостей суду.

Таким чином, на цей момент сформовані декілька наукових напрямків, які пропонують розглянути юридичну природу самоконтролю суду першої інстанції з

декількох підходів. Наявні нині концепції, уважаємо, дають не зовсім адекватну оцінку такому явищу як самоконтроль суду першої інстанції в цивільному процесі, а тому, відштовхуючись від здійснених напрацювань, варто запропонувати інакший підхід у вивченні досліджуваного правового поняття [122].

На нашу думку, в'яснити юридичну природу самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі неможливо без усвідомлення поняття та сутності судового контролю в цивільному процесі. Очевидно, що самоконтроль суду першої інстанції, який спрямований на здійснювану ним процесуальну діяльність та результати розгляду цивільної справи, є частиною більш широкого поняття, яким виступає судовий контроль у цивільному процесі. Вони між собою, як правильно вказувала В.В. Єфімова, співвідносяться як частина та ціле відповідно. З'ясувавши юридичну природу цілого, будемо знати природу його частини, оскільки за правилами логіки, те, що притаманне цілому, властиве й частині.

З точки зору філософії, соціологічної та юридичної літератури, під соціальним контролем прийнято розуміти сукупність процесів у соціальній системі, завдяки якій забезпечується дотримання певних «зразків» діяльності, а також дотримання обмежень у поведінці, порушення яких негативно позначиться на функціонуванні системи. Завдяки соціальному контролю суспільство та суспільні формування визначають наскільки певний об'єкт під час його функціонування відхиляється від заданих параметрів. Якщо такі відхилення будуть виявлені, необхідно блокувати таку діяльність та скорегувати поведінку підконтрольного об'єкта наперед визначеним приписам. Отже, контроль виступає функцією соціального управління, за допомогою якої відбувається зворотній зв'язок між суб'єктом, що приймає управлінське рішення, та об'єктом управління. Контроль забезпечує в процесі соціального управління отримання чіткої інформації про результати впливу на об'єкти управління. Причому інформація повинна бути оперативною, достовірно відображати стан справ. Але збором такої інформації сутність контролю не вичерпується. Визначивши відхилення від заданих параметрів, суб'єкт, що здійснює контроль, повинен визначити шляхи вирішення проблеми та дотримуватись їх, щоби підпорядкувати підконтрольний об'єкт наперед визначеній програмі [32, с. 17-25]. Таким чином, *контроль виступає*

функцією соціального управління, яка йому об'єктивно притаманна. Соціальне управління та контроль виступають взаємопов'язаними між собою явищами, які обійтися один без одного не можуть. Завдяки контролю з'ясовуються результати вчинюваних операцій, є можливість оперативно перевірити їх відповідність заданим критеріям та зберігається можливість кореляції поведінки задля функціонування певної соціальної системи. За допомогою контролю суспільство ефективно розвивається у своєму русі далі.

Держава, будучи суспільним формуванням, здійснює управлінську діяльність в особі своїх органів влади. Управлінська діяльність здійснюється задля реалізації своїх функцій та завдань, які будуть показувати призначення держави у суспільстві. Супроводжує цю діяльність державний контроль, який виступає основною функцією державного управління [177, с. 17-36]. Зокрема, як зазначають адміністративісти, «держава, керуючись невідкладними завданнями, які вона ставить перед собою у певний період, має контролювати їх здійснення, консолідувати зусилля на подолання перешкод, а також визначати і завдання контролю та механізм його здійснення. Сам же державний контроль завжди спрямований на створення таких умов, які б сприяли підвищенню ефективності виконання державних завдань та функціонуванню усіх структур і службовців у межах закону» [3, с. 5]. На відміну від радянських часів, на сучасному етапі розвитку України, держава здійснює контроль не тільки для того, щоби виявляти правопорушення та покарати винних осіб, але і для того, щоби не допускати прорахунків, оперативно упереджати настання негативних наслідків від допущених помилок. Державний контроль повсякденний та безперервний, який здійснюється у всіх сферах державного управління. Він спрямований на зіставлення того, що фактично є з тим, що має бути. Предметом державного контролю виступає безпосередня поведінка об'єктів контролю як учасників певних суспільних правовідносин. Ось чому державний контроль спрямований на те, аби перевірити, чи відповідає завданням держави робота органів державної влади, посадових осіб та державних службовців [29, с. 12-16].

У структурі державної влади України судова влада посідає особливе місце, зумовлене її соціальною роллю та специфічними функціями. Її призначення

полягає в захисті прав і свобод людини та громадянина, конституційного ладу України, забезпеченні відповідності законів та інших нормативно-правових актів Конституції України, дотриманні законності у їх застосуванні. Судова влада реалізується шляхом здійснення правосуддя у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального та конституційного судочинства [141, с. 339].

Зазвичай, коли описують судовий контроль, зазначають, що під ним слід розуміти різновид державного контролю, який здійснюється судами за законністю правових актів, рішень, дій (бездіяльності) органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських та інших організацій і посадових осіб у формі правосуддя і в інших юрисдикційних формах. У цьому випадку судовий контроль характеризується як одна з функцій судової влади [136, с. 6; 198, с. 7]. Як бачимо, подібний погляд на судовий контроль пов'язується з механізмом стримувань та противаг між різними гілками державної влади, де в першу чергу йдеться про діяльність адміністративних судів, які перевіряють законність поведінки владних суб'єктів. Але також виокремлюють судовий контроль, який здійснюється під час вчинення правосуддя, що виступає однією із форм реалізації судової влади. Якщо правосуддя – це судова діяльність з реалізації судової влади, то цивільний процес – це форма реалізації правосуддя, яка забезпечує і гарантії здійснення правосуддя, і гарантії права громадян на судовий захист. Такий зв'язок правосуддя й цивільного судочинства пояснює їх принципову єдність як змісту й форм [104, с. 33]. Отже, судовий контроль розглядають як функції органів судової влади, що проявляється під час здійснення ними правосуддя, у тому числі у формі цивільного процесу.

Варто зазначити, що в процесуальній літературі виділяють функції цивільного процесуального права [237, с. 82-89; 230, с. 26-29], цивільного судочинства [64, с. 5-13; 98, с. 280-284], правосуддя [90, с. 6, 18], суду та учасників цивільного процесу [243, с. 3-10; 59, с. 55-82], норм процесуального права [31, с. 30-38], юридичного факту [246, с. 32-50; 21], доказових презумпцій [223, с. 68-78] тощо. Цікаво те, що судовий контроль розглядають не тільки як функцію суду, але і як функцію цивільного судочинства. Так, В.Ф. Ковін серед

функцій цивільного судочинства називає пізнавально-посвідчувальну, організаційно-розпорядчу, інструктивно-роз'яснювальну, стимулюючу, профілактичну, контрольну [88, с. 25]. Тим не менше, варто детальніше проаналізувати суд та ті функції, які він здійснює в сучасному цивільному судочинстві.

Згідно з поширеною в процесуальній літературі позиції, суд у процесі здійснення правосуддя з цивільних справ, традиційно здійснює чотири функції: розглядає цивільну справу по суті, перевіряє судові рішення до набрання ним законної сили, перевіряє судові рішення після набрання ним законної сили, контролює виконання судового рішення [64, с. 7; 90, с. 6, 8]. А.Ф. Козлов стверджував, що кожен судовий орган має властиву тільки йому компетенцією і передача частини функцій від однієї інстанції іншій неприпустима, тому що «одні з них наділяються повноваженнями на розгляд цивільних справ по суті, інші – на перевірку судових рішень, які вступили в законну силу, треті – на перевірку судових рішень, що володіють законною силою» тощо [90, с. 6].

Функція суду показує спрямованість поведінки суду, але не конкретну діяльність. У цьому відношенні важливо зіставити функції та повноваження суду, оскільки це не одне й те саме. Якщо функція показує основні напрямки впливу суду на суспільні відносини, то повноваження суду вказує на наявність у нього можливості впливати на ці відносини. Повноваження виступають тими правовими засобами, що дають суду можливість реалізувати закріплені за ним функції [2, с. 17-18]. Так, якщо винесення додаткового рішення розглядати повноваженням суду першої інстанції в цивільному процесі, то воно покликано реалізовувати функцію судового контролю суду за своїми виданими судовими актами.

Я.Я. Мельник обґрунтовує необхідність виділення судового контролю як функції суду, яку він здійснює під час розгляду й вирішення цивільних справ. Так, ідея «контролю» може проявитися в цивільному судочинстві, посідати відповідне місце в повноваженнях суду, проявлятися у певних механізмах управлінням під час здійснення правосуддя в цивільних справах [117, с. 61]. Як зазначає Є.Г. Трішкіна, у суді особливо потрібен контроль, оскільки суд здійснює складну

інтелектуальну діяльність, використовуючи при цьому владні повноваження, а наявність судових помилок свідчать про необхідність у цивільному судочинстві такого інституту. як контроль [201, с. 50].

Суд у цивільному судочинстві здійснює судовий контроль за діяльністю учасників цивільного процесу, органів (осіб) виконання судових рішень, а також за судом, який розглядає чи переглядає цивільну справу. Судовий контроль щодо учасників цивільного процесу охоплюється таким поняттям, як здійснення судового керівництва цивільним процесом, який розглядається як принцип цивільного судочинства [23, с. 100-101]. Так, відповідно до ч. 2 ст. 12 ЦПК суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість: 1) керує ходом судового процесу; 2) сприяє врегулюванню спору шляхом досягнення угоди між сторонами; 3) роз'яснює у випадку необхідності учасникам судового процесу їхні процесуальні права та обов'язки, наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій; 4) сприяє учасникам судового процесу в реалізації ними прав, передбачених ЦПК; 5) запобігає зловживанню учасниками судового процесу їхніми правами та вживає заходів для виконання ними їхніх обов'язків.

Якщо судовий контроль здійснює суд стосовно суду, то він може бути представлений зовнішнім та внутрішнім контролем. Зовнішній судовий контроль можуть здійснювати вищестоящі суди стосовно нижчестоящих, а внутрішній судовий контроль здійснює сам суд щодо власної процесуальної діяльності під час розгляду та вирішення цивільної справи. Його можуть здійснювати суди всіх судових інстанцій. Внутрішній судовий контроль, якщо його здійснює суд першої інстанції, якраз і виступає самоконтролем суду першої інстанції. Таким чином, самоконтроль виступає різновидом судового контролю, зокрема внутрішнього судового контролю. Стосовно суду першої інстанції цивільного процесу можна стверджувати, що самоконтроль виступає однією із його функцій, які реалізуються паралельно з іншими функціями, що стоять перед судом першої інстанції в цивільному процесі.

Ідея про те, що самоконтроль суду першої інстанції слід пов'язувати із функціями суду першої інстанції, не є нова. Так, про «контрольні функції щодо

своїх процесуальних дій та судових актів (самоконтроль)» писав Д.Д. Луспенік [114, с. 66; 115, с. 60]. Правда, він говорив про них у множині, напевно, плутаючи самоконтрольну функцію із самоконтрольними повноваженнями. Адже функція самоконтролю для суду першої інстанції представлена в однині: натомість повноважень суду першої інстанції, які її реалізують, у чинному ЦПК закріплено багато. Про самоконтроль, як одну із функцій суду першої інстанції писала Є.Г. Трішіна, але вона, незважаючи на тематичну назву своєї доповіді, контроль розглядала як заключну стадію певного циклу та завершальним елементом будь-якого процесу, у тому числі й юридичного. Самоконтроль нею розглядався як поточний (попередній) судовий контроль [202, с. 178].

Таким чином, самоконтроль суду першої інстанції в цивільному процесі виступає внутрішнім судовим контролем, який за своєю природою є *функцією суду першої інстанції*. За її допомогою суд у процесі розгляду цивільної справи та після її вирішення може корегувати свою процесуальну поведінку, оперативно забезпечуючи обґрунтоване та законне вирішення цивільної справи. Функція самоконтролю проявляється за допомогою обширних повноважень суду першої інстанції, які він застосовує. Завдяки цьому вказані повноваження називаються самоконтрольні. У свою чергу, самоконтрольні повноваження реалізуються через вчинення судом самоконтрольних процесуальних дій, які породжують цивільні процесуальні правовідносини, пов'язані з власним контролем над своєю поведінкою та виданими судовими актами.

Самоконтроль суду першої інстанції, будучи функцією суду, свою сутність виражає через характерні йому *ознаки*. Справа в тому, що функція розглядається як зовнішній прояв властивостей певного об'єкту, тобто ознак.

Питання ознак самоконтролю суду першої інстанції деякі науковці визначали, хоча не завжди їх аналізували. Так, Н.М. Савчин до ознак самоконтролю суду першої інстанції зараховує таке: 1) можливий у випадках, передбачених законом; 2) використовується для усунення очевидних та невинних помилок; 3) помилки виправляє той суд, що їх допустив; 4) здійснюється після ухвалення рішення [178, с. 148]. Але не з усіма виділеними ознаками можна

погодитися. Зокрема, остання ознака стосується не всіх самоконтрольних повноважень суду першої інстанції, а тільки тих, що можуть проявитися після винесення ним у справі рішення. Водночас як самоконтрольні повноваження, які можна реалізувати до винесення судового рішення, вказана ознака не враховує. Тому вважати її атрибутивною ознакою самоконтролю суду першої інстанції не можна. Стосовно такої ознаки, як використання самоконтролю для усунення очевидних та невинних помилок, то не у всіх випадках вона буде мати прояв. Зокрема, не завжди для суду є очевидним, що він відкрив провадження в неналежному суді, поки у справу не вступить протилежна сторона.

Л.О. Терехова також виділяє ознаки самоконтролю суду: можливий у випадках, передбачених законом; використовується для усунення очевидних та невинних помилок; помилки виправляє той суд, який їх допустив. За допомогою вказаних ознак можна провести розмежування між самоконтролем та схожими повноваженнями суду першої інстанції, зокрема відміна раніше прийнятого рішення у випадку явки громадянина, що був визнаний безвісно відсутнім або оголошений померлим, відміна обмеження громадянина в дієдатності та визнання громадянина дієдатним [196, с. 111]. Правда, трохи раніше вона виділяла ще одну ознаку самоконтролю суду: «судовий акт може бути скасований повністю або в нього вносяться виправлення, що не торкаються суті судового акту» [194, с. 177]. Але в більш пізній праці авторка цю думку не підтримала. Названі ознаки мають повну тотожність з тими ознаками, які виділяє Н.М. Савчин, окрім останньої, яку Л.О. Терехова не виокремлює, оскільки вона критикує погляд на самоконтроль суду першої інстанції як на факультативну стадію цивільного процесу. Якщо з першою та третьою ознакою, що виділяє Л.О. Терехова, можна погодитися, то з другою – ні. Крім того, не можна погодитися з нею, що відміна судом свого рішення про оголошення громадянина померлим у випадку його явки не буде виступати проявом самоконтрольних повноважень суду першої інстанції, оскільки вони можуть бути застосовані не тільки внаслідок судової помилки, але й у зв'язку зі зміною обстановки.

На підставі аналізу наявної юридичної літератури із самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі, положень норм цивільного процесуального законодавства України, а також урахуваючи те, що самоконтроль виступає функцією суду в цивільному процесі, вважаємо, що є підстави виділяти такі *ознаки самоконтролю суду першої інстанції*.

По-перше, самоконтроль суду першої інстанції вчиняється тим судом, що розглядає чи розглянув цивільну справу. Як було зазначено вище, у цивільному процесі суд здійснює два види судового контролю: зовнішній та внутрішній або вертикальний та горизонтальний відповідно.

Зовнішній судовий контроль здійснюють вищестоящі суди стосовно нижчестоящих, забезпечуючи перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку, а також за деякими виключними обставинами (встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом). Оскільки такий судовий контроль базується на судовій ієрархії різноманітних судових ланок, його ще називають вертикальним. Зокрема, якщо суд першої інстанції відкрив провадження в цивільній справі, а відповідач ухвалу з цього приводу оскаржив у суд апеляційної інстанції, який визнав помилковість такої дії суду першої інстанції через порушення правил підсудності, маємо прояв зовнішнього судового контролю.

Внутрішній судовий контроль здійснює суд, який розглядає чи розглянув цивільну справу. Оскільки внутрішній судовий контроль вчиняє суд без виходу за межі своєї судової ланки, він називається горизонтальним. Так, якщо суд першої інстанції самостійно після відкриття провадження у справі передасть її на розгляд належного суду, оскільки встановить, що були порушені правила територіальної юрисдикції, буде прояв внутрішнього судового контролю. Відбудеться реалізація функції самоконтролю суду першої інстанції.

Склад суду першої інстанції під час реалізації цієї функції може бути різним. Так, суддя, який розглядає справу може здійснити самовідвід чи йому буде заявлений відвід, може відбуватися заміна судді, який вибуває з розгляду

цивільної справи за інакшої причини (наприклад, захворів суддя, припинилися його повноваження, суддя брав участь у врегулюванні спору за участі судді тощо). Тому не можемо погодитися з висловленою в юридичній літературі позицією, що правом на реалізацію самоконтрольних повноважень повинен наділятися той склад суду, що прийняв рішення у справі [72, с. 13]. До винесення судового рішення склад суду може змінитися декілька разів і кожен із них може здійснювати самоконтрольні повноваження, якщо для цього будуть відповідні підстави. Крім того, навіть після винесення судового рішення деякі самоконтрольні повноваження буде реалізувати зовсім інакший склад суду відповідно до прямої вказівки в законі. Наприклад, перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами та деякими виключними обставинами – ч. 1 ст. 427 ЦПК. Звичайно, що ряд самоконтрольних повноважень має реалізувати той склад суду, що виніс рішення у справі у зв'язку з прямою вказівкою закону, наприклад, право на винесення додаткового рішення суду (ч. 3 ст. 270 ЦПК). Проте визначальним для сутності самоконтролю суду першої інстанції є те, що його здійснює той суд, який розглядає чи розглянув цивільну справу, а не те, що самоконтрольні повноваження реалізує той склад суду, що виніс рішення у справі [127].

По-друге, самоконтроль суду першої інстанції спрямований на свої процесуальні дії, які вчиняються під час розгляду цивільної справи, або судові акти, що приймаються в процесі та за результатами її вирішення.

У цивільному судочинстві процесуальні дії вчиняє суд та учасники цивільного процесу. Суд першої інстанції спрямований вчасно розглянути і вирішити цивільну справу, виносячи в ній справедливе та неупереджене судові рішення. Для цього він наділяється контрольними повноваженнями стосовно всіх учасників цивільного процесу (позивача, відповідача, третьої особи з самостійними вимогами, третьої особи без самостійних вимог, їх представників, свідків, експертів, перекладача, спеціалістів тощо), а також публіки, яка присутня в залі судового засідання. Контроль їхньої поведінки не буде проявом функції самоконтролю суду першої інстанції. Так, якщо при надходженні позовної заяви

суд виявить, що вона була подана до неналежного суду і передасть цивільну справу на розгляд належного суду, тут проявиться судовий контроль за поведінкою позивача, а не суду. У цій ситуації відсутня реалізація функції самоконтролю суду першої інстанції, оскільки такий суд виправив допущену помилку іншої особи.

Перевірці піддаються процесуальні дії, які суд вчинив, а також те, що суд не вчинив, але повинен був вчинити. Проілюструємо це на прикладах. Так, суд брав участь у дослідженні судових доказів, але в нього може виникнути потреба в повторному допиті свідка, яку він може реалізувати навіть перебуваючи в нарадчій кімнаті. Для цього суд постановляє ухвалу про поновлення судового розгляду (ч. 2 ст. 244 ЦПК). У цьому випадку ідеться про ревізію процесуальної дії, яка вже траплялася, оскільки суд раніше проводив допит свідка, якого вирішив вислухати повторно. Якщо суд виніс рішення суду і забув вказати в ньому про негайне виконання такого рішення, хоча підстави для цього відповідно до ст. 430 ЦПК були, такий недолік роботи суду усувається додатковим рішенням суду (п. 4 ч. 1 ст. 270 ЦПК). У цьому прикладі суд уперше вирішує питання про негайне виконання рішення суду тільки під час винесення додаткового рішення суду, тобто під час прояву самоконтрольної функції. Тому стосовно цього питання повторюваності не виникає, але виникає повторюваність щодо судового рішення: ухвалює додаткове рішення суду, яке є частиною основного рішення суду, що було винесене раніше.

Варто зауважити, що багато процесуальних дій суду оформляються в ті чи інші судові акти (протоколи огляду доказів у місці їх перебування, ухвали суду, звукозапис судового засідання тощо). Здійснюючи самоконтроль стосовно судових актів, суд першої інстанції одночасно здійснює самоконтроль вчинених або не вчинених процесуальних дій. Так, самоконтроль суду першої інстанції можливий не тільки щодо своїх судових рішень (наприклад, скасування судового наказу), але і щодо інших процесуальних документів, які видаються судом під час розгляду цивільної справи, що не виступають судовими рішеннями (наприклад, розгляд зауважень на протокол вчинення окремої процесуальної дії).

Будь-яка процесуальна діяльність суду не є можливою без розумової діяльності, особливо добре це проявляється під час судового доказування, зокрема оцінки судових доказів. Здійснюючи самоконтроль щодо своєї процесуальної поведінки, суд першої інстанції також здійснює самоконтроль своєї розумової діяльності, яка проявляється в його поведінці. Так, суд може одночасно допитати свідків для з'ясування причин розходжень у їхніх показаннях (ч. 13 ст. 230 ЦПК). У цій ситуації суд повинен повторно перевірити такі критерії оцінювання показань свідків, як належність, достовірність, достатність тощо.

По-третє, самоконтроль суду першої інстанції відбувається у формі кореляції судом своєї процесуальної поведінки, а також виданих судових актів.

Аналізована ознака самоконтролю суду першої інстанції закономірно пов'язана з попередньою ознакою. Справа в тому, що самоконтроль суду першої інстанції був би неможливий без процесуальної діяльності та судових актів такого суду під час розгляду й вирішення цивільної справи. У цьому відношенні функція розгляду цивільної справи по суті є основною в суді першої інстанції стосовно його функції самоконтролю. Остання функція підпорядковується першій та нею обумовлюється. За умови відсутності процесуальної поведінки та судових актів суду першої інстанції не було б що зіставляти та перевіряти. Самоконтрольна функція була б безпредметною.

Як було вже зазначено раніше, судовий самоконтроль не тільки спрямований на те, щоб виявити допущений недолік, прорахунок або інакшу ситуацію, що має вплинути на необхідність вчинення або невчинення певної процесуальної поведінки судом. Таке виявлення проводиться для того, щоб суд першої інстанції оперативно та/чи ефективно зреагував на те, що було встановлено під час ревізії своїх процесуальних дій або актів.

Здійснюючи самоконтрольну функцію шляхом реалізації самоконтрольних повноважень, суд першої інстанції вчиняє самоконтрольні процесуальні дії. Саме вони безпосередньо проводять кореляцію раніше вчиненого чи невчиненого судом першої інстанції. Указана кореляція повинна усунути допущену судову помилку, зреагувати на змінену обставину справи чи реалізоване процесуальне

право учасників процесу та в підсумку привести до певних наслідків. Такі наслідки можуть спричинити скасування судом першої інстанції своїх судових рішень (наприклад, скасування заочного рішення, скасування ухвали суду про забезпечення позову), внесення правок у судові рішення (зокрема виправлення описок та арифметичних помилок, надання відстрочки виконання рішення суду), повторне вчинення певної процесуальної дії (скажімо, повторне дослідження судових доказів) тощо. Важливо те, що така кореляція здійснюється в межах цивільної процесуальної форми.

По-четверте, самоконтроль суду першої інстанції має винятковий характер, який не відповідає природі суду першої інстанції в цивільному процесі.

За загальним правилом суд, який розглянув цивільну справу, не має право самостійно переглядати свої рішення. Для забезпечення виправлення допущених судових помилок суду першої інстанції формуються суди вищестоящої інстанції: апеляційної та касаційної. Саме на них покладається функція судового контролю за процесуальною діяльністю суду першої інстанції. Ця функція їм властива та розкриває призначення таких судів у цивільному судочинстві та судовій системі.

Здійснюючи функцію самоконтролю, суд першої інстанції діє не характерно. Він виступає не тим судом, який спеціально створений для виявлення та усунення допущених під час розгляду цивільної справи судових помилок. У цьому й виражається винятковий характер самоконтрольної функції суду першої інстанції, яка йде в розріз із загальним правилом, відповідно до якого такі недоліки в роботі мають виправляти вищестоящі суди.

А.Ф. Козлов вважає, що надання суду першої інстанції повноважень з процесуального самоконтролю за власними діями й рішеннями, є винятком із загального правила, згідно з яким суд першої інстанції виконує притаманну лише йому функцію – розгляд і вирішення цивільної справи по суті [90, с. 14]. Є. Г. Трішіна зазначає: щоб правосуддя здійснювалося вчасно, на суд першої інстанції покладаються не властиві йому контрольні повноваження – виявлення та усунення допущених помилок [201, с. 75].

Аналізуючи таку ознаку самоконтролю суду першої інстанції, варто звернути увагу на той факт, що в ряді випадків пріоритет у виправленні судових помилок надається суду першої, а не вищестоящої інстанції, тобто самоконтроль суду першої інстанції усуває судовий контроль судів вищестоящих інстанцій. Так, якщо під час вивчення матеріалів справи суд апеляційної інстанції виявить невіршене питання про ухвалення додаткового рішення, суд постановляє ухвалу із зазначенням строку, протягом якого суд першої інстанції має усунути недоліки (ч. 3 ст. 365 ЦПК). У цій ситуації виключність самоконтролю пов'язується не тільки з виконанням судом першої інстанції невластивої йому функції, але із його перевагою над судовим контролем. Цікаво те, що в цій ситуації для реалізації самоконтрольних повноважень, спочатку були реалізовані повноваження щодо зовнішнього судового контролю.

По-п'яте, самоконтроль суду першої інстанції передбачений нормами законодавства. Названа ознака безпосередньо пов'язана з попередньою. Якщо для суду першої інстанції функція самоконтролю є винятковою, самоконтрольні повноваження суду, які реалізують цю функцію, повинні мати нормативне закріплення для того, щоби суд міг діяти всупереч загальному правилу.

Нормативне закріплення самоконтрольних повноважень суду має неабияке важливе значення, оскільки воно виступає нормативною підставою для виправлення судом першої інстанції своїх судових помилок, прорахунків, допущених з вини суддів чи без неї. Норми закону окреслюють порядок та строки реалізації таких повноважень суду, коло суб'єктів, які можуть ініціювати такі повноваження суду першої інстанції, межі їх реалізації та інші питання, вирішення яких повинно враховуватися судом у процесі здійснення самоконтрольних повноважень. Зокрема, неповноту рішення суду першої інстанції може усунути тільки стосовно такої позовної вимоги, з приводу якої сторони подавали докази й давали пояснення (п. 1 ч. 1 ст. 270 ЦПК). У жодному разі суд не може додатковим рішенням вирішити вимогу, яка учасниками справи не ставилася до розгляду або від якої позивач відмовився і відмова була прийнята

судом, оскільки суд вийде за межі розгляду цивільної справи, що є неприпустимим.

Аналіз ЦПК показує, що норми, які регламентують судовий контроль з боку вищестоящих судів стосовно нижчестоящих, компактно розташовані в окремих главах Розділу V. Натомість більшість норм, які закріплюють самоконтрольні повноваження суду першої інстанції, хаотично розкидані по всьому ЦПК без будь-якої упорядкованості. Те, що правові норми, які регламентують самоконтрольні повноваження суду першої інстанції, не є розташовані компактно в структурі ЦПК, виступає серйозним недоліком, який ускладнює можливість виявлення та систематизації цих повноважень суду першої інстанції. Крім того, навіть термін «самоконтроль» чинний ЦПК України стосовно суду не вживає. Проте, з іншого боку, слід розуміти, що самоконтролем суду першої інстанції пронизаний весь цивільний процес. Реалізація таких повноважень може траплятися як на першій стадії цивільного процесу (наприклад, самовідвід судді), так і на останній (наприклад, розстрочення виконання рішення суду). Тому правове регулювання тих чи інших самоконтрольних повноважень суду першої інстанції повинно здійснюватися предметно щодо тих процесуальних дій та судових актів, які виступають об'єктом кореляції. Правда, окремі самоконтрольні повноваження суду першої інстанції можуть компактно розташовуватися у вигляді окремої глави ЦПК або цілого розділу (наприклад, перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, відновлення втраченого судового провадження).

Отже, вищевказані ознаки самоконтролю суду першої інстанції цивільного процесу, на нашу думку, здійснюються найбільш адекватну сутнісну характеристику цієї функції суду, що розглядає чи розглянув цивільну справу по суті. Ураховуючи вищенаведе, під *самоконтролем суду першої інстанції в цивільному процесі* слід розуміти *виняткову функцію, за допомогою якої у випадках, передбачених законом, суд, що розглядає чи розглянув цивільну справу по суті, корелює власну процесуальну діяльність або видані ним судові акти*. Сутність цього поняття будуть розкривати не тільки загальні ознаки, але і

спеціальні, які можна виявити в процесі класифікації самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі.

1.3. Підстави самоконтролю суду першої інстанції

Самоконтроль суду першої інстанції в цивільному процесі, як було вже встановлено, має винятковий характер, а тому він може бути задіяний тільки в тому разі, якщо для цього є підстави. Так, коли суд, вирішивши питання про право, не вказав точної суми, яка підлягає стягненню, цей недолік усувається шляхом ухвалення додаткового рішення. У цьому разі підставою для застосування самоконтролю суду першої інстанції буде судова помилка, яка вилилася в те, що суд неправильно оформив зміст судового рішення: рішення не відповідає вимогам повноти, тобто суд не дав відповідь на всі питання, на які він повинен був дати.

Самоконтроль суду першої інстанції виступає функцією, яка проявляється через застосування обширних самоконтрольних повноважень суду першої інстанції. Коло цих повноважень надзвичайно різноманітне. Стосовно кожного чинне законодавство передбачає різноманітні підстави їх застосування. Ними є певні юридичні факти, з наявністю яких пов'язується можливість суду першої інстанції корелювати свої рішення та дії. Так, для ухвалення додаткового рішення суду ст. 270 ЦПК називає чотири підстави, які чітко конкретизовані (стосовно певної позовної вимоги не ухвалено рішення, не вирішено питання про судові витрати тощо). Означені підстави дають можливість застосувати таке самоконтрольне повноваження суду першої інстанції, як винесення додаткового рішення суду. За допомогою цих підстав задіяти інші самоконтрольні повноваження неможливо. Проте у вищеназваному прикладі всі підстави застосування самоконтрольних повноважень можна узагальнено звести до більш абстрактної підстави, такі як судова помилка. Вона може охоплювати багато підстав різноманітних самоконтрольних повноважень суду першої інстанції: передача цивільної справи за підсудністю при порушенні правил підсудності;

закриття провадження у справі, якщо вона не підлягає розгляду за правилами цивільної юрисдикції; роз'яснення судового рішення; повернення до дослідження доказів з нарадчої кімнати тощо.

Цікаво те, що не вирішення судом питань про розподіл судових витрат може бути зумовлено не тільки судовою помилкою. Наприклад, сторона справи звернеться до суду із заявою до закінчення судових дебатів, що докази, які підтверджують розмір понесених нею судових витрат, вона з поважних причин подати не може, а надасть їх після проголошення судового рішення. У такому разі суд об'єктивно не може вирішити питання про судові витрати до ухвалення рішення суду, а зможе їх вирішити після ухвалення рішення по суті позовних вимог (ч. 1 ст. 246 ЦПК України). У цьому випадку підставою застосування самоконтрольних повноважень суду щодо винесення додаткового рішення також буде не вирішення судом питання про судові витрати, але підставою самоконтролю суду першої інстанції буде не судова помилка, а реалізація учасником справи свого процесуального права. Отже, така підстава самоконтрольних повноважень як не вирішення судом питання про судові витрати, може охоплюватися такою підставою самоконтролю суду першої інстанції, як судова помилка або як реалізація стороною справи свого процесуального права.

Таким чином, варто розмежовувати підстави самоконтролю суду першої інстанції як функції та підстави самоконтролю суду першої інстанції як повноваження. Одна й та сама підстава самоконтрольних повноважень може охоплюватися різноманітними підставами самоконтролю суду першої інстанції як функції. У цьому підрозділі буде розкрито питання підстав самоконтролю суду першої інстанції як функції.

Питання підстав самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі належить до проблемних, оскільки воно дуже лаконічно та фрагментарно висвітлено в теорії цивільного процесу. Зокрема, Є.Г. Трішкіна, описуючи природу самоконтролю суду першої інстанції, зауважує, що самоконтрольна діяльність реалізується при виявленні різного роду помилок, де суд першої інстанції

негайно, без допомоги вищестоящих органів, корелює свої дії та рішення [201, с. 93-94]. І.М. Зайцев, описуючи ті чи інші процесуальні дії суду першої інстанції, які мають на меті реалізацію його самоконтрольних повноважень, зазначає, що вони об'єднані певною метою – усунути в першій інстанції допущені нею помилки, прорахунки та недоліки [65, с. 3]. Незважаючи на те, що І.М. Зайцев говорить про помилки, прорахунки та недоліки, йдеться виключно за помилку суду, оскільки згідно з тлумачним словником «помилка» розглядається як «неправильність у підрахунках, написанні слова», «неправильність у вчинках, діях», «неправильна думка, хибне уявлення про когось, щось» [182]. Про суддівську помилку суду першої інстанції та її усунення механізмом самоконтролю говорить Д.Д. Луспеник [114, с. 59]. У своїй дисертаційній роботі Н.М. Савчин стверджує, що самоконтроль суду сприяє найбільш своєчасному захисту свобод прав та інтересів. При виявленні помилки суд першої інстанції негайно корелює свої дії та рішення [178, с. 147]. Отже, більшість процесуалістів, коли говорять про самоконтроль суду першої інстанції в цивільному процесі, єдиною його підставою вважають судову помилку.

На нашу думку, судовою помилкою підстава самоконтролю суду першої інстанції не обмежується. У цьому відношенні варто погодитися з Ю.О. Зайцевою, яка ділить самоконтрольні повноваження суду на ті, що застосовуються внаслідок помилки, та ті, які застосовуються внаслідок зміни обставин, що були підставою для прийняття того чи іншого судового акту [72, с. 54-55]. Наприклад, якщо під час закритого судового засідання буде встановлено, що інформація, для забезпечення нерозголошення якої розгляд справи або вчинення окремих процесуальних дій відбувалися в закритому судовому засіданні, уже є публічно доступною, суд постановляє ухвалу про подальший розгляд справи у відкритому судовому засіданні (ч. 12 ст. 7 ЦПК). У цьому разі судової помилки немає жодної, оскільки судове засідання було закритим спочатку правомірно, а потім суд повернувся до відкритого розгляду справи також правомірно.

З іншого боку, коло підстав самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі не може обмежуватися тільки судовими помилками чи зміною обставин цивільної справи. Їх є набагато більше. Аналіз положень ЦПК України, які описують самоконтрольні повноваження суду першої інстанції, дає можливість до підстав самоконтролю як функції також віднести реалізацію учасниками справи своїх процесуальних прав, учинення цивільних процесуальних правопорушень. Указані підстави самоконтролю суду першої інстанції раніше в теорії цивільного процесу не виокремлювались. Скоріш за все, це пов'язано з тим, що більшість випадків самоконтролю суду першої інстанції зумовлюється судовою помилкою. Така підстава дуже очевидна, а тому науковці інші підстави оминали своєю увагою. Така ситуація аж ніяк не відповідає ґрунтовності та всебічності дослідження питання підстав самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі. Тому існує як теоретична, так і практична необхідність уважно розглянути всі підстави самоконтролю суду першої інстанції, оскільки без цього усвідомити механізм реалізації самоконтролю суду в цивільному процесі неможливо.

Судова помилка як підстава самоконтролю суду першої інстанції. Будь-яка помилка виступає негативним відхиленням від того стандарту поведінки, який потрібно було вчинити. Судові помилки в цивільному процесі характеризуються тим, що вони допускаються судом під час розгляду та вирішення цивільної справи, порушують установлений порядок розгляду цивільної справи і не дають можливості захистити права, свободи та інтереси тих осіб, які звернулися до суду. Судова помилка завжди показує, що в процесуальній діяльності суду стався недолік, який зазвичай усуває суд вищестоящої інстанції (наприклад, винесення незаконного судового рішення), а у виняткових випадках той суд, який допустив помилку. В останньому разі йдеться про самоконтроль суду в цивільному процесі.

Природа судових помилок у теорії цивільного процесу, незважаючи на загальновизнаність ряду її ознак, далека від однозначного розуміння науковцями. Серед ознак судових помилок, з якими погоджується більшість учених, виділяють такі:

1) судову помилку допускає суд в особі судді, який розглядає цивільну справу [178, с. 15-16]. Ця ознака є найбільш істотною, оскільки відрізняє судову помилку від помилок, яких припускаються учасники процесу під час розгляду та вирішення цивільної справи. Якщо помилку допускають інші працівники суду (секретар судового засідання, судовий розпорядник, помічник судді тощо), немає підстав говорити про існування судової помилки, оскільки вони не здійснюють правозастосовчу діяльність у суді. Ось чому не можна погодитися із позицією І.М. Зайцева, який уважав, що судові помилки можуть вчиняти «працівники суду, які визнані учасниками процесу, наділені певними правами та обов'язками і уповноважені здійснювати дії, які регулюються цивільним процесуальним правом, по розгляду справи, перегляду та виконання постанов» [67, с. 12]. Також не можна погодитися з твердженням Н.О. Бабуріної, що помилки помічника судді та секретаря судового засідання набувають статусу судової помилки, якщо їх не виправить суд [10, с. 7-8]. Характер судової помилки та характер помилок інших працівників суду неоднаковий: відповідальність за розгляд справи та винесення законних і обґрунтованих судових рішень покладається на суддю;

2) судова помилка не дає можливості досягнути мети та завдань правосуддя у судових справах [28, с. 38; 105, с. 75; 137, с. 423; 172, с. 100]. Відповідно до ст. 2 ЦПК завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Судові помилки, у першу чергу, свідчать про невиконання вказаних завдань: ті або інші акти суду помилкові, тому що незаконні, необґрунтовані або вчинені несвоєчасно [69, с. 15]. Через те, що не досягаються мета та завдання цивільного судочинства, не відбувається ефективний захист прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб, а також держави;

3) судова помилка виступає протиправним діянням [176, с. 36]. Протиправність судової помилки виражається в тому, що суддя може порушити норми як матеріального, так і процесуального права, унаслідок чого ухвалюється

помилкове судове рішення [148, с. 100]. Судова помилка може свідчити про вчинення процесуального правопорушення, оскільки діяльність суду регламентується нормами процесуального права, які висувають вимоги до такої діяльності, а також до судових актів. Проте суди під час розгляду справи можуть застосовувати і норми матеріального права, наприклад, норми, які містять доказові презумпції. Якщо суддя не правильно застосує правило перерозподілу обов'язків доказування обставин цивільної справи внаслідок дії доказової презумпції, суд винесе необґрунтоване судове рішення. Отже, судова помилка – це завжди порушення вимог закону, його недотримання [201, с. 20];

4) природа судової помилки передбачає існування правових засобів її усунення в процесуальному порядку [238, с. 80]. Під правовими засобами слід розуміти ті процесуальні дії, які можна застосувати для нейтралізації негативного впливу від судової помилки. Помилки допускаються у процесуальному порядку під час розгляду та вирішення цивільної справи, а тому в такому ж порядку вони повинні усуватися [201, с. 21]. Як правильно зауважує Н.М. Савчин, кожен помилку слід усувати в передбаченому законом порядку для такого виду помилок [178, с. 29].

Отже, судова помилка в цивільному процесі допускається судом в особі суддів та виступає протиправним діянням, а тому не дає можливості досягнути мети і завдань цивільного судочинства, але існують правові засоби, що допоможуть її усунути у процесуальному порядку.

Проте на цьому не вичерпується правова характеристика судової помилки в цивільному процесі. Найбільше ведуться дискусії щодо такої риси судової помилки, як вина судді при вчиненні судової помилки. У цьому відношенні наукові погляди вчених можна поділити на дві великі групи, погляди яких варто розглянути більш детально.

По-перше, одні науковці стверджують, що судова помилка в цивільному процесі трапляється тільки в тому разі, якщо вона була допущена з вини судді, що розглядає цивільну справу [57, с. 33; 58, с. 53; 178, с. 19; 201, с. 21], а деякі з цієї групи уточнюють, що йдеться виключно про необережну форму вини, оскільки

судова помилка не може бути вчинена з умислом, інакше тоді це слід кваліфікувати як злочин [18, с. 3-4].

Обґрунтування необхідності доведення вини судді у вчиненні судової помилки зводиться до того, що судова помилка розглядається як правопорушення, умовою притягнення до відповідальності, за яку має бути встановлена вина судді. Вина судді також буде мати значення для визначення його професійної придатності та підготовленості у справі. Останнє буде проявлятися при систематичному допущенні помилок окремим суддею.

По-друге, інша група науковців допускає, що судова помилка може траплятися також у випадку безневинної поведінки судді, коли він не передбачав та не міг передбачити помилковість своїх дій та наслідки [14, с. 221; 30, с. 75; 67, с. 15-16; 106, с. 74; 111, с. 181; 138, с. 176]. У цій групі, як і в першій, виділяють науковців, які зауважують, що коли судова помилка стається з вини судді, вона має бути виключно необережною [10, с. 8; 147, с. 22-23].

Обґрунтування вчинення судової помилки без вини зводиться до того, що поняття «судова помилка» ширше за «правопорушення» (кримінальне, дисциплінарне та процесуальне). Якщо судова помилка вчиняється у формі злочину або дисциплінарного проступку, дійсно треба доводити вину судді, оскільки вона виступає обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони правопорушення. Судова помилка може мати прояв у вигляді процесуального правопорушення. Наприклад, підстави до скасування судових рішень у цивільному процесі можна розглядати як судову помилку (неповне з'ясування обставин, що мають значення для справи, неправильне тлумачення закону тощо). У цій ситуації не вимагається встановлювати вину судді вищестоящою судовою інстанцією, оскільки судді під час розгляду цивільних справ керуються своєю правосвідомістю та внутрішнім переконанням, тобто діє принцип незалежності суддів у цивільному процесі. Тому необхідно встановити тільки незаконність та/або необґрунтованість судового рішення, тобто його протиправність. Крім того, у ряді випадків судова помилка має властивість об'єктивної протиправності, тобто є такою, що не відповідає нормі права, але суддя це не усвідомлює, оскільки

він добросовісно помиляється. Так, суддя може відкрити провадження у цивільній справі, не знаючи, що між тими самими сторонами це питання за вказаною підставою вже вирішувалося раніше судом. Протилежна сторона, вступаючи в цивільну справу, у якій вже відкрито провадження, подає до суду докази, що позивач вже користувався правом на судовий захист (рішення суду, яке набрало законної сили). На підставі цього суддя виносить ухвалу про закриття провадження у справі, реалізуючи самоконтрольне повноваження. Якщо цю ситуацію не розглядати як судову помилку, необхідно буде створювати спеціальну теоретичну конструкцію та терміни, які мають пояснювати, чому рішення є не правильним, але вини судді в цьому немає [196, с. 32].

На нашу думку, варто підтримати тих науковців, які виділяють можливість вчинення судової помилки без вини судді. Багато положень чинного цивільного процесуального законодавства наочно підтверджують таку можливість. Крім того, статус судді в цивільному процесі може цьому сприяти. Так, В.І. Цибуленко вказує, що від судді важко очікувати ухвалення законного та обґрунтованого судового рішення, оскільки за чинним ЦПК він не зобов'язаний за власною ініціативою збирати судові докази, встановлювати дійсні обставини справи, а має оцінювати тільки те, що надали сторони, і прийняти рішення, хоча необхідні докази для цього можуть бути відсутні у справі [236, с. 77]. Ось чому С.О. Короед пропонує знайти розумний баланс між принципом активності судді та принципом змагальності, що допоможе уникнути судових помилок у цивільному процесі [98, с. 86]. Редагований ЦПК України певною мірою вже почали змінювати в цьому напрямку. Так, з 2017 року суд отримав можливість збирати докази в цивільному процесі за власною ініціативою в тому разі, коли це необхідно для захисту малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена (ч. 2 ст. 13 ЦПК), а також коли суд має сумніви в добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів (ч. 7 ст. 81 ЦПК).

Таким чином, судова помилка в цивільному процесі, що є підставою самоконтролю суду першої інстанції, може траплятися як у випадку винної, так і безвинної поведінки судді (судової колегії), який розглядає цивільну справу.

Більшість судових помилок, які є підставою самоконтролю суду першої інстанції, виступає процесуальними правопорушеннями, де не вимагається встановлювати вину судді в їх скоєнні. Наприклад, відкриття провадження в цивільній справі з порушенням правил цивільної юрисдикції або підсудності, безпідставне проведення закритого судового засідання або застосування заходів забезпечення позову, відкриття окремого провадження при наявності спору про право або позовного провадження, якщо позивач не володіє цивільною процесуальною дієдатністю, неналежне оформлення протоколів про окремі процесуальні дії, судові рішення або виконавчі документи, втрата судового провадження в цивільній справі, неправильно сформульовані запитання експерту під час призначення судової експертизи тощо. Якщо названі процесуальні правопорушення будуть містити ознаки дисциплінарного проступку або кримінального правопорушення, вину судді треба буде встановлювати, але не в рамках цивільного, а дисциплінарного чи кримінального провадження відповідно. Так, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» підставами притягнення судді до дисциплінарної відповідальності є умисне або внаслідок недбалості порушення засад гласності і відкритості судового процесу або порушення правил щодо відводу (самовідводу) тощо.

Важливе значення має вирішення питання, коли виникає судова помилка. У цьому відношенні думки науковців знову різняться.

Одна група вчених (Н.М. Савчин, Л.О. Терехова тощо) стверджує, що судова помилка виникає в тому разі, якщо суд у цивільній справі вже виніс підсумкове судове рішення. Їх обґрунтування зводиться до того, що судова помилка з'являється там, де вже не можна досягнути мети та завдань цивільного судочинства. Оскільки судове рішення виступає процесуальним засобом досягнення указаної мети, судова помилка є наявним результатом, тобто тим, що вже відбулося. Якщо до винесення судового рішення суддя вчиняє помилкові дії

(наприклад, не задовольняє певне клопотання ухвалою суду), завжди є можливість їх виправити (зокрема, задовольняє повторно подане клопотання учасником справи). Тому поки триває судовий розгляд справи, іде процес судового пізнання, говорити про судові помилки зарано [178, с. 28; 196, с. 23].

Друга група вчених (Є.Г. Трішіна) вищезазначене заперечує та вказує, що судова помилка є такою з моменту вчинення, а не з моменту видання підсумкового акту з цивільної справи, який базується на судовій помилці. Помилкова поведінка судді призводить до судової помилки, але не завжди вона відображається в підсумковому судовому рішенні. Крім того, властивість судової помилки вплинути на підсумковий акт суду залежить від виду такої помилки. Незалежно від її виду, судова помилка завжди протиправна, а тому є такою з моменту її настання, незалежно від того виправлена вона чи ні [200, с. 114].

На нашу думку, варто підтримати останній підхід, оскільки перший більше враховує природу судового контролю, а не самоконтролю. Якщо помилкові дії судді, вчинені до винесення підсумкового судового рішення, не розглядати як судову помилку, то що саме запускає механізм самоконтролю у формі цілісної процедури, що змушує суд повторювати свої дії під час розгляду та вирішення цивільної справи? У принципі, можна скористатися аргументами представників першого підходу: якщо судова помилка відсутня до винесення підсумкового судового рішення, то для цього явища тоді треба вказувати нову теоретичну конструкцію.

Судова помилка в цивільному процесі підриває авторитет судової влади, сприяє виникненню зневажливого ставлення до суддів, не дає можливості досягнути мети і завдань цивільного судочинства, порушує встановлений порядок розгляду й вирішення цивільних справ, а тому повинна усуватися всіма можливими способами, у тому числі й унаслідок застосування функції самоконтролю суду першої інстанції [121].

Зміна обставин справи як підстава самоконтролю суду першої інстанції. Тривалий час у теорії цивільного процесу прояв самоконтролю суду першої інстанції пов'язували виключно з судовою помилкою, яку йому дозволяли

усунути. Тим не менше, не у всіх випадках повторне вчинення судом певних процесуальних дій або скасування чи зміна судового рішення зумовлені судовою помилкою. Нерідко це трапляється у зв'язку зі зміною обставин цивільної справи, як правильно зауважує Ю.О. Зайцева [72, с. 54]. Зокрема, скасування зустрічного забезпечення позову може бути проведено судом першої інстанції та відображено в резолютивній частині судового рішення, у випадку закриття провадження у справі з підстав, визначених пунктами 2, 5, 7, 8 ч. 1 ст. 255 ЦПК, залишення позову без розгляду з підстав, визначених п. 6 ч. 1 ст. 257 ЦПК, або після набрання законної сили рішенням суду про задоволення позову в повному обсязі. Названі випадки, що є підставою скасування зустрічного забезпечення позову, не можна розглядати як судову помилку, оскільки вони правомірні. Водночас однією з ознак судової помилки є її невідповідність нормам процесуального або матеріального права. Аналогічним чином суд скасовує заходи забезпечення позову, якщо відповідач (інша особа) за своєю ініціативою забезпечили позов шляхом внесення на депозитний рахунок суду грошових коштів у розмірі вимог позивача або надали гарантії банку на таку суму (ч. 4 ст. 156 ЦПК). У цій ситуації внесення коштів на депозитний рахунок суду або надання банківської гарантії змінює цивільні процесуальні відносини із забезпечення позову та зобов'язує суд анулювати задіяні ним заходи забезпечення позову. Їх скасування викликане не судовою помилкою, оскільки заходи забезпечення позову були задіяні правомірно, а зміною ситуації *після* застосування таких заходів.

Зміна обставин цивільної справи як підстава самоконтролю суду першої інстанції може трапитися в процесі розгляду цивільної справи та після її вирішення.

До зміни обставин цивільної справи в процесі її розгляду, що є підставою самоконтролю суду першої інстанції, можна зарахувати такі випадки: інформація, для забезпечення нерозголошення якої розгляд справи або вчинення окремих процесуальних дій відбувалися в закритому судовому засіданні, уже є публічно доступною (суд переходить до гласного розгляду цивільної справи); настання виняткових випадків для продовження строку проведення підготовчого

провадження для належної підготовки справи для розгляду по суті (суд своєю ухвалою продовжує строк підготовчого провадження, але не більше ніж на 30 днів); усунення дії обставин, які викликали зупинення провадження у справі (суд поновлює розгляд цивільної справи); затягування стороною врегулювання спору за участі судді (суд припиняє врегулювання спору за участі судді) тощо.

Зміна обставин цивільної справи як підстава самоконтролю суду першої інстанції може проявитися також після ухвалення підсумкового судового рішення. Наприклад, видужання або значне поліпшення психічного стану особи, яка була визнана недієздатною (суд скасовує своє рішення про визнання фізичної особи недієздатною та поновлює її цивільну дієздатність); одержання заяви про появу фізичної особи, яку було визнано безвісно відсутньою або оголошено померлою, або відомостей про місцеперебування цієї особи (суд скасовує своє рішення про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або померлою); відкликання батьками дитини згоди на її усиновлення (суд скасовує своє рішення про усиновлення дитини) тощо.

Нерідко самоконтроль суду першої інстанції з одного й того ж питання може бути зумовлений судовою помилкою або зміною обставин справи. Так, суд визнає виконавчий документ таким, що не підлягає виконанню повністю або частково, якщо його було видано помилково або якщо обов'язок боржника відсутній повністю чи частково у зв'язку з його припиненням, добровільним виконанням боржником чи іншою особою або з інших причин (ч. 2 ст. 432 ЦПК).

Отже, зміна обставин цивільної справи виступає підставою самоконтролю суду першої інстанції, оскільки ті обставини цивільної справи, які були підставою вчинення певної процесуальної поведінки судом або винесення ним певного судового акту, змінилися. Реагуючи на таку зміну, суд змінює свою поведінку або виданий ним судовий акт (судове рішення, виконавчий документ).

Реалізація процесуальних прав учасниками справи як підстава самоконтролю суду першої інстанції. Указана підстава самоконтролю суду першої інстанції раніше в теорії цивільного процесу не виділялася, а тому необхідно здійснити її теоретичне обґрунтування.

Відповідно до ст. 42 ЦПК до складу учасників справи належать сторони, треті особи в позовному провадженні, заявник та боржник в наказному провадженні, заявники та інші заінтересовані особи в окремому провадженні, органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, учасники (сторони) третейського розгляду, особи, які не брали участі у третейському розгляді, якщо третейський суд вирішив питання про їхні права та обов'язки, а також сторони арбітражного розгляду. Об'єднує всіх цих осіб те, що вони володіють юридичною заінтересованістю в результатах розгляду цивільної справи. Їм притаманний такий правовий статус, який дає їм можливість істотно вплинути на розгляд цивільної справи. До складу процесуальних прав учасників справи належать такі права, що можуть запустити механізм самоконтролю суду першої інстанції, якщо він буде їх реалізувати належним чином.

Аналіз процесуальних положень ЦПК України дає чудову можливість проілюструвати надзвичайно багато випадків прояву самоконтролю суду першої інстанції внаслідок реалізації учасником справи своїх процесуальних прав. Зокрема, до таких випадків прояву самоконтролю суду можна зарахувати таке: заміна одного заходу забезпечення позову іншим за клопотанням учасника справи; винесення додаткового рішення суду про розподіл судових витрат, якщо сторона докази про їх наявність може надати тільки після ухвалення судового рішення і з відповідною заявою вона звернулася до закінчення судових дебатів; скасування судового наказу за заявою боржника тощо.

У вищевказаних випадках немає прояву судової помилки або зміни обставини справи, а проявляється принцип диспозитивності, відповідно до якого, суд, реагуючи на реалізоване право учасника справи, застосовує те чи інше самоконтрольне повноваження. Наприклад, під час подання заяви про скасування судового наказу боржником суд повинен його скасувати, *не* перевіряючи обґрунтованість такої заяви (ч. 3 ст. 171 ЦПК). Без проведення такої перевірки неможливо встановити помилковість видання судового наказу. Така перевірка не проводиться, оскільки під час видання судового наказу її немає. Так, у змісті судового наказу має бути повідомлення про те, що під час розгляду вимог у

порядку наказного провадження та видачі судового наказу суд не розглядає обґрунтованість заявлених стягувачем вимог по суті (п. 7 ч. 1 ст. 168 ЦПК). Саме цим відрізняється скасування судового наказу від скасування заочного рішення, де відповідач повинен у заяві покликатися на докази, які мають істотне значення для правильного вирішення справи (п. 4 ч. 2 ст. 285 ЦПК). Такі дії відповідача вказують, що суд допустив помилку при ухваленні заочного рішення, а тому воно підлягає скасуванню.

Таким чином, слід відрізнити судову помилку чи зміну обставини справи від реалізації учасником справи своїх процесуальних прав як підстави самоконтролю суду першої інстанції. Так, звертаючись із заявою до суду про заміну одного заходу забезпечення позову іншим, учасник справи не вказує на помилковість винесеної ухвали про забезпечення позову, не вказує на зміну тих обставин, які стали підставою для забезпечення позову, а просто реалізує надане йому процесуальне право: право попросити суд змінити заходи забезпечення позову [120].

Невиконання учасниками цивільного процесу своїх процесуальних обов'язків як підстава самоконтролю суду першої інстанції. Не тільки реалізація процесуальних прав, але й не виконання процесуальних обов'язків може бути підставою для самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі. Проте якщо попередня підстава поширювала свою дію виключно на учасників справи, зазначена стосується всіх учасників цивільного процесу, а не тільки тих, які володіють юридичною зацікавленістю. Зокрема, окрім тих осіб, які вказані в ст. 42 ЦПК, до складу учасників процесу також відносяться свідок, експерт, перекладач, спеціаліст, секретар судового засідання, судовий розпорядник, помічник судді, експерт з питань права (ст. 65 ЦПК). Виокремлення названої підстави самоконтролю суду першої інстанції в теорії цивільного процесу раніше не траплялося.

Аналіз цивільного процесуального законодавства дає можливість виділити такі випадки невиконання цивільних процесуальних обов'язків, які запускають механізм самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі: складання

неповного або неясного висновку судового експерта, що дає можливість судді винести ухвалу про призначення додаткової експертизи (ст. 113 ЦПК); складання необґрунтованого висновку або такого, що суперечить іншим матеріалам справи або викликає сумніви в його правильності, що дає можливість судді винести ухвалу про призначення повторної експертизи (ст. 113 ЦПК); невнесення учасником справи або представником у визначений судом строк коштів для забезпечення судових витрат або несплати у визначений судом строк відповідних сум авансом дає право суду скасувати раніше постановлену ухвалу про виклик свідка, призначення експертизи, залучення спеціаліста, перекладача, забезпечення, витребування доказів або огляд доказів за їх місцезнаходженням (ч. 3 ст. 135 ЦПК) тощо.

Указані випадки не свідчать про вчинення судової помилки, оскільки процесуальне правопорушення було допущене не судом, а учасниками процесу. Суд, реагуючи на такі правопорушення, повинен вчинити правомірну поведінку, яка забезпечить винесення обґрунтованого (наприклад, призначення повторної експертизи) або законного (наприклад, скасування призначеної експертизи) судового рішення. Реакція суду на процесуальне правопорушення учасника процесу, а не на своє власне істотно відрізняє цю підставу самоконтролю від судової помилки.

Доречно поставити запитання, а чи тут матимемо справу із самоконтролем суду першої інстанції, якщо однією із характерних його ознак автор виділяє те, що самоконтроль суду першої інстанції спрямований на свої процесуальні дії або видані судові акти? Особливістю цивільного процесу є те, що обов'язковим суб'єктом будь-яких цивільних процесуальних відносин буде виступати суд. Наприклад, експерт проводить судову експертизу, але для цього потрібна ухвала суду. При повторній судовій експертизі знову видається ухвала суду, де перед іншим експертом буде ставити суд ті самі питання. Виходить, що суд повторює *власні* процесуальні дії, які вже раніше вчиняв.

Таким чином, окрім судової помилки та зміни обставин цивільної справи, до підстав самоконтролю суду першої інстанції слід віднести реалізацію учасником

справи своїх цивільних процесуальних прав або не виконання учасниками цивільного процесу своїх процесуальних обов'язків.

Цікаво те, що в ряді випадків законодавець виділяє підстави самоконтролю нечітко. Наприклад, «у разі потреби відтворення звукозапису і демонстрація відеозапису можуть бути повторені повністю або у певній частині» (ч. 3 ст. 238 ЦПК). У цьому разі підстава самоконтрольного повноваження суду обумовлена оціночною підставою, яка чітко не визначена: «у разі потреби». Оскільки самоконтроль суду першої інстанції виступає винятковою функцією, вважаємо, що законодавцеві варто уникати такої невизначеності, щоби не допустити зловживання з боку суду.

Висновки до розділу 1

1. Дослідження еволюції самоконтрольної функції суду першої інстанції в цивільному процесі показало, що ця функція з'явилася одночасно з появою судового контролю як родового поняття, що охоплює своїм змістом самоконтроль. Незважаючи на те, що механізм оскарження судових рішень до вищестоящих інстанцій на українських землях починає запроваджуватися з II пол. XIV ст., а в деяких українських землях з I пол. XVI ст., функція самоконтролю не була притаманна для суду першої інстанції, хоча судові органи з'явилися та діяли на українських територіях задовго до закріплення права на оскарження судових рішень. Отже, процесуальна діяльність, яка здійснювалася, та судові рішення, які виносилися, були остаточними та не підлягали перевірці. Ідея ревізії процесуальної діяльності та судових рішень почалася з формування зовнішнього судового контролю та поступово дійшли до думки про необхідність запровадження внутрішнього судового контролю, тобто самоконтролю.

2. На ранніх етапах існування самоконтрольної функції суду першої інстанції коло повноважень, через які її вчиняли, було незначним. Серед них у польсько-литовський період (сер. XIV – сер. XVII ст.) на українських землях можна назвати

право судді здійснити самовідвід, можливість судді знайти собі заміну у випадку хвороби, припинення розгляду справи в суді, якщо особа мала королівський привілей, який звільняв її від підсудності певного суду тощо. Уже в цей час починають формуватися важливі самоконтрольні повноваження суду першої інстанції в процесі судового доказування. Так, згідно з Литовським статутом 1529 р. у разі сумнівів у свідченнях свідків суд міг надіслати вижа для перевірки їхньої достовірності. Важливим були самоконтрольні повноваження, спрямовані на зміну кінцевого судового рішення. Зокрема, згідно з Віслицьким статутом 1347 р. кожна зацікавлена особа мала право опротестувати рішення про розподіл вотчини стосовно своєї частки у тому суді, що його ухвалив.

3. У процесі подальшої еволюції самоконтрольної функції суду першої інстанції обсяг самоконтрольних повноважень цього суду невпинно зростав, отримуючи своє законодавче закріплення в численних історико-правових пам'ятках, які мали статус чинного законодавства на українських територіях в ті чи інші історичні періоди. Так, у козацький період зростають самоконтрольні повноваження суду у сфері судового діловодства. Інколи допускалося вчинення таких самоконтрольних процесуальних дій судом, що не притаманні сучасному періоду. Зокрема, сільський суд у Гетьманщині, де справи велися словесно та без протоколювання, через свою некомпетентність міг передати справу на розгляд сотенному або полковому суду. На цей момент коло самоконтрольних повноважень суду першої інстанції пронизує собою весь цивільний процес від першої до останньої його стадії. Норми, що їх закріплюють, утворюють дуже вагомий процесуальний інститут у структурі галузі цивільного процесуального права, який дає можливість суду першої інстанції реагувати на судові помилки, прорахунки, зміну фактичної ситуації або реалізацію учасниками процесу ряду процесуальних прав чи не виконання певних процесуальних обов'язків.

4. Наукове вивчення самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі почалося ще в II пол. XIX ст. у працях вченого дореволюційного періоду Є.В. Васьковського. На сучасному етапі доктрина цивільного процесу пропонує декілька підходів, мета яких пояснити юридичну

природу самоконтролю суду першої інстанції. Зокрема, учені-процесуалісти розглядають самоконтроль суду першої інстанції як факультативну стадію цивільного процесу, як первісний перегляд судових актів, як принцип цивільної процесуальної форми, як процесуальну діяльність суду першої інстанції або як його процесуальні повноваження. Існування такої великої кількості концепцій, що намагаються пояснити юридичну природу самоконтролю суду першої інстанції через відомі нам поняття та категорії, зумовлено тим, що самоконтроль суду представлених у багаточисленних процесуальних діях, мета, місце та час вчинення яких неоднакові. Якщо враховувати тільки окремі аспекти прояву самоконтролю суду першої інстанції, цілісне уявлення про його сутнісні характеристики отримати буде неможливо. Учення про самоконтроль суду першої інстанції буде неповноцінним.

5. Уважаємо, що самоконтроль суду першої інстанції в цивільному процесі виступає функцією суду, яка вказує на важливий напрямок його роботи під час розгляду та після вирішення цивільної справи. Ця функція є залежною від іншої функції суду першої інстанції: розгляд цивільної справи по суті. Якби не було останньої функції, не було б можливості реалізувати першу функцію. Функція самоконтролю суду першої інстанції досягається через здійснення наданих суду самоконтрольних повноважень. Водночас, указані повноваження відбуваються через вчинення судом самоконтрольних процесуальних дій. Оскільки такі процесуальні дії вчиняються за правилами, які передбачені нормами цивільного процесуального закону, їх здійснення відбувається із дотриманням цивільної процесуальної форми.

6. Сутність самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі виражається через такі його характерні ознаки: самоконтроль суду першої інстанції вчиняється тим судом, що розглядає чи розглянув цивільну справу; самоконтроль суду першої інстанції спрямований на свої процесуальні дії, які вчиняються під час розгляду цивільної справи або судові акти, що приймаються в процесі та за результатами її вирішення; самоконтроль суду першої інстанції відбувається у формі кореляції судом своєї процесуальної поведінки, а також

виданих судових актів; самоконтроль суду першої інстанції має винятковий характер, який не відповідає природі суду першої інстанції в цивільному процесі; самоконтроль суду першої інстанції передбачений нормами законодавства.

6. Самоконтроль суду першої інстанції в цивільному процесі можливий за чотири підстави: настання судової помилки, зміна обставин цивільної справи, реалізація учасником справи певних процесуальних прав та невиконання учасниками цивільного процесу деяких цивільних процесуальних обов'язків. Судова помилка можлива як у випадку винної, так і безвинної поведінки судді. Зміна обставини цивільної справи як підстава самоконтролю суду першої інстанції проявляється під час розгляду цивільної справи та після завершення її розгляду. Реалізація процесуальних прав як підстава самоконтролю суду першої інстанції обмежується учасниками справи, водночас як невиконання цивільних процесуальних обов'язків стосується учасників цивільного процесу.

РОЗДІЛ 2

СИСТЕМА САМОКОНТРОЛЬНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ СУДУ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

2.1. Класифікація та види самоконтрольних повноважень суду першої інстанції

Самоконтроль суду першої інстанції в цивільному процесі, незважаючи на винятковий характер цієї функції, як виявляється, доволі широко представлений в ЦПК України та іншому законодавстві. Її уособлення відбувається через закріплення в нормах законодавства значної кількості самоконтрольних повноважень суду першої інстанції, яка зросла після редакції ЦПК України в жовтні 2017 року. У сукупності такі повноваження утворюють цілісну систему, яка може бути піддана класифікації з виокремленням тих чи інших видів самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі.

Вивчення самоконтролю суду першої інстанції за допомогою класифікації його повноважень упорядкує та систематизує інформацію про можливість суду першої інстанції самостійно піддавати кореляції власні процесуальні дії та акти. Класифікація самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі допоможе виокремити факультативні ознаки функції самоконтролю, які будуть проявлятися під час реалізації не будь-яких повноважень, а тільки їх групи. Класифікація допоможе установити не тільки місце тих чи інших самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі, але й зв'язки між ними, розкриє їхню внутрішню закономірність.

Питання класифікації самоконтрольних повноважень судів першої інстанції в цивільному процесі взагалі не було в полі зору вітчизняних науковців. Серед зарубіжних вчених це питання, хоч і доволі фрагментарно, розглядала Є.Г. Трішкіна. Так, вона опрацювала тільки один вид класифікації самоконтрольних повноважень суду першої інстанції: 1) оперативні заходи, які вчиняються у процесі розгляду цивільної справи (наприклад, закриття провадження у справі або

залишення заяви без розгляду, якщо суд незаконно відкрив у цивільній справі провадження); 2) самоконтрольні повноваження, які виявляються після винесення рішення у справі (зокрема винесення додаткового рішення) [201, с. 80-82]. Правда, названий автор в подальшому всі самоконтрольні повноваження суду називає «оперативні заходи» [201, с. 89], але критерій класифікації в принципі очевидний: час застосування повноважень судом, тобто завершився розгляд цивільної справи чи ні. З названим підходом можна погодитися, але з певним уточненням: наразі суд може застосувати самоконтрольні повноваження не тільки під час розгляду цивільної справи та після винесення судового рішення, але й до відкриття провадження у справі (наприклад, скасування судом ухвали про забезпечення позову у зв'язку з неподанням у межах встановленого строку позовної заяви – ч. 13 ст. 158 ЦПК).

Більш предметно питаннями класифікації самоконтрольних повноважень суду першої інстанції займалася Ю.О. Зайцева [72, с. 33-57]. Незважаючи на те, що вона класифікацію самоконтрольних повноважень суду проводила стосовно арбітражного судочинства, її погляди з цього приводу нами розглянуть детальніше, адже більше ніхто з науковців цим питанням не займався. Ось чому варто з нею погодитися в тому, що відсутність у процесуальній літературі розробки проблем, пов'язаних з класифікацією самоконтрольних повноважень суду першої інстанції, зумовлена «тотальною невивченістю» інституту самоконтролю суду першої інстанції [72, с. 35].

Процесуально-правовий аналіз класифікації самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі буде мати не тільки вагоме наукове значення (враховуючи абсолютну пробільність у цьому питанні у вітчизняній правовій доктрині), але і важливу перспективу для правозастосовчої діяльності, сприяючи однаковому застосуванню норм закону, які закріплюють самоконтрольні повноваження суду першої інстанції.

1. *За часом реалізації* самоконтрольні повноваження суду першої інстанції в цивільному процесі можуть бути поділені на ті, які реалізуються до початку розгляду цивільної справи, під час розгляду цивільної справи та після завершення

її розгляду. Таку класифікацію самоконтрольних повноважень суду першої інстанції виділяє Ю.О. Зайцева [72, с. 39].

Розгляд цивільної справи в цивільному процесі має різноманітну структуру залежно від її категорії. Так, розгляд справ загального позовного провадження в суді першої інстанції може пройти чотири стадії: відкриття провадження у цивільній справі, підготовка цивільної справи до судового розгляду, врегулювання спору за участі судді, розгляд справи по суті. Для справ спрощеного позовного провадження друга стадія не характерна, а для справ окремого провадження не притаманні друга та третя вище виділені стадії. Наказне провадження взагалі характеризується відсутністю стадій цивільного процесу. У подальшому будемо орієнтуватися на процедуру загального позовного провадження, оскільки вона виступає загальним порядком розгляду цивільної справи, який видозмінюється під час розгляду цивільних справ певної категорії. Проте особливість застосування самоконтрольних повноважень судом першої інстанції в інших видах проваджень цивільного процесу буде виділятися окремо.

Незважаючи на те, що багато науковців (І.М. Зайцев [65, с. 4], Н.М. Савчин [178, с. 148], Л.О. Терехова [196, с. 109], Є.Г. Трішина [201, с. 82]) стверджують, що основні дії (повноваження) із самоконтролю суду першої інстанції здійснює *після* завершення розгляду справи, вважаємо, що це твердження абсолютно не відповідає наявному процесуальному законодавству, яке закріплює багато випадків самоконтролю суду першої інстанції саме *під час* розгляду цивільної справи. У процесі розгляду цивільної справи суд може реалізувати надзвичайно багато самоконтрольних повноважень, що передбачені чинним законодавством України. Зокрема, до них можна віднести такі повноваження суду першої інстанції:

- 1) відновлення гласного розгляду цивільної справи, якщо під час закритого судового засідання буде встановлено, що інформація, для забезпечення нерозголошення якої розгляд справи або вчинення окремих процесуальних дій відбувалися в закритому судовому засіданні, вже є публічно доступною або

обмеження доступу до інформації є безпідставним чи не відповідає закону (ч. 12 ст. 7 ЦПК);

2) передача цивільної справи на розгляд іншому суду, якщо після відкриття провадження у справі суд все-таки встановить, що були порушені правила територіальної юрисдикції (підсудності) (ч. 1 ст. 31 ЦПК);

3) самовідвід та відвід судді за підставами, вказаними в законі (ч. 1 ст. 39, ч. 3 ст. 40 ЦПК);

4) суд може дати роз'яснення щодо поставлених запитань експерту за його клопотанням (ч. 4 ст. 104 ЦПК);

5) призначення додаткової експертизи, якщо висновок експерта буде визнано неповним або неясним або повторне призначення судової експертизи, якщо висновок експерта буде визнано необґрунтованим або таким, що суперечить іншим матеріалам справи або викликає сумніви в його правильності (ст. 113 ЦПК);

6) скасування раніше постановленої ухвали про виклик свідка, якщо учасники справи не виконали фінансові зобов'язання на вимогу суду (ч. 3 ст. 135 ЦПК);

7) скасування раніше постановленої ухвали про призначення експертизи, якщо учасники справи не виконали фінансові зобов'язання на вимогу суду (ч. 3 ст. 135 ЦПК);

8) скасування раніше постановленої ухвали про залучення спеціаліста або перекладача, якщо учасники справи не виконали фінансові зобов'язання на вимогу суду (ч. 3 ст. 135 ЦПК);

9) скасування раніше постановленої ухвали про забезпечення або витребування доказів, якщо учасники справи не виконали фінансові зобов'язання на вимогу суду (ч. 3 ст. 135 ЦПК);

10) скасування раніше постановленої ухвали про огляд доказів за їх місцезнаходженням, якщо учасники справи не виконали фінансові зобов'язання на вимогу суду (ч. 3 ст. 135 ЦПК)

11) скасування ухвали суду про накладання судового штрафу, якщо особа, стосовно якої її постановлено, виправила допущене порушення та (або) надала докази поважності причин невиконання відповідних вимог суду чи своїх процесуальних обов'язків (ч. 6 ст. 148);

12) скасування зустрічного забезпечення позову у випадку закриття провадження у справі з підстав, визначених пунктами 2, 5, 7, 8 ч. 1 ст. 255 ЦПК, залишення позову без розгляду з підстав, визначених п. 6 ч. 1 ст. 257 ЦПК, або після набрання законної сили рішенням суду про задоволення позову в повному обсязі, про що окремо зазначається в резолютивній частині відповідного судового рішення та в інших випадках, передбачених законом (ст. 155 ЦПК);

13) заміна одного заходу забезпечення позову або заходу зустрічного забезпечення позову іншим (ч. 1, 3 ст. 156 ЦПК);

14) скасування заходів забезпечення позову (ч. 5 ст. 156, ч. 1 ст. 158 ЦПК);

15) продовження строку проведення підготовчого провадження не більше ніж на тридцять днів у виняткових випадках для належної підготовки справи для розгляду по суті за клопотанням однієї із сторін або з ініціативи суду (ч. 3 ст. 189 ЦПК);

16) припинення врегулювання спору за участю судді за ініціативою судді у разі затягування врегулювання спору будь-якою із сторін (п. 3 ч. 1 ст. 204 ЦПК);

17) повторний розгляд справи по суті в разі заміни одного із суддів під час судового розгляду (ч. 2 ст. 213 ЦПК);

18) зміна порядку з'ясування обставин справи та порядку дослідження доказів, які були визначені в підготовчому засіданні (ч. 2 ст. 228 ЦПК);

19) повторний допит свідка (ч. 12 ст. 230 ЦПК) або повторний допит декількох свідків для з'ясування причин розходжень у їхніх показаннях (ч. 13 ст. 230 ЦПК);

20) повторення відтворення звукозапису або демонстрація відеозапису повністю або в певній частині (ч. 3 ст. 238 ЦПК);

21) надання сторонам та іншим учасникам справи можливість дати додаткові пояснення, які можуть доповнити матеріали справи (ч. 1 ст. 241 ЦПК);

22) повернення до з'ясування обставин у справі під час проведення судових дебатів (ст. 243 ЦПК);

23) поновлення судового розгляду шляхом повторного допиту свідків або вчиненням іншої процесуальної дії під час ухвалення рішення в нарадчій кімнаті (ч. 2 ст. 244 ЦПК);

24) виправлення неповноти або неправильності протоколу вчинення окремої процесуальної дії (ч. 5 ст. 250 ЦПК);

25) поновлення зупиненого провадження в цивільній справі, у тому числі в справі про оскарження рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу (ч. 1 ст. 254, ч. 7 ст. 457 ЦПК);

26) закриття провадження у справі, якщо вона не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства; набрали законної сили рішення суду або ухвала суду про закриття провадження у справі, ухвалені або постановлені з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, або є судовий наказ, що набрав законної сили за тими самими вимогами; за іншими підставами, які вказують на недотримання передумов права на позов (ст. 255 ЦПК);

27) залишення заяви без розгляду, якщо позов подано особою, яка не має цивільної процесуальної дієздатності або позовну заяву від імені заінтересованої особи подано особою, яка не має повноважень на ведення справи та за іншими підставами, що вказують на недотримання умов реалізації права на позов (ст. 257 ЦПК);

28) залишення заяви в окремому провадженні без розгляду, якщо існує спір про право (ч. 6 ст. 294 ЦПК);

29) постановлення іншої ухвали по суті заявленого клопотання при його повтореному вирішенні з урахуванням зміни обставин у процесі розгляду справи (п. 22 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді цивільних справ у суді першої інстанції» [160]).

Самоконтрольні повноваження суду першої інстанції в цивільному процесі після винесення підсумкового рішення в цивільній справі також істотні, але не такі обширні, як під час розгляду справи. Так, до самоконтрольних повноважень, які може реалізувати суд першої інстанції після проголошення підсумкового судового рішення у цивільній справі можна віднести таке:

- 1) скасування судового наказу судом, що його видав (ч. 1 ст. 170 ЦПК);
- 2) внесення виправлення до судового наказу, визнання його таким, що не підлягає виконанню, або відстрочення чи розстрочення виконання судового наказу (ст. 173 ЦПК);
- 3) виправлення описок та арифметичних помилок (ст. 269 ЦПК);
- 4) винесення додаткового рішення суду за підставами, які вказані законом (ст. 270 ЦПК);
- 5) роз'яснення судового рішення (ст. 271 ЦПК);
- 6) скасування заочного рішення судом, що його постановив (ч. 1 ст. 288 ЦПК);
- 7) скасування рішення суду про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи або про визнання фізичної особи недієздатною та поновлення їхньої цивільної дієздатності (ч. 3-4 ст. 300 ЦПК);
- 8) скасування рішення суду про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою (ч. 1 ст. 309 ЦПК);
- 9) скасування рішення суду про усиновлення (ч. 5-6 ст. 314 ЦПК);
- 10) перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами судом, що його ухвалив (ч. 1 ст. 425 ЦПК), окрім такої підстави, що вказана в п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК;
- 11) виправлення помилки у виконавчому документі та визнання його таким, що не підлягає виконанню (ст. 432 ЦПК);
- 12) відстрочення і розстрочення виконання, зміна чи встановлення способу і порядку виконання судом, що розглядав цивільну справу як суд першої інстанції (ч. 1 ст. 435 ЦПК);

13) відновлення втраченого судового провадження судом, який розглядав справу як суд першої інстанції (ст. 490 ЦПК).

Щодо самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі, які він може мати до відкриття провадження у цивільній справі, то наразі можна виділити такі повноваження: скасування судом своєї ухвали про вжиття заходів забезпечення доказів за підставами, вказаними в законі (ч. 5 ст. 116 ЦПК); скасування судом своєї ухвали про забезпечення позову за підставами, зазначеними в законі (ч. 13 ст. 158 ЦПК); вирішення питання відводу та самовідводу судді (ч. 1 ст. 40 ЦПК); виправлення описок та арифметичних помилок в ухвалі про передачу цивільної справи на розгляд іншому суду за належною підсудністю (ст. 269 ЦПК) тощо. За великим рахунком значна частина самоконтрольних повноважень суду першої інстанції, які можуть бути реалізовані під час розгляду цивільної справи, можуть виникнути до відкриття провадження у справі. Зумовлено це тим, що під час забезпечення доказів або позову чи при вирішенні питання про відкриття провадження у справі вчиняються такі ж самі процедури, що і *після* відкриття провадження у справі. Наприклад, якщо забезпечення доказів здійснюється шляхом допиту свідка, суддя може здійснити повторний допит свідка; державний виконавець може звернутися до суду про роз'яснення ухвали про забезпечення позову, яка була ухвалена до відкриття провадження у справі тощо.

Отже, вищенаведений перелік самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі наочно демонструє, що саме в процесі розгляду цивільної справи суд має більше можливостей з кореляції своєї процесуальної поведінки та актів, які він видає, задля постановлення обґрунтованого і законного судового рішення. У свою чергу, це зумовлює зменшення підстав для оскарження учасниками справи підсумкового судового рішення та запуску механізму зовнішнього судового контролю. Після проголошення підсумкового судового рішення у справі самоконтрольні повноваження суду першої інстанції обмежуються тільки такими об'єктами впливу, як судові рішення або інші акти суду (наприклад, виконавчий документ). З іншого боку, саме самоконтрольні

повноваження суду першої інстанції, які проявляються після проголошення судового рішення, є більш визначальними для розуміння функції самоконтролю. Їх істотність виражається в тому, що після завершення розгляду цивільної справи за загальним правилом суд змінювати свої висновки у справі не має права. Але, як виняток, дозволяється йому вносити такі зміни, які не будуть впливати на розгляд справи по суті, окрім тих випадків, коли подібне застереження законом зняте. Наприклад, під час перегляду судового рішення за нововиявленими та виключними обставинами суд може винести нове рішення чи змінити наявне рішення (п. 2 ч. 3 ст. 429 ЦПК). Подібне загальне застереження властиво тільки для самоконтрольних повноважень суду, які можна реалізувати після проголошення підсумкового судового рішення та не характерне для самоконтрольних повноважень, що проявляються під час розгляду справи (зокрема, повернення до з'ясування обставин у справі під час проведення судових дебатів) [126].

2. *За суб'єктами ініціювання* самоконтрольні повноваження суду першої інстанції в цивільному процесі можуть бути поділені на ті, що ініціюються судом, виконавцем, учасниками справи, представниками, свідками, експертами та особами, які не є учасниками цивільного процесу. Представлену класифікацію, тобто за суб'єктами, також виділяє Ю.О. Зайцева, але вона її обмежує виключно судом, виконавцями, сторонами справи та їх представниками, чітко застерігаючи, що свідки та експерти не володіють можливістю ініціювати самоконтрольні повноваження суду першої інстанції [72, с. 38-39]. З останнім твердженням автор не погоджується, про що нижче будуть наведені аргументи.

Більшість самоконтрольних повноважень суду, які можуть бути задіяні в цивільному процесі, реалізуються на підставі заяв і клопотань учасників справи. Чинний ЦПК України в ряді випадків про це заявляє прямо, виписуючи правовий статус учасників справи під час вчинення тої чи іншої процесуальної дії. Наприклад, відвід судді, поновлення провадження у справі після її зупинення, виправлення описок та арифметичних помилок тощо. У деяких випадках положення ЦПК про це мовчать, але це не означає, що учасник справи не має

права звернути увагу суду на можливість реалізації ним того чи іншого самоконтрольного повноваження, коли є для цього всі підстави. Так, якщо під час закритого судового засідання буде встановлено, що інформація, для забезпечення нерозголошення якої розгляд справи або вчинення окремих процесуальних дій відбувалися в закритому судовому засіданні, уже є публічно доступною або обмеження доступу до інформації є безпідставним чи не відповідає закону, ніщо не забороняє учаснику справи подати до суду клопотання про поновлення розгляду справи у відкритому судовому засіданні. Подання подібного клопотання забезпечить учаснику справи реалізацію такого його права, що закріплене в ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод як права на публічний розгляд його справи [95]. Отже, право учасника справи звернути увагу суду на можливість кореляції своєї власної процесуальної поведінки або виданого ним судового акту виступає додатковою процесуальною гарантією винесення обґрунтованого і законного судового рішення. Крім того, таке право учасників справи безпосередньо пов'язується із диспозитивною та змагальною природою цивільного судочинства [125].

Окремі вчені стверджують, що було б доречно, аби правом ініціювання самоконтрольних повноважень суду наділялися виключно сторони справи, а не всі учасники справи. Мотиви такої радикальної пропозиції не наводяться [72, с. 44]. На нашу думку, підстав для обмеження правового статусу учасників справи, які відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 43 ЦПК мають право подавати заяви та клопотання до суду, немає, оскільки саме через реалізацію такого процесуального права відбувається офіційне спілкування учасника справи з судом, що її розглядає чи розглянув, у тому числі й у сфері застосування самоконтрольних повноважень судом. Правда, деякі самоконтрольні повноваження суду першої інстанції можуть бути ініційовані виключно тільки певним учасником справи. Так, заяву про перегляд заочного рішення може подати тільки відповідач, а заяву про скасування судового наказу – боржник. Тому процесуальний статус не просто учасника справи, а певного учасника справи, склад яких визначено ст. 42 ЦПК, буде мати в

ряді випадків вирішальний вплив на здійснення того чи іншого самоконтрольного повноваження суду першої інстанції в цивільному процесі.

Оскільки судові представники наділяються процесуальним статусом сторін, третіх осіб, стягувача та боржника в наказному провадженні, заявників та заінтересованих осіб в окремому провадженні, вони також можуть ініціювати самоконтрольні повноваження суду першої інстанції за тією процедурою, що й учасники справи.

Ініціювання самоконтрольних повноважень судом прямо впливає із природи самоконтролю як функції суду першої інстанції. Самоконтроль означає самостійне вирішення судом тих проблемних питань, що склалися в процесі розгляду та вирішення цивільної справи. Саме тому коло самоконтрольних повноважень, які може ініціювати суд, також доволі істотне. Зокрема, за власною ініціативою суд може припинити врегулювання спору за участі судді, провести повторний допит свідка, поновити розгляд справи по суті під час винесення рішення в нарадчій кімнаті, ухвалити додаткове рішення, відновити судове провадження тощо.

Водночас є такі самоконтрольні повноваження суду першої інстанції, які він не має права застосовувати в цивільному процесі без згоди учасників справи. Зокрема, він не вправі самостійно роз'яснити судові рішення без ініціювання учасників справи чи виконавця тощо. Існування таких обмежень для суду обумовлюється різноманітними причинами: в одних випадках діє принцип диспозитивності, який обмежує становлення слідчих засад в цивільному процесі (так, відповідач самостійно вирішує, погодитися йому із заочним рішенням чи вимагати його скасування в суді, що його ухвалив); в інших випадках суд не бачить доцільності в реалізації самоконтрольних повноважень (зокрема, своє рішення суддя розуміє, а тому не відчуває потреби у його роз'ясненні); у третіх випадках суд банально позбавлений інформації, яка б дала можливість застосувати самоконтрольні повноваження (наприклад, виключно за заявою фізичної особи, яка була обмежена у дієздатності, її піклувальника, членів сім'ї або органу опіки та піклування, суд має право скасувати своє рішення про

обмеження цивільної дієздатності фізичної особи та прийняти нове про поновлення цивільної дієздатності фізичної особи) тощо. Отже, на відміну від учасників справи, суд не має можливості запуснути механізм самоконтролю стосовно всіх своїх повноважень.

Під судом, що може ініціювати самоконтрольні повноваження суду, розуміють, як правило, суд, що розглядає справу та суд, що її розглянув. Це прямо пов'язано із попередньою класифікацією самоконтрольних повноважень суду першої інстанції. Водночас, механізм застосування деяких самоконтрольних повноважень суду першої інстанції вказує, що суб'єктом їх ініціювання буде виступати суд вищестоящої інстанції. Наприклад, якщо суддя-доповідач під час вивчення матеріалів справи виявить невирішене питання про ухвалення додаткового рішення, суд апеляційної інстанції постановляє ухвалу із зазначенням строку, протягом якого суд першої інстанції має усунути недоліки (ч. 3 ст. 365 ЦПК). У цій ситуації суд апеляційної інстанції не має права самостійно розглянути заяву про винесення додаткового рішення, а тому вищестоящий суд дає вказівки нижчестоящому виконати свої повноваження. Виходить, що механізм вертикального судового контролю запускає механізм горизонтального судового контролю. Таку ситуацію в жодному разі не можна порівнювати із випадком скасування судового рішення вищестоящою судовою інстанцією та направлення цивільної справи на повторний розгляд до суду першої інстанції. Повторний розгляд цивільної справи судом першої інстанції після її судового перегляду не можна розглядати проявом самоконтрольних повноважень, оскільки недоліки роботи суду першої інстанції були вже визначені вищестоящим судом. Водночас направлення нерозглянутої заяви про винесення додаткового рішення на розгляд суду першої інстанції *наперед* не вирішує, чи припустився суд помилок, оскільки суд першої інстанції може не задовольнити вказаний процесуальний документ.

Деякі самоконтрольні повноваження суд та учасники справи (представники) можуть ініціювати разом. Наприклад, винесення додаткового рішення, скасування забезпечення позову, виправлення описок та арифметичних помилок у судовому

рішенні, поновлення провадження у справі, розгляд якої був зупинений, відновлення втраченого судового провадження тощо. Подібна ініціативність з боку обох суб'єктів покликана гарантувати застосування самоконтрольних повноважень судом у тому випадку, коли для цього є необхідні підстави.

Виконавці можуть ініціювати самоконтрольні повноваження суду першої інстанції, як правило, вже після завершення розгляду цивільної справи та проголошення судового рішення. Зокрема, державні та приватні виконавці можуть ініціювати роз'яснення судом свого рішення, встановлення чи зміну способу або порядку його виконання. Наділення виконавців подібними прерогативами пов'язано із організацією процесуальних дій під час виконавчого провадження. Для того, щоби воно було проведено успішно та вчасно, державні та приватні виконавці можуть попросити суд реалізувати свої самоконтрольні повноваження. Обсяг самоконтрольних повноважень, які можуть бути ініційовані виконавцями, є незначним і обмежується, як правило, останньою стадією цивільного процесу: стадією виконання судового рішення в цивільній справі. Тим не менше, якщо виконавець не розуміє ухвалу суду про забезпечення позову, яка може бути винесена до відкриття провадження у справі або під час її розгляду, він може попросити суд її роз'яснити.

Інші учасники судового процесу зазвичай не мають права ініціювати застосування судом першої інстанції його самоконтрольні повноваження, оскільки їхня роль під час розгляду цивільної справи є допоміжною й обмежується здійсненням ними загалом певних обов'язків, які повинні сприяти суду розглянути обґрунтовано і законно цивільну справу. Але чинний ЦПК України містить два випадки, коли свідок та експерт можуть попросити суд, що розглядає цивільну справу, реалізувати свої самоконтрольні повноваження. Зокрема, свідок може клопотати перед судом про здійснення його повторного допиту (ч. 12 ст. 230 ЦПК), а експерт має право просити суд роз'яснити йому питання, на які він має дати відповідь (ч. 4 ст. 104 ЦПК). Як бачимо, названі випадки спрямовані на отримання достовірної інформації із певних засобів доказування задля забезпечення винесення судом обґрунтованого судового

рішення. Вони можуть траплятися ще тільки до винесення і проголошення судового рішення.

До суб'єктів, що можуть ініціювати здійснення судом першої інстанції самоконтрольних повноважень у цивільному процесі, також належать особи, які не володіють статусом учасника процесу, тобто вони не належать до учасників справи, представників та інших учасників судового процесу. Аналіз ЦПК дає можливість зробити висновок про існування принаймні двох таких випадків: ініціювання судом застосування самоконтрольних повноважень щодо скасування ухвали суду про зустрічне забезпечення позову або ухвали суду про накладення судового штрафу. Так, відповідно до ч. 4 ст. 155 ЦПК зустрічне забезпечення може бути скасоване судом в будь-який час за вмотивованим клопотанням відповідача або *іншої особи*, права або охоронювані законом інтереси якої порушуються у зв'язку з вживанням заходів забезпечення позову. Під «іншою особою» розуміється не тільки учасник процесу, але й будь-яка фізична чи юридична особа, чії права та інтереси були порушені в процесі застосування зустрічного забезпечення. Наприклад, зустрічне забезпечення було реалізовано у формі накладання арешту на майно позивача та заборони його використання (п. 2 ч. 4 ст. 154 ЦПК), яке, як згодом з'ясувалося, належить йому тільки на праві часткової власності. Інший співвласник такого майна може подати заяву про скасування ухвали про зустрічне забезпечення позову, оскільки вона порушує його права, як співвласника такого майна.

Щодо другого випадку, коли не учасник процесу може ініціювати здійснення судом самоконтрольних повноважень, то ним може бути фізична чи юридична особа, від якої вимагали судові докази для розгляду цивільної справи, але за поважних причин вона не змогла виконати ухвалу суду вчасно, за що була покарана у вигляді штрафу. Ніщо не забороняє такій особі подати до суду клопотання про скасування постановленої ним ухвали про стягнення штрафу, оскільки особа вже надала суду докази та докази поважності причин невиконання відповідної вимоги суду (ч. 6 ст. 148 ЦПК). У такому разі будемо мати особу, яка,

не володіючи статусом учасника судового процесу, запустить механізм самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі.

Таким чином, вищезазначена класифікація самоконтрольних повноважень суду показує існування надзвичайно широкого кола суб'єктів, які можуть виявити ініціативу щодо застосування судом першої інстанції своїх повноважень з кореляції власної процесуальної поведінки або виданих судових актів. Наявність такого числа осіб безпосередньо пов'язана із великою кількістю процесуальних дій, етапів та стадій цивільного процесу, де суд може задіяти самоконтрольні повноваження. Як було зазначено в попередньому розділі, ними пронизаний увесь цивільний процес.

3. За підставами самоконтролю самоконтрольні повноваження суду першої інстанції можуть бути поділені на самоконтрольні повноваження, що застосовуються внаслідок судової помилки, самоконтрольні повноваження, що застосовуються внаслідок зміни обставин справи, самоконтрольні повноваження, що застосовуються внаслідок реалізації учасниками справи своїх процесуальних прав, та самоконтрольні повноваження, що застосовуються внаслідок невиконання учасниками цивільного процесу своїх процесуальних обов'язків. Таку класифікацію самоконтрольних повноважень суду першої інстанції виділяла раніше Ю.О. Зайцева, але вона обмежувала її тільки першими двома видами [72, с.54-55].

Детально підстави самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі з прикладами автор розглянув у попередньому розділі роботи, а тому не має потреби детально цю класифікацію розглядати. Проте, зауважимо, що вказана класифікація має не тільки теоретичне, але і практичне значення, оскільки без встановлення таких підстав запустити механізм судового самоконтролю буде неможливо.

4. За формою фіксації результатів застосування самоконтрольних повноважень суду першої інстанції, вони можуть бути поділені на ті, що оформляються окремим процесуальним актом суду, та ті, які не вимагають винесення самостійного процесуального акту. Указану класифікацію виділяє

Ю.О. Зайцева, яка у своїй дисертаційній роботі перший та другий вид самоконтрольних повноважень додатково класифікує на два підвиди: а) самоконтрольні повноваження, які оформляються у вигляді ухвали суду, та самоконтрольні повноваження, що оформлюються у вигляді додаткового рішення суду стосовно першого виду; б) самоконтрольні повноваження, які фіксуються в протоколі судового засідання, та самоконтрольні повноваження, що фіксуються в рішенні суду стосовно другого виду [72, с. 55-56]. З таким підходом варто погодитися, оскільки він також відповідає чинному цивільному процесуальному законодавству України, але слід застерегти, що у ряді випадків самоконтрольні повноваження суду першої інстанції можуть оформитися в такому самостійному процесуальному акті, як рішення суду, а не тільки ухвала чи додаткове рішення суду. Крім того, Ю.О. Зайцева цю класифікацію проводить за *способом* фіксації результатів застосування самоконтрольних повноважень, хоча, на нашу думку, необхідно говорити про такий критерій, як *форма* фіксації результатів застосування самоконтрольних повноважень суду першої інстанції.

У більшості випадків, коли суд застосовує самоконтрольні повноваження, він за результатами їх реалізації видає ухвалу суду. Наприклад, після виправлення описок або арифметичних помилок суд видає ухвалу, скасування забезпечення позову оформляється ухвалою, при скасуванні судового наказу також видається ухвала, ухвалою суду теж скасовується заочне рішення і призначається справа до розгляду за правилами загального чи спрощеного позовного провадження тощо. Видання в цих та інших випадках ухвал суду пов'язане з тим, що суд вирішує поточні питання, які виникають у результаті розгляду цивільної справи чи після її вирішення.

У деяких випадках результати застосування самоконтрольних повноважень суду оформлюються у вигляді такого самостійного процесуального акту, як додаткове рішення суду. Тільки одна стаття ЦПК передбачає підстави видачі додаткового рішення суду, і вони мають виключний характер (ст. 270). В інших випадках фіксація результатів застосування самоконтрольних повноважень суду у вигляді додаткового рішення суду заборонена.

За результатами застосування самоконтрольних повноважень суд першої інстанції може також видати такий самостійний процесуальний акт, як рішення суду. Наприклад, перегляд цивільної справи за нововиявленими чи виключними підставами може закінчитися винесенням рішення суду (п. 1 ч. 4 ст. 429 ЦПК), рішенням суду також скасовується рішення суду про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою (ч. 1 ст. 309 ЦПК) тощо. Отже, у цих випадках одне рішення суду усуває дію іншого.

Дійсно, варто погодитися з Ю.О. Зайцевою, що в деяких випадках суд, коли застосує самоконтрольні повноваження, окремого процесуального акту не видає, а фіксує їх застосування в протоколі судового засідання. Наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 228 ЦПК «з урахуванням змісту спірних правовідносин, обставин справи та зібраних у справі доказів суд під час розгляду справи по суті може змінити порядок з'ясування обставин справи та порядок дослідження доказів, про що зазначається у протоколі судового засідання». У цьому випадку законодавець чітко вказав, що результати застосування самоконтрольних повноважень фіксуються в протоколі судового засідання.

Щодо фіксації результатів застосування самоконтрольних повноважень у підсумковому рішенні суду без необхідності видання окремого процесуального акту, то свого часу найбільш поширеним таким випадком було виправлення описок та арифметичних помилок, що були виявлені суддями до їх виходу з нарадчої кімнати та оголошення рішення суду. Нині подібні виправлення в судових рішеннях трапляються вкрай рідко, оскільки суд зобов'язаний скласти судові рішення в паперовій та електронній формі, а тому завжди є можливість зробити правки в електронному форматі, які не буде видно в паперовому. Тим не менше, ЦПК таку можливість для суду залишає. Так, відповідно до ч. 7 ст. 259 ЦПК «виправлення в рішеннях і ухвалах повинні бути застережені перед підписом судді». Ще одним випадком фіксації результатів застосування самоконтрольних повноважень суду в підсумковому рішенні без складання окремого процесуального акту є скасування заходів зустрічного забезпечення після набрання законної сили рішенням суду про задоволення позову в повному

обсязі, про що окремо зазначається в резолютивній частині відповідного судового рішення (ч. 1 ст. 155 ЦПК).

Класифікація самоконтрольних повноважень суду першої інстанції за формою фіксації результатів їх застосування має важливе теоретичне та практичне значення. Фіксування в цивільному процесі означає відбиття, закріплення юридично значущих дій суду у відповідних процесуально-документальних формах для забезпечення їх вірогідності з точки зору об'єктивності засобів фіксації судового процесу та визначення процесуальних наслідків цих дій під час розгляду справи по суті та на наступних стадіях цивільного процесу [231]. Ніколи не слід забувати, що цивільний процес виступає правозастосовчим процесом, де судові рішення, будучи актами правозастосування, видаються судом на підставі тих чи інших юридичних фактів. Необхідність дотримання належної фіксації результатів застосування самоконтрольних повноважень судом пов'язана із дотриманням процедури розгляду цивільної справи, що, у свою чергу, впливає на законність застосування судом першої інстанції самоконтрольних повноважень. Самоконтрольні повноваження суду першої інстанції, особливо ті, які він реалізує після проголошення судового рішення, мають винятковий характер, а тому результати їх застосування необхідно чітко зафіксувати, щоб у випадках, передбачених законом, можна було вимагати у вищестоящих судових інстанціях перевірити законність таких дій суду. Так, ухвала суду про передачу цивільної справи до іншого суду за належною підсудністю, що винесена після відкриття провадження у справі може бути оскаржена в апеляційному порядку (ч. 3 ст. 31 ЦПК).

5. *За складом суду*, що реалізує самоконтрольні повноваження суду першої інстанції, можна виділити самоконтрольні повноваження, які реалізує склад суду, що розглядає (розглянув) цивільну справу, та самоконтрольні повноваження, які реалізує склад суду, що не розглядав цивільну справу. Указану класифікацію самоконтрольних повноважень суду першої інстанції раніше в теорії цивільного процесу не виділяли.

Оскільки переважна більшість самоконтрольних повноважень суду першої інстанції реалізується під час судового розгляду цивільної справи, очевидно, що їх буде застосовувати той суд, який проводить розгляд цивільної справи. Це природно, оскільки відповідає суті самоконтролю як правового явища. Якщо склад суду побачить свою помилку, то він не повинен доводити розгляд цивільної справи до логічного завершення із постановленням незаконного рішення, яке потім буде прогнозовано скасоване вищестоящою інстанцією. Він повинен сам оперативно відреагувати на допущені огріхи в діях (наприклад, поновити розгляд справи по суті під час проведення судових дебатів, щоб забезпечити винесення обґрунтованого рішення у справі). У ряді випадків закон прямо наголошує на тому, щоб самоконтрольні повноваження реалізував тільки той склад суду, що розглядав справу по суті. Зокрема, додаткове рішення повинен ухвалювати суд першої інстанції тільки в тому складі, який ухвалював основне рішення з цивільної справи (ч. 3 ст. 270 ЦПК).

Самоконтрольні повноваження, які реалізує той склад суду, що розглядає (розглянув) цивільну справу, додатково можуть бути поділені на два підвиди: самоконтрольні повноваження, які реалізуються при одноособовому розгляді цивільної справи, та самоконтрольні повноваження, які реалізуються під час колегіального розгляду цивільної справи. Зазвичай у суді першої інстанції самоконтрольні повноваження реалізуються одноособово суддею, який є головоючим та діє від імені суду. Але під час розгляду певних категорій справ окремого провадження склад суду, що застосовує самоконтрольні повноваження, буде колегіальним. Так, у разі відкликання заяви про усиновлення після ухвалення рішення про усиновлення, але до набрання ним законної сили, суд скасовує своє рішення і залишає заяву без розгляду у складі одного професійного судді та двох присяжних, тобто в колегіальному складі суду (ч. 4 ст. 293 ЦПК).

Водночас, істотна частина самоконтрольних повноважень суду першої інстанції реалізуються не тим складом суду, що ухвалював судові рішення. Так, заяву про скасування судового наказу буде розглядати не той суддя, що виніс судовий наказ, а інший, визначений для цього Єдиною судовою інформаційно-

телекомунікаційною системою (ч. 1 ст. 171 ЦПК); заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими чи виключними обставинами передається не тому складу суду, який ухвалив рішення, що треба переглянути (ч. 1 ст. 427 ЦПК) тощо. Не варто думати, що інакший склад суду буде застосовувати самоконтрольні повноваження тільки після проголошення судового рішення у справі. Зокрема, питання відводу судді вирішує інший суддя того суду, де розглядається цивільна справа, який не входить до складу суду, що розглядає цивільну справу, якщо заява про відвід судді надійшла до суду не пізніше ніж за три робочі дні до наступного засідання (ч. 3 ст. 40 ЦПК). Отже, у цій ситуації інакший склад суду застосував самоконтрольні повноваження суду першої інстанції під час судового розгляду цивільної справи, а не після завершення її розгляду.

Такий вид самоконтрольних повноважень суду також може бути поділений на два підвиди, які пов'язані із кількісним складом суддів, що реалізують такі повноваження: одноособовий чи колегіальний. Так, скасування судового рішення про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою проводиться в колегіальному складі за участі судді та двох присяжних того суду, який ухвалив рішення, або суду за місцем перебування особи, яка з'явилася (ч. 1 ст. 309 ЦПК).

Класифікація самоконтрольних повноважень суду першої інстанції за складом суду, що їх реалізує, має як наукову, так і прикладну цінність. Правильно сформований склад суду пов'язують із такою міжнародно-правовою гарантією, як розгляд справи судом, створеним відповідно до закону (ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод). Недотримання встановленого складу суду є підставою для скасування судового рішення у справі. Так, якщо справу розглянуто неповноважним складом суду, це розцінюється як порушенням норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування судового рішення в апеляційному (п. 1 ч. 3 ст. 376 ЦПК) та касаційному (п. 1 ч. 1 ст. 411 ЦПК) порядку. Отже, звертання уваги на належний склад суду, який буде застосовувати самоконтрольні повноваження суду першої інстанції, є запорукою

ухвалення законного судового рішення, яке має зафіксувати результати застосування самоконтрольних повноважень.

6. *За характером самоконтрольних повноважень* можна виділити обов'язкові та факультативні самоконтрольні повноваження суду першої інстанції в цивільному процесі.

Обов'язкові самоконтрольні повноваження суду першої інстанції – це такі повноваження, які суд за наявності певних підстав повинен застосувати. Наприклад, якщо була подана заява про скасування заочного рішення суду і відповідач навів докази поважності причин неявки до суду та неподання ним відзиву, а також подав докази, які мають істотне значення для правильного вирішення справи, суд повинен скасувати заочне рішення. Також суд, вирішивши питання про право, не зазначив точної грошової суми, присудженої до стягнення, або майно, яке підлягає передачі, або дії, що треба виконати, повинен цей недолік рішення суду усунути додатковим рішенням суду. Під час встановлення підстави застосування самоконтрольних повноважень суд зобов'язаний діяти так, як вказує для нього припис правової норми в цій ситуації.

Факультативні самоконтрольні повноваження суду першої інстанції – це такі повноваження, які суд за наявності підстав може застосувати, а може й не застосувати. Право вибору залишається за судом першої інстанції. Наприклад, у разі невнесення у визначений судом строк коштів для забезпечення судових витрат або несплати у визначений судом строк відповідних сум авансом суд *вправі* (виділено нами – *Авт.*) скасувати раніше постановлену ухвалу про виклик свідка, призначення експертизи, залучення спеціаліста, перекладача, забезпечення, витребування доказів або огляд доказів за їх місцезнаходженням (ч. 3 ст. 135 ЦПК). У вищезазначеному випадку суд має два варіанти поведінки, які він обирає за своїм розсудом: якщо обере варіант скасування ухвали суду, він застосує самоконтрольне повноваження.

Зазвичай самоконтрольні повноваження суду першої інстанції в цивільному процесі є обов'язкові, особливо, коли йдеться про таку підставу, як судова помилка або зміна обставини справи. Якщо трапляється судова помилка, суд

повинен її виправити, інакшого варіанту поведінки тут не може бути. При зміні обставини справи, що розглядається чи розглянутої справи суд повинен на це реагувати, оскільки таку зміну необхідно враховувати під час розгляду цивільної справи або стосовно подальшої дії судового рішення. Водночас як при невиконанні цивільних процесуальних обов'язків суд залежно від того, яке це буде мати значення для розглядуваної справи, може застосувати самоконтрольні повноваження, а може їх не реалізувати. У цьому відношенні можна говорити про вибір між двома альтернативами, *кожна* з яких буде законною. Фактично перед нами прояв так званих дискреційних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі під час дії механізму самоконтролю суду першої інстанції.

М.Б. Гарієвська до дискреційних повноважень суду першої інстанції зараховує повноваження, пов'язані з усуненням недоліків судового рішення судом, що його постановив (виправлення описок та арифметичних помилок, винесення додаткового рішення суду, роз'яснення рішення суду) [30]. Обґрунтовується її позиція тим фактом, що в нормі права вживається така мовна конструкція, як «суд може», до уваги береться також те, що реалізація цієї правової модальності не обумовлюється ніякими вимогами, а ухвалення конкретного рішення має ситуативний характер. Проте вважаємо, що в окреслених випадках не має прояву дискреційних повноважень суду, оскільки характерною рисою судового розсуду є наявність вибору варіантів поведінки суду, яке залишає за ним законодавець стосовно істотних аспектів вирішення того чи іншого правового питання [143, с. 65]. Наприклад, відповідно до ст. 252 ЦПК під час призначення судом експертизи суд може зупинити провадження в цивільній справі. У цьому разі є два варіанти вибору поведінки для суду: продовжити розгляд справи далі або зупинити провадження щодо неї. Натомість, відповідно до ст. 270 ЦПК «суд, що ухвалив рішення, може за заявою учасників справи чи з власної ініціативи ухвалити додаткове рішення». Ця ситуація не передбачає варіанти вибору поведінки суду, оскільки мовна конструкція «може» вказує на суб'єктів ініціювання вирішення цього питання, але не на варіанти поведінки суду під час вирішення цього питання. Якщо суд встановить наявність

підстав винесення додаткового рішення незалежно від того, хто ініціював процедуру, у нього не буде варіантів вибору поведінки. Водночас, як при призначенні судової експертизи, суд має варіант вибору поведінки: зупинити провадження чи ні. Отже, у цій ситуації одна підстава пропонує два варіанти вибору, а у випадку з додатковим рішенням описані в законі підстави не пропонують жодних варіантів вибору.

Таким чином, про дискреційні самоконтрольні повноваження суду першої інстанції не можна говорити при такій підставі їх застосування, як судова помилка та зміна обставин цивільної справи.

2.2. Самоконтрольні повноваження, які пов'язані з розглядом цивільної справи судом першої інстанції

Самоконтрольні повноваження суду першої інстанції під час розгляду цивільної справи представлені більш ґрунтовно, ніж після завершення її розгляду. Зумовлено це тим, що суд, який тільки розглядає цивільну справу, не володіє загальним імперативним застереженням стосовно неможливості зміни вже проголошеного судового рішення. Так, суд при повторному вирішенні того самого клопотання, яке вже раніше ставилося учасником справи, може ухвалити щодо нього абсолютно протилежне, ніж раніше, рішення; або, відкривши провадження, суд може потім його закрити, визнавши помилковість своєї поведінки; чи, допустивши спочатку закритий розгляд цивільної справи, суд може перейти до відкритого судового засідання тощо.

Під час розгляду цивільної справи суд повинен постійно все контролювати, щоб забезпечити винесення законного й обґрунтованого судового рішення. Він повинен не тільки контролювати поведінку учасників процесу, але і власну поведінку: ту, яка вже вчинена, та ту, яка має бути вчинена. Наприклад, суд повинен був передати справу до належного суду за правилами підсудності, але цього не зробив на етапі звернення до суду з позовною заявою, а тільки після

стадії відкриття провадження у справі. Тому самоконтролем повинна бути пронизана вся діяльність суду першої інстанції: від початку розгляду цивільної справи та до її вирішення судом, оскільки він може не вчинити певні процесуальні дії або вчинити їх неповністю.

У попередньому підрозділі автор визначив 29 самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі, які закріплені в нормі права та які суд може реалізувати під час розгляду цивільної справи. Не виключено, що їхня кількість із часом може розширитися внаслідок проведення судово-правової реформи в Україні, але названі повноваження найбільш наочно демонструють прояв самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі. Детально названі самоконтрольні повноваження розглянути в межах цієї дисертаційної роботи не зможемо через формальні вимоги щодо обсягів її написання. Тим не менше, указані повноваження, використавши функціональний метод, можна розділити на декілька груп за сферою застосування. Такий підхід дозволить показати напрям впливу цих повноважень на розгляд і вирішення цивільної справи, що допоможе розкрити їхнє значення. Крім того, це дасть змогу не тільки зробити загальну характеристику самоконтрольних повноважень, а на підставі порівняльно-правового методу зіставити їх між собою, показуючи між ними не лише спільні, але і відмінні ознаки.

Однією із найбільш широких самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі є повноваження щодо організації розгляду цивільної справи на різних стадіях цивільного процесу. До таких повноважень можна зарахувати такі: 1) відновлення гласного розгляду цивільної справи, якщо відбувалося її закриття слухання (ч. 12 ст. 7 ЦПК); 2) передача цивільної справи на розгляд іншому суду (ч. 1 ст. 31 ЦПК); 3) самовідвід та відвід судді, який розглядає справу (ч. 1 ст. 39, ч. 3 ст. 40 ЦПК); 4) скасування ухвали суду про накладення судового штрафу (ч. 6 ст. 148); 5) продовження строку проведення підготовчого провадження (ч. 3 ст. 189 ЦПК); 6) поновлення зупиненого провадження в цивільній справі, у тому числі в справі про оскарження рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу (ч. 1 ст. 254, ч. 7 ст. 457

ЦПК); 7) припинення врегулювання спору за участю судді за ініціативою судді (п. 3 ч. 1 ст. 204 ЦПК); 8) постановлення іншої ухвали по суті заявленого клопотання при його повтореному вирішенні з урахуванням зміни обставин у процесі розгляду справи (п. 22 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді цивільних справ у суді першої інстанції»).

Другою, також численною, групою самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі під час розгляду цивільної справи є повноваження, які реалізуються під час судового доказування обставин цивільної справи. До вказаної групи повноважень можна зарахувати такі правові можливості суду першої інстанції: 1) роз'яснення щодо поставлених запитань експерту за його клопотанням (ч. 4 ст. 104 ЦПК); 2) призначення додаткової експертизи або повторне призначення судової експертизи (ст. 113 ЦПК); 3) повторний розгляд справи по суті в разі заміни одного із суддів під час судового розгляду (ч. 2 ст. 213 ЦПК); 4) зміна порядку з'ясування обставин справи та порядку дослідження доказів (ч. 2 ст. 228 ЦПК); 5) повторний допит свідка (ч. 12 ст. 230 ЦПК); 6) повторення відтворення звукозапису або демонстрація відеозапису повністю або в певній частині (ч. 3 ст. 238 ЦПК); 7) надання сторонам та іншим учасникам справи можливість дати додаткові пояснення, які можуть доповнити матеріали справи (ч. 1 ст. 241 ЦПК); 8) повернення до з'ясування обставин у справі під час проведення судових дебатів (ст. 243 ЦПК); 9) поновлення судового розгляду шляхом повторного допиту свідків або вчиненням іншої процесуальної дії під час ухвалення рішення в нарадчій кімнаті (ч. 2 ст. 244 ЦПК); 10) виправлення неповноти або неточностей у протоколі вчинення окремої процесуальної дії (ч. 5 ст. 250 ЦПК)

Третьою групою самоконтрольних повноважень суду першої інстанції можна виділити повноваження щодо застосування забезпечувальних заходів: 1) скасування раніше постановленої ухвали про виклик свідка, про призначення експертизи, про залучення спеціаліста або перекладача, про забезпечення або витребування доказів, про огляд доказів за їх місцезнаходженням, якщо учасники

справи не виконали фінансові зобов'язання на вимогу суду (ч. 3 ст. 135 ЦПК); 2) скасування зустрічного забезпечення позову у випадку закриття провадження у справі з підстав, визначених пунктами 2, 5, 7, 8 ч. 1 ст. 255 ЦПК, залишення позову без розгляду з підстав, визначених п. ч. 1 ст. 257 ЦПК, або після набрання законної сили рішенням суду про задоволення позову в повному обсязі, про що окремо зазначається в резолютивній частині відповідного судового рішення та в інших випадках, передбачених законом (ст. 155 ЦПК); 3) заміна одного заходу забезпечення позову або заходу зустрічного забезпечення позову іншим (ч. 1, 3 ст. 156 ЦПК); 4) скасування заходів забезпечення позову (ч. 5 ст. 156, ч. 1 ст. 158 ЦПК).

Четвертою групою самоконтрольних повноважень суду першої інстанції, які він може реалізувати в процесі розгляду цивільної справи, є повноваження стосовно припинення провадження у цивільній справі: 1) закриття провадження у справі, якщо вона не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства; набрали законної сили рішення суду або ухвала суду про закриття провадження у справі, ухвалені або постановлені з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, або є судовий наказ, що набрав законної сили за тими самими вимогами; за іншими підставами, які вказують на недотримання передумов права на позов (ст. 255 ЦПК); 2) залишення заяви без розгляду, якщо позов подано особою, яка не має цивільної процесуальної дієздатності, або позовну заяву від імені заінтересованої особи подано особою, яка не має повноважень на ведення справи, та за інших підстав, що вказують на недотримання умов реалізації права на позов (ст. 257 ЦПК); 3) залишення заяви в окремому провадженні без розгляду, якщо існує спір про право (ч. 6 ст. 294 ЦПК).

Названа класифікація самоконтрольних повноважень суду першої інстанції, які він реалізує під час розгляду цивільної справи, є умовною, оскільки всі вони можуть накладатися один на одного, показуючи, що спрямовані на вирішення не одного, а декількох завдань, які стоять перед судом, що розглядає цивільну справу. Так, передача цивільної справи на розгляд іншому суду через порушення правил територіальної юрисдикції зумовлює припинення в ній провадження в

тому суді, що передає, але не викликає припинення провадження в цивільній справі загалом, а тому такі дії суду пов'язані з організацією розгляду цивільної справи в належному суді. Або скасування ухвали суду про призначення судової експертизи у зв'язку з її неоплатою відповідачем відобразиться на результатах судового доказування, проте такі дії суду спрямовані забезпечити інтереси всіх учасників цивільного процесу, у тому числі й судового експерта стосовно відшкодування йому судових витрат.

I. Самоконтрольні повноваження суду першої інстанції щодо організації розгляду цивільної справи на різних стадіях цивільного процесу. Суд несе відповідальність за ухвалені в цивільній справі судові рішення. Саме на нього покладаються обов'язки вирішити правовий спір та інші вимоги, з якими учасники справи звертаються до суду. Для цього він наділяється владними повноваженнями, які дозволяють йому контролювати будь-які процесуальні правовідносини, що виникають у результаті розгляду цивільної справи. Невипадково в теорії цивільного процесу тривалий час зазначали, що суд виступає обов'язковим суб'єктом, через якого відбувається спілкування всіх учасників процесу між собою [55, с. 62, 64; 89, с. 148]

Розгляд цивільної справи підпорядковується дії багатьох імперативних правил, що формують так звану процесуальну формальність, контроль за дотриманням якої покладається на суд, який розглядає цивільну справу. Необхідність дотримання зазначених формальностей повинно гарантувати права учасників цивільної справи та інших учасників цивільного процесу від зловживання і поставити їхню процесуальну поведінку в певні законні рамки. Чим більше таких формальностей, тим більше цивільний процес стає недоступним для пересічного громадянина, а чим їх менше, створюються умови для оперативного і простого вирішення судом покладених на нього завдань. Проте надмірне спрощення шкідливе, оскільки створюються умови до зловживання процесуальними правами. Це, у свою чергу, сприяє поширенню безкарної поведінки в цивільному процесі. Законодавець, з одного боку, повинен прагнути встановити у процесуальному законі тільки такі формальності, без яких

неможливо забезпечити нормальне судочинство, а з іншого – закріпити право судів допускати виправлення учасниками судочинства певних порушень [226, с. 32-33]. Отже, йдеться про такі формальності, без яких жодним чином не обходиться розгляд цивільної справи. Особливо коли ці формальності безпосередньо пов'язані із дотриманням загальних засад цивільного судочинства.

Принципи цивільного процесу виступають такими загальними правилами, які визначають поведінку суду, учасників процесу та в деяких випадках присутню в залі судового засідання публіку. Принципи цивільного процесу базуються на визначальних правових ідеях стосовно того, як має організовуватися розгляд і вирішення цивільних справ. Їх порушення є недопустимим. Ось чому суд першої інстанції наділяється можливістю повернутися до відкритого розгляду цивільної справи, яка розглядалася закрито; передати цивільну справу на розгляд іншому суду за належною підсудністю; вирішити питання, пов'язані з відводом або самовідводом суддів, що розглядають цивільну справу; скасувати ухвалу суду про накладання судового штрафу та реалізувати інші самоконтрольні повноваження.

Гласність і відкритість судового процесу виступає важливим принципом цивільного судочинства, який поширює свою дію на учасників процесу та сторонніх осіб, які присутні під час розгляду цивільної справи в судовому засіданні. У першому випадку йдеться про гласність цивільного процесу у вузькому значенні, а в іншому – гласність цивільного процесу в широкому значенні [9, с. 294; 228, с. 87-88; 118].

За загальним правилом, розгляд цивільної справи проводиться гласно і будь-яка особа має право бути присутньою в залі судового засідання. Законодавчо не визначено віку, з якого особу можуть вільно допустити до суду, але в «Правилах поведінки громадян у суді», які затверджуються кожним судом, такий вік визначений у 16 років [157].

Чому настільки важливо, щоб цивільна справа розглядалася відкрито? Присутня в залі судового засідання публіка (серед яких можуть бути журналісти) забезпечує громадський контроль за судовою діяльністю, що виступає певною гарантією справедливого вирішення цивільної справи [84, с. 217]. Невипадково

гласний розгляд цивільних справ у суді першої інстанції виступає міжнародним стандартом сучасного правосуддя, дотримання якого має право вимагати будь-яка особа [169, с. 5]. Причому, як учасник процесу, так і стороння особа, яка бажає ознайомитися із розглядом конкретної цивільної справи. Можливість обмеження прав преси та публіки у вигляді недопуску до зали судового засідання виникатиме в тому разі, коли це може зашкодити інтересам правосуддя (ст. 6 Конвенція про захист прав людини та її основоположних свобод) [95], що чітко було зазначено у справі «Лучанінова проти України» [249]. Звідси закритий розгляд цивільної справи є винятком із загального правила, який має застосовуватися виключно в тих випадках, які вказані законом (ч. 7-8 ст. 7 ЦПК), а не за розсудом судді. Наявність таких випадків має бути судом достовірно встановлена і тільки після цього суд може винести ухвалу про розгляд справи у закритому судовому засіданні (ч. 9 ст. 7 ЦПК).

Згідно з ч. 12 ст. 7 ЦПК, якщо під час закритого судового засідання буде встановлено, що інформація, для забезпечення нерозголошення якої розгляд справи або вчинення окремих процесуальних дій відбувалися в закритому судовому засіданні, уже є публічно доступною або обмеження доступу до інформації є безпідставним чи не відповідає закону, суд постановляє ухвалу про подальший розгляд справи у відкритому судовому засіданні. Назване нормативне положення визначило підстави застосування самоконтрольного повноваження суду першої інстанції стосовно поновлення розгляду справи у відкритому засіданні: 1) інформація, яку треба було оберігати, уже є публічно доступною (діє така підстава самоконтролю, як зміна обставин справи); 2) обмеження доступу до інформації є безпідставним (наприклад, суд міг бути введений в оману протилежною стороною); 3) обмеження доступу до інформації не відповідає закону (зокрема, суд помилково виніс ухвалу про розгляд справи в закритому судовому засіданні). Для того щоб повернутися до відкритого засідання, суд повинен винести ухвалу. Отже, це самоконтрольне повноваження суду першої інстанції фіксується в окремому правозастосовчому акті суду, який забезпечує дотримання принципу гласності цивільного процесу. Уважаємо, що інформацію

суду про безпідставність закритого розгляду цивільної справи можуть йому надати не тільки учасники процесу, але й сторонні особи, які бажають бути присутні на судовому засіданні.

Не менш важливе значення буде мати дотримання такої міжнародної засади сучасного правосуддя, як суд, створений на основі закону. Згідно зі ст. 6 Конвенції про захист прав людини та її основоположних свобод, кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. Під судом, що встановлений законом, розуміють саме той суд, до юрисдикції якого належить розгляд певної цивільної справи (справа «Сокурєнко і Стригун проти України») [251].

Коли до суду надходять позовні заяви або інші заяви, у першу чергу він перевіряє, чи були дотримані вимоги цивільної юрисдикції, а вже потім пересвідчується в дотриманні вимог підсудності. Якщо цивільна справа суду не підсудна, суддя своєю ухвалою направляє її до належного суду (п. 1 ч. 1 ст. 31 ЦПК). У такому разі відсутній самоконтроль суду першої інстанції, оскільки він виправив помилку учасника справи, а не власну. Коли ж суддя відкриє провадження у справі, а вже потім переконається в помилковості такої поведінки та передасть справу на розгляд іншому суду за вищевказаною підставою, ось саме тут і буде проявлений самоконтроль суду першої інстанції. Суд скорегував свою власну поведінку, визначивши, що він не мав права розглядати цю цивільну справу, оскільки на неї не поширювалася компетенція цього суду. Перевірити таку помилку суд може, взявши до уваги правила загальної територіальної підсудності, виключної підсудності, альтернативної підсудності та підсудності за ухвалою суду. Буває так, що суд першої інстанції так і не спромігся визначити, що він розглянув цивільну справу всупереч правилам підсудності. Якщо це буде встановлено вищестоящими судовими інстанціями, вони скасовують судові рішення судів нижчестоящих інстанцій та направляють цивільну справу на розгляд іншому суду за встановленою законом підсудністю (ст. 378, п. 6 ч. 1 ст. 411 ЦПК). У цьому разі самоконтроль суду буде відсутній, матимемо класичний

випадок судового контролю, оскільки помилку виявив та виправив не той суд, що ухвалив рішення про відкриття провадження в цивільній справі, а вищестоящий суд.

Варто погодитися з А.П. Задорожною, яка стверджує, що у випадку «передачі справи належному суду при порушенні правил підсудності після відкриття провадження у справі повноваження суду першої інстанції з цього приводу виступають формою самоконтролю суду за своєю процесуальною поведінкою та своїми процесуальними актами. У цій ситуації передача цивільної справи із одного суду, де було помилково відкрито провадження, до іншого нагадує процесуальні дії суду з виправлення арифметичних або граматичних помилок, винесення додаткового рішення суду, відновлення втраченого судового провадження» [60, с. 148]. Правда, варто зауважити, що виявлення непідсудності цивільної справи після відкриття провадження не завжди пов'язане із помилкою судді, оскільки він може бути позбавлений елементарної інформації, яку йому можуть надати інші, поки що відсутні учасники справи.

ЦПК не регламентує, що робити судді, якщо виявиться порушення правил альтернативної підсудності. До якого суду в такому разі передавати цивільну справу? Згідно з п. 46 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних кримінальних справ «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ» справа передається до одного із судів, якому вона підсудна, за вибором позивача [159].

Ухвала про передачу цивільної справи з одного суду до іншого у зв'язку з непідсудністю йому цивільної справи не може бути оскаржена окремо від рішення суду (п. 8 ч. 1 ст. 353 ЦПК), а тому слід привести у відповідність до цієї вимоги закону ч. 3 ст. 31 ЦПК України.

Суд під час розгляду цивільної справи повинен бути незалежним. Незалежність суду виступає черговою засадою цивільного судочинства, яка вказана в ст. 126 Конституції України [96]. Виконуючи вимоги матеріального та процесуального законодавства під час розгляду та вирішення цивільних справ, суддя зберігає незалежність від різноманітних органів влади, їх посадових осіб та

правових актів, що вони видають. Вплив на суддю в будь-який спосіб забороняється. Ніхто не повинен судді давати вказівки, як треба вирішити цивільну справу, а право деяких учасників процесу вказувати на це судді впливає з їх правового статусу та має рекомендаційний характер.

Незалежність та неупередженість судів, із об'єктивної точки зору, вимагає, щоб кожен окремих суддя був вільним від неналежного впливу, причому не тільки зовнішнього, але й з боку самої судової системи (справа «"Агрокомплекс" проти України») [248]. Зокрема, цивільні справи заборонено розглядати тим суддям, які мають певний інтерес в ухваленні рішення або за іншими підставами, що визначені в ЦПК. Зокрема, суддя не може розглядати цивільну справу, якщо він є членом сім'ї або близьким родичем сторони або інших учасників судового процесу, або осіб, які надавали стороні або іншим учасникам справи правничу допомогу в цій справі, або іншого судді, який входить до складу суду, що розглядає чи розглядав справу та за іншими підставами (ст. 36 ЦПК). Якщо наявні вказані підстави, суддя може заявити самовідвід або бути відведений учасниками справи. Цікаво те, що в країнах, де діє англійська модель судочинства, закріплена можливість безмотивованого відводу судді [38, с. 143]. Окремі вчені пропонують закріпити у ЦПК України вимогу про «один невмотивований відвід» [12, с. 4], що, на нашу думку, є передчасним, оскільки може зумовити зловживання наданим правом та пошуком «потрібного» судді для розгляду своєї справи.

Процедура відводу (самовідводу) спрямована гарантувати в складі суду неупереджених та об'єктивних суддів чи присяжних, тобто вона безпосередньо пов'язана з принципом незалежності суду в цивільному процесі. Як вимагає ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, розгляд цивільної справи має проводитися незалежним та безстороннім судом, тобто це також один із міжнародних стандартів сучасного правосуддя.

В Україні судді не вибирають собі цивільні справи, які вони будуть розглядати, оскільки розподіл таких справ проводиться Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою автоматично в процесі реєстрації позовної заяви чи інших документів, що надходять до суду (ч. 1 ст. 33 ЦПК). Під

час такого розподілу система може передати цивільну справу на розгляд такому судді, який не повинен її розглядати за підставами, що вказані в ст. 36 ЦПК України. У такому разі суддя повинен заявити собі самовідвід (ч. 1 ст. 39 ЦПК), що буде виступати проявом самоконтролю суду першої інстанції. Якщо суддя не заявляє самовідвід, але підстави для цього є, учасники справи можуть заявити такому судді відвід, процедура розгляду якого також буде показувати наявність самоконтрольних повноважень суду першої інстанції. Зокрема, питання про відвід судді спочатку вирішує той склад суду, що розглядає цивільну справу (ч. 2 ст. 40 ЦПК). Якщо її розглядає судова колегія, а відвід заявлений тільки одному судді, то питання вирішується більшістю голосів цієї колегії. Але якщо цивільну справу розглядає суддя одноособово (а таких справ абсолютна більшість), він особисто повинен вирішити, чи є обґрунтованим заявлений йому відвід. Указану процедуру свого часу вітчизняні науковці називали фарсом [146, с. 179-180], оскільки вона суперечила стародавньому принципу: ніхто не може бути суддею у власній справі [76, с. 43]. Ось чому з грудня 2017 року цю процедуру модифікували. Якщо суддя, якому заявили відвід, не погодиться з мотивами, викладеними у заяві про його відвід, і не задовольнить її, питання відводу такого судді передається на вирішення іншому судді того ж суду, де розглядається цивільна справа. Такий суддя обирається Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою. Оскільки йдеться про суддю того суду, де розглядається цивільна справа, перед нами класичний випадок самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі. Правда, це також може бути суддя іншого суду першої інстанції: якщо в суді, у якому розглядається справа, неможливо обрати суддю для вирішення питання про відвід, то справа для вирішення питання про відвід передається до суду відповідної інстанції, найбільш територіально наближеного до цього суду (ч. 4 ст. 40 ЦПК). Цікаво те, що судді, якого обрано для вирішення питання відводу іншого судді, що розглядає цивільну справу, не може бути заявлено відвід (ч. 3 ст. 40 ЦПК). Перед нами законне обмеження самоконтрольного повноваження суду. За кордоном існує ще одне законне обмеження самоконтрольних повноважень суду першої інстанції у сфері відводу суддів, не притаманних Україні. Так, у

цивільному процесі США відвід судді у справі може бути заявлений тільки один раз [86, с. 95]. В Україні немає такого обмеження, але подання завідомо безпідставного відводу або відводу за тими ж підставами, за якими аналогічна заява не була задоволена, розцінюється як зловживання наданим процесуальним правом (п. 1 ч. 2 ст. 44 ЦПК).

На нашу думку, двічі запускати самоконтрольні повноваження з одного й того самого питання за однакових підстав є зайвою тратою часу, а тому необхідно щоб заяву про відвід судді зразу розглядав інший суддя цього суду або суду, що є найбільш територіально наближений. Ось чому автор не може погодитися із редакційними правками від 15 січня 2020 року в ЦПК: якщо заява про відвід судді надійшла до суду пізніше ніж за три робочі дні до наступного засідання, така заява не підлягає передачі на розгляд іншому судді, а питання про відвід судді вирішується судом, що розглядає справу.

Як вище було вже зазначено, суд виступає обов'язковим суб'єктом цивільних процесуальних відносин, який повинен скеровувати та контролювати поведінку всіх учасників цивільного процесу. Подібна властивість суду повністю відповідає змісту принципу судового керівництва цивільним процесом, який виділяють багато науковців [23, с. 100; 34, с. 42-43; 97, с. 283] на підставі аналізу положень ЦПК, хоча він не міститься в переліку основних засад цивільного судочинства (ст. 2).

Керівна роль суду надається для того, щоб він зміг ефективно захистити порушені, невизнані або оспорювані права, свободи чи інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб, інтереси держави. Для цього суддя наділяється цілим набором процесуальних засобів впливу на поведінку учасників процесу. Саме одним із таких засобів і виступає можливість суду піддати особу цивільній процесуальній відповідальності, зокрема накласти на неї штраф. Так, згідно з ч. 1 ст. 148 ЦПК суд може постановити ухвалу про стягнення в дохід державного бюджету з відповідної особи штрафу сумою від 0,3 до трьох розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Таке він може здійснити у випадку невиконання процесуальних обов'язків; зловживання процесуальними

правами, учинення дій або допущення бездіяльності з метою перешкоджання судочинству; неповідомлення суду про неможливість подати докази, витребувані судом, або неподання таких доказів без поважних причин; невиконання ухвали про забезпечення позову або доказів, ненадання копії відзиву на позов, апеляційну чи касаційну скаргу, відповіді на відзив, заперечення іншому учаснику справи у встановлений судом строк та в інших випадках, зазначених в ч. 1-3 ст. 148 ЦПК. Отже, суд може оштрафувати як учасника процесу, так і особу, яка ним не є, наприклад, особу, яка володіє доказами, але на вимогу суду їх не надала.

Ухвалу про стягнення штрафу може бути оскаржено в апеляційному порядку в суді вищої інстанції. Постанова суду апеляційної інстанції за результатами перегляду ухвали про накладання штрафу є остаточною і оскарженню не підлягає (ч. 4 ст. 148 ЦПК). Але не обов'язково відразу оскаржувати ухвалу суду про накладання штрафу: можна скористатися можливістю суду першої інстанції самому таку ухвалу скасувати, тобто спробувати запустити механізм самоконтролю суду першої інстанції.

Відповідно до ч. 6 ст. 148 ЦПК суд може скасувати постановлену ним ухвалу про стягнення штрафу, якщо особа, стосовно якої її ухвалено, виправила допущене порушення та (або) надала докази поважності причин невиконання відповідних вимог суду чи своїх процесуальних обов'язків. Отже, суд може скасувати свою ухвалу про накладання штрафу в таких випадках: правопорушення було виправлене або суду були надані докази, які підтверджують поважну причину невиконання вимог суду чи своїх процесуальних обов'язків. Так, в одній цивільній справі суд оштрафував представника сторони справи за неявку в судові засідання, явку якого суд визнав обов'язковою. Але пізніше ця ухвала була ним скасована, оскільки представник сторони надав суду докази, що в період призначення судових засідань він перебував у відпустці [212]. Як зауважує Б. Колесников, скасування ухвал суду про накладання штрафу застосовуються не досить часто, зважаючи на численні випадки зловживання процесуальними правами [91, с. 25].

Аналіз підстави скасування ухвали суду про накладання штрафу наштовхує на думку, що така ухвала може бути скасована, навіть якщо особа виправила допущене правопорушення, але в неї відсутні поважні причини невиконання вимог суду в ті строки, які були визнані ухвалою суду раніше чи їх докази. Виходить, що особа може затягувати виконання вимог суду, а потім, коли буде оштрафована та змушена буде їх виконувати, всеодно зможе уникнути відповідальності через подання заяви про скасування ухвали суду, якою вона була оштрафована. Випадків з практики, коли суд констатує виконання його вимог, але не констатує поважних причин їх не виконання, багато [213]. Уважаємо, якщо особа виправила допущене порушення та виконала ухвалу суду, але не надала доказів поважності причин її невиконання раніше, суд повинен не скасовувати ухвалу суду про накладання штрафу, а зменшувати його розмір (подібна можливість закріплена ст. 68 ГПЗ Латвії [35], ст. 106 ЦПК РФ [36] тощо). Тобто є сенс збільшити обсяг самоконтрольних повноважень суду першої інстанції у сфері судових штрафів. Таким чином, в осіб, до яких буде звертатися суд з певними вимогами, буде стимул своєчасно їх виконувати, не затягуючи розгляд цивільної справи.

Черговим важливим принципом цивільного судочинства, що передбачений у ч. 3 ст. 2 ЦПК, є розумність строків розгляду справи судом. Розгляд цивільних справ повинен проходити оперативно, інакше судова форма захисту буде неефективною, оскільки захист прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб затягнеться. Ось чому одним із завдань цивільного судочинства є своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ.

Питання дотримання строків розгляду цивільної справи виступає для України системною проблемою, на вирішення якої спрямовано багато правових засобів. Згідно з п. 2 ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суддя може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності за «безпідставне затягування або невжиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом» [166]. Санкція за такі дії може бути від попередження до подання документів на звільнення судді з

посади. Відповідно до п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про строки розгляду судами України кримінальних і цивільних справ» навмисне порушення процесуального закону чи несумлінність, які спричинили несвоєчасний розгляд та тяганину під час розгляду цивільних справ, слід розглядати як неналежне виконання професійних обов'язків судді [163].

Факторів, які можуть вплинути на тривалість розгляду цивільної справи, надзвичайно багато, і всі вони можуть бути поділені на дві групи: ті, які залежать від судді, що розглядає справу, та ті, які від нього не залежать. Невипадково в міжнародних документах конкретні строки розгляду цивільних справ не називаються, але говориться про «розумний строк» їх розгляду (ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод). Так, у справі «Зя проти Польщі» ЄСПЛ вказав, що обґрунтованість тривалості провадження має оцінюватися з урахуванням конкретних обставин справи та з критеріїв, викладених у правозастосовчій практиці ЄСПЛ. Ідеться, зокрема, про складність справи та поведінку заявника й відповідних органів [252].

Для того, щоб строки розгляду цивільних справ не були порушені, суддя наділяється багатьма можливостями, у тому числі й тими, які пов'язані з самоконтрольними повноваженнями суду першої інстанції. Зокрема, суддя може продовжити строк проведення підготовчого провадження (ч. 3 ст. 189 ЦПК); поновити зупинене провадження в цивільній справі (ч. 1 ст. 254, ч. 7 ст. 457 ЦПК); припинити врегулювання спору за участю судді за ініціативою судді (п. 3 ч. 1 ст. 204 ЦПК). У всіх цих трьох випадках суддя вчиняє такі процесуальні дії, які спрямовані на те, щоб він не порушив встановлені строки розгляду цивільної справи.

Самоконтроль при продовженні строку проведення підготовчого провадження виражається в тому, що суддя збільшує сам собі строк підготовки цивільної справи для її розгляду по суті, оскільки у відведені йому законодавцем 60 днів він не вкладається. Суддя оцінив те, що було зроблене під час підготовки та ще треба зробити, і ухвалив рішення, яке не дасть йому порушити закон. Дані самоконтрольні повноваження суддя може реалізувати за власною ініціативою чи

за клопотанням учасника справи. Строк продовження підготовчого провадження – до 30 днів (ч. 3 ст. 189 ЦПК). Для того, щоб суддя не зловживав такими повноваженнями, передбачено, що таке продовження допускається тільки у виняткових випадках. Але така підстава самоконтрольних повноважень сформульована законодавцем доволі нечітко: «виняткові випадки». Йому необхідно уникати подібних законодавчих конструкцій.

У процесі розгляду цивільної справи можуть настати підстави, які викличуть її зупинення (ст.ст. 251-252, ч. 7 ст. 457 ЦПК), що буде оформлено ухвалою суду. Таку ухвалу можна оскаржити до суду вищестоящої інстанції, але, якщо учасник справи володіє інформацією про усунення обставин, які викликали зупинення провадження у справі, він може звернутися до суду про поновлення провадження в цивільній справі. Якщо вказане ним у клопотанні підтверджується, суддя своєю ухвалою поновлює розгляд цивільної справи, запускаючи перебіг процесуальних строків далі та процедуру розгляду цивільної справи в суді. Правда, суд може за власною ініціативою поновити провадження у справі, якщо йому стало відомо, що вже немає тих обставин, які викликали зупинення провадження у справі. Наприклад, до суду надійшов висновок судового експерта, а на час проведення експертизи суд зупинив провадження у справі. Для того, щоб провадження у справі не затягувалося, суд повинен не пізніше десяти днів з дня отримання повідомлення про усунення обставин, що викликали зупинення провадження, поновити розгляд справи (ст. 254 ЦПК).

Подібне мотивування характерне для судді, який припиняє врегулювання спору за участі судді, якщо бачить, що сторони або одна із сторін обрала таку процедуру для затягування врегулювання спору (п. 3 ч. 1 ст. 204 ЦПК). Під час врегулювання спору за участі судді також зупиняється провадження у справі (п. 5 ч. 1 ст. 251 ЦПК). Припинення процедури врегулювання спору за участі судді та поновлення провадження у справі були зумовлені тим, що зникли підстави, які викликали зупинення провадження, стали неактуальними: сторони або сторона не бажають примиритися. Сенсу затягувати далі розгляд справи немає (тим більше, що для подальшого розгляду справи має бути обраний інший суддя, хоча деякі

науковці пропонують таке застереження прибрати [17, с. 67]), а тому ухвалою суду поновлюється її розгляд.

Деякі країни світу містять додаткові самоконтрольні повноваження суду першої інстанції, які пов'язані з організацією розгляду цивільної справи і, як наслідок, впливають на строки їх розгляду. Так, §150 ЦПУ Німеччини передбачає право суду відмінити своє розпорядження щодо об'єднання чи роз'єднання цивільної справи [37, с. 58]. Натомість в Україні існує пряма заборона щодо роз'єднання проваджень, які раніше судом були об'єднані в одне (ч. 10 ст. 188 ЦПК).

Під час розгляду справи судом учасники справи викладають свої вимоги, заперечення, аргументи, пояснення, міркування щодо процесуальних питань у заявах та клопотаннях, а також запереченнях проти заяв і клопотань (ч. 1 ст. 182 ЦПК). Вони можуть подаватися з приводу багатьох питань. Наприклад, заява про виклик свідка перший раз судом не було задоволена, оскільки він вважав, що показання цього свідка будуть неналежними, але пізніше у зв'язку із зміною обставин справи суд може змінити свою точку зору та при подальшому поданні аналогічної заяви він її задовольнить. Отже, постановлення іншої ухвали по суті заявленого клопотання при його повтореному вирішенні з урахуванням зміни обставин у процесі розгляду справи буде наочно демонструвати прояв самоконтрольних повноважень суду першої інстанції.

II. Самоконтрольні повноваження суду першої інстанції щодо доказування обставин цивільної справи. Як і попередня група, ця група самоконтрольних повноважень представлена доволі істотним числом правових можливостей суду першої інстанції корелювати свої процесуальні дії, але під час встановлення обставин цивільної справи.

Судове доказування виступає важливою сферою роботи суду та учасників цивільного процесу під час розгляду та вирішення цивільної справи. Змістом такої діяльності є встановлення тих обставин цивільної справи за допомогою доказів, без яких неможливе правильне її вирішення. Саме тому в процесі судового доказування відбувається визначення фактів предмету доказування,

збирання судових доказів, проведення обміну судовими доказами, їх дослідження та оцінка. Указані етапи судового доказування представлені обширними процесуальними діями, які максимально спрямовані на те, щоб встановити істину в справі, тобто з'ясувати достовірні відносини між її учасниками. Правда, враховуючи багато правил судового доказування (чого вартує тільки правило допустимості судових доказів або доказові презумпції), встановлення об'єктивної істини у всіх випадках розгляду цивільних справ є неможливим. Ось чому багато науковців говорять про те, що в цивільному процесі досягається формальна істина [4, с. 25-28; 11, с. 43-44; 56, с. 471; 63, с. 117; 79, с. 34; 85, с. 21-22; 93, с. 149-187; 179, с. 122]. Для того, щоб усе-таки наблизитися до встановлення об'єктивної істини в цивільній справі, суду першої інстанції в процесі підготовки та розгляду цивільної справи по суті надається важливий спектр самоконтрольних повноважень. Наприклад, він може роз'яснити поставлені запитання експерту (ч. 4 ст. 104 ЦПК), призначити додаткову або повторну експертизу (ст. 113 ЦПК), змінити порядок з'ясування обставин справи та порядок дослідження доказів (ч. 2 ст. 228 ЦПК), повторно допитати свідка (ч. 12 ст. 230 ЦПК), повторити відтворення звукозапису або демонстрацію відеозапису (ч. 3 ст. 238 ЦПК), надати сторонам та іншим учасникам справи можливість дати додаткові пояснення (ч. 1 ст. 241 ЦПК), повернутися до з'ясування обставин у справі під час проведення судових дебатів (ст. 243 ЦПК), поновити судовий розгляд під час ухвалення рішення в нарадчій кімнаті (ч. 2 ст. 244 ЦПК).

Якщо здійснити загальну характеристику самоконтрольних повноважень суду першої інстанції у сфері судового доказування, можна з легкістю вивести таку їх важливу рису, як повторність вчинення процесуальної дії. Ті процесуальні дії, з приводу яких реалізуються самоконтрольні повноваження під час судового доказування, уже раніше здійснювалися. Наприклад, експертиза проводилася, свідок допитувався, відеозапис демонструвався, порядок дослідження доказів раніше визначався тощо. Проте їх вчинення для суду та/або учасників справи виявилось незадовільним, а тому вони вирішили, що варто ці процесуальні дії вчинити ще раз. У ряді випадків ЦПК прямо визначає, що підстави вчинення

таких повторних процесуальних дій вказують на необхідність отримання достовірної інформації. Так, повторна експертиза в цивільному процесі (ч. 2 ст. 113 ЦПК) призначається, коли висновок експерта визнано необґрунтованим (він недостатньо мотивований), таким, що суперечить іншим матеріалам справи (не узгоджується з іншим висновком експерта) або викликає сумніви в його правильності (наприклад, доведено необ'єктивність експерта). Або суд повторно допитує декількох свідків одночасно, якщо в їхніх показаннях є розбіжність (ч. 13 ст. 230 ЦПК). У ряді випадків повторність вчинення процесуальних дій у сфері судового доказування зумовлена бажанням учасників справи реалізувати свої права. Так, саме цим пояснюється, що суд після з'ясування всіх обставин справи та перевірки їх доказами надає сторонам та іншим учасникам справи можливість дати додаткові пояснення, які можуть доповнити матеріали справи. Але, у деяких випадках, законодавець виділяє підстави самоконтролю у сфері судового доказування нечітко. Наприклад, «у разі потреби відтворення звукозапису і демонстрація відеозапису можуть бути повторені повністю або у певній частині» (ч. 3 ст. 238 ЦПК). «У разі потреби» можна розглядати оціночною підставою самоконтрольного повноваження, яка чітко не визначена. Оскільки самоконтроль суду першої інстанції виступає винятковою функцією, вважаємо, що законодавцеві варто уникати такої невизначеності, щоб не допустити зловживання з боку суду [128].

Отже, самоконтрольні повноваження суду першої інстанції у сфері судового доказування суд може реалізувати як за власною ініціативою (наприклад, поновити судовий розгляд під час ухвалення рішення в нарадчій кімнаті), так і за бажанням учасників справи (зокрема, за клопотанням сторін суд може відтворити звукозапис або продемонструвати відеозапис). Не випадково ЄСПЛ у справі «Ruiz-Mateos проти Іспанії» від 23.05.1993 р. вказав, що принцип змагальності процесу означає, що кожній стороні повинна бути надана можливість ознайомитися з усіма доказами та зауваженнями, наданими іншою стороною, а також, що вкрай важливо, відповісти на них [250].

Не завжди реалізація самоконтрольних повноважень суду у сфері судового доказування спрямоване на отримання достовірної інформації. Так, роз'яснюючи експерту за його клопотанням ті питання, на які він має дати відповідь, суд добивається того, щоб експерт дав йому відповідь дійсно на ті запитання, які будуть мати значення для розгляду цивільної справи. Не випадково ч. 4 ст. 104 ЦПК передбачає, що в разі необхідності суд може заслухати експерта щодо формулювання питання, яке потребує з'ясування. Аналогічним чином суд може провести повторний допит свідка, якщо не всі важливі запитання йому було поставлено під час його первісного допиту. Отже, у цьому разі суд реалізує самоконтрольні повноваження для отримання належної доказової інформації.

Абсолютна більшість випадків самоконтрольних повноважень суду у сфері судового доказування стосуються дослідження судових доказів: їхньої організації (наприклад, зміна порядку з'ясування обставин справи та порядку дослідження доказів), їхньої фіксації (зокрема розгляд зауважень на неповноту чи неправильність протоколу вчинення окремої процесуальної дії) або повторне дослідження тих чи інших засобів доказування (повторний допит свідка, повторне відтворення звукозапису або демонстрація відеозапису, повторні додаткові пояснення учасників справи, поновлення розгляду справи по суті під час проведення судових дебатів або під час ухвалення рішення в нарадчій кімнаті). Дослідження судових доказів у цивільному процесі спрямовано на вилучення доказової інформації із засобів доказування. Важливість дослідження полягає в тому, що вилучена інформація в подальшому зазнає оцінки на предмет її належності, допустимості, достатності, достовірності та взаємного зв'язку доказів у їх сукупності. Причому, саме дослідження судових доказів повинно відповідати ряду загальних правил. Зокрема, воно має бути всебічним, повним, об'єктивним та безпосереднім. Ось чому в ч. 1 ст. 89 ЦПК зазначено, що суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів. Отже, оцінка доказів базується на проведеному дослідженні доказів. Так, якщо склад суду до винесення підсумкового судового рішення був змінений, відповідно до

вимоги безпосередності, новий склад суду повинен повторно дослідити всі наявні в цивільній справі судові докази (черговий прояв самоконтрольних повноважень суду першої інстанції у сфері судового доказування – *Авт.*). Робиться це для того, щоби оцінку доказів давав той суддя, який особисто їх сприймав, інакше його оцінка буде незаконна. Зрозуміло, що таке самоконтрольне повноваження суду першої інстанції зтягує розгляд цивільної справи, а тому ЦПК Естонії передбачає таке правило: «Якщо передбачається, що розгляд справи буде тривалим, головуєчий може в якості запасного судді залучати до розгляду іншого суддю цього ж суду. Запасний суддя присутній при розгляді справи і замінює суддю, який розглядає справу в разі виникнення у нього перешкод» (ч. 2 ст. 20). Уважаємо, що цю норму варто запозичити, хоча її реалізація, безумовно, більше буде пов'язана із кадровими проблемами, які виникли в Україні у процесі чергової судово-правової реформи.

Менша частина самоконтрольних повноважень суду першої інстанції у сфері судового доказування пов'язана зі збиранням доказового матеріалу. Так, суд може роз'яснити поставлені запитання експерту у процесі проведення ним судової експертизи або призначити додаткову чи повторну експертизу. У цій ситуації дослідження доказів відсутнє, оскільки той засіб доказування, який має досліджуватися (висновок експерта), ще не сформований.

III. Самоконтрольні повноваження суду першої інстанції щодо застосування забезпечувальних заходів. Ці самоконтрольні повноваження не такі численні, як попередні, й умовно можуть бути поділені на два види: ті, які пов'язані із забезпеченням позову, та ті, які пов'язані із судовими витратами.

Забезпечення позову – це примусові заходи, які застосовує суд, як правило, для гарантування виконання рішення суду в майбутньому. Такі примусові заходи застосовує суд не тільки щодо відповідача (наприклад, арешт майна чи грошових коштів відповідача), але й інших осіб, які, можуть навіть не виступати учасниками процесу (наприклад, заборонити контрагентам відповідача передавати йому майно чи гроші внаслідок виконання своїх зобов'язань перед ним).

Ураховуючи принцип рівноправності сторін, відповідачу надається можливість захистити свої інтереси під час застосування заходів забезпечення позову. Зокрема, він може попросити застосувати до позивача заходи зустрічного забезпечення, які повинні гарантувати відшкодування збитків відповідача, що можуть бути спричинені заходами забезпечення позову (ч. 1 ст. 154). Зустрічне забезпечення, як правило, здійснюється шляхом внесення на депозитний рахунок суду грошових коштів у розмірі, визначеному судом. В одних випадках суд має право застосувати заходи зустрічного забезпечення, а в інших – повинен це зробити. Саме із застосуванням заходів забезпечення позову або заходів зустрічного забезпечення пов'язана реалізація судом першої інстанції самоконтрольних повноважень: скасування заходів забезпечення позову (ч. 5 ст. 156, ч. 1 ст. 158 ЦПК), скасування зустрічного забезпечення позову (ст. 155 ЦПК) або заміна одного заходу забезпечення позову чи заходу зустрічного забезпечення позову іншим (ч. 1, 3 ст. 156 ЦПК).

Самоконтроль суду в згаданих випадках проявляється в тому, що суд приймає ухвалу, якою інакше вирішує питання, ніж це було зроблено раніше, інколи прямо протилежно. Так, суд може скасувати заходи забезпечення позову. Подібне може траплятися в тому разі, коли потреба в забезпеченні позову з тих чи інших причин відпала або змінилися обставини, що зумовили застосування забезпечення позову. Так, у разі вживання судом заходів забезпечення позову, де ставиться вимога про стягнення грошової суми, відповідач (інша особа) може за своєю ініціативою забезпечити позов, уносячи на депозитний рахунок суду грошові кошти в розмірі вимог позивача або надаючи гарантії банку на таку суму. Надання відповідачем до суду документа, який підтверджує забезпечення позову таким чином, є підставою для скасування вжитих судом заходів забезпечення позову (ч. 4-5 ст. 156 ЦПК). Заходи забезпечення позову, що були застосовані до подання позовної заяви можуть бути також скасовані судом у таких випадках: 1) неподання заявником відповідної позовної заяви в межах встановлених ЦПК строків; 2) повернення позовної заяви; 3) відмови у відкритті провадження у справі. Оскільки суд може застосовувати заходи забезпечення позову для справ,

які розглядаються третейськими судами або міжнародним комерційним арбітражем, окремо визначаються підстави скасування забезпечення позову для таких справ (ч. 14 ст. 158 ЦПК). Отже, ураховуючи важливість заходів забезпечення позову, закон чітко визначає підстави, за наявності яких суд може скасувати вжиті ним заходи. Аналогічне можна стверджувати про скасування заходів зустрічного забезпечення: підстави їх застосування окремо визначаються в ЦПК, інколи із певними застереженнями (ст. 155).

Скасування заходів забезпечення позову або заходів зустрічного забезпечення можливе за ініціативою суду або за вмотивованим клопотанням учасника справи. Водночас, як заміна одного заходу забезпечення позову іншим проводиться виключно за клопотанням учасника справи (ч. 1 ст. 156 ЦПК).

Реалізація самоконтрольних повноважень суду з питань забезпечення позову здійснюється на судовому засіданні з викликом учасників справи (ч. 2 ст. 156, ч. 2 ст. 158 ЦПК), окрім скасування заходів зустрічного забезпечення позову (ч. 4-5 ст. 156 ЦПК). У всіх випадках застосування самоконтрольних повноважень суду стосовно забезпечення позову виносить ухвалу суд, що розглядає цивільну справу. Ухвала може бути оскаржена.

Деякі науковці пропонують закріпити таке самоконтрольне повноваження для суду першої інстанції під час вирішення питань, пов'язаних із забезпеченням позову як право суду допустити зменшення розміру забезпечення позову після подання особою, щодо якої вжито заходи забезпечення позову без її повідомлення, заяви про їх скасування. Подібне повноваження варто надати суду, коли він здійснює забезпечення позову до подання позовної заяви або під час її прийняття, тобто, коли суд вирішує це питання із врахуванням позиції тільки однієї зі сторін справи [102, с. 185]. Уважаємо, що цю ідею варто підтримати, але її не слід обмежувати виключно ініціативністю учасника справи. Слід також наділити суд ініціативністю щодо вирішення питання про зменшення розміру забезпечення позову, якщо це питання було вирішено без участі відповідача та від якого надійшли обґрунтовані заперечення щодо вживання заходів забезпечення позову.

Отже, самоконтрольні повноваження суду першої інстанції у сфері забезпечення позову та зустрічного забезпечення у більшості випадків пов'язані з майновими інтересами учасників справи. З подібними інтересами пов'язане інше самоконтрольне повноваження суду першої інстанції: скасування раніше постановленої ухвали про виклик свідка, про призначення експертизи, про залучення спеціаліста або перекладача, про забезпечення або витребування доказів, про огляд доказів за їх місцезнаходженням, якщо учасники справи не виконали фінансові зобов'язання на вимогу суду (ч. 3 ст. 135 ЦПК).

Первісно можна стверджувати, що згадане повноваження суду пов'язане із сферою судового доказування, оскільки йдеться про відміну тих процесуальних дій, які спрямовані на залучення судових доказів у цивільну справу, окрім випадку залучення спеціаліста та перекладача. Проте, це самоконтрольне повноваження суду першої інстанції пов'язане з правовим інститутом судових витрат, тобто грошовими затратами, які стосуються розгляду цивільної справи та покладаються на ту сторону, яка програла цивільну справу. Таких затрат може бути доволі багато і нерідко вони становлять чималу суму, яку мають сплатити учасники справи.

Багато цивільних справ для їх розгляду потребують виклик свідка, спеціаліста або перекладача, проведення експертизи, забезпечення або витребування доказів, проведення огляду доказів за їх місцезнаходженням. Усе це спричиняє затрати для тих осіб, які залучаються у цивільну справу: свідка, експерта, спеціаліста, перекладача тощо. Щоб гарантувати їхні матеріальні інтереси під час виконання ними своїх процесуальних обов'язків, суд може попросити учасників справи внести кошти для забезпечення судових витрат або сплатити авансом певні грошові суми. У разі не виконання таких фінансових обов'язків, суд має право скасувати раніше постановлену ухвалу про виклик свідка, призначення експертизи, залучення спеціаліста, перекладача, забезпечення, витребування доказів або огляд доказів за їх місцезнаходженням (ч. 3 ст. 135 ЦПК). Самоконтроль суду проявиться в тому, що він скасує заплановану процесуальну дію, скасувавши ухвалу з цього приводу.

На перший погляд подібне вирішення питання абсолютно не сприяє з'ясуванню істини у справі (ось чому багато науковців і стверджують про можливість встановлення тільки формальної істини), але воно не дозволяє учаснику справи зловживати наданими йому процесуальними правами, затягуючи вирішення цивільної справи. Наприклад, при призначенні судової експертизи суд може зупинити провадження у справі. Такий процесуальний наслідок часто використовується як «гарна» підстава затягнути розгляд справи. Ось чому суд має право вимагати оплатити наперед вартість такої експертизи, що й буде свідченням серйозності намірів заявника. Саме в цьому і виражається значення судових витрат: не допускати безпідставне звернення до суду або не допускати подавати безпідставні клопотання до суду. А якщо в учасника справи дійсно не має коштів для оплати вчинення вказаних процесуальних дій, ніщо не заважає йому звернутися до суду із заявою про звільнення від сплати судових витрат, надавши докази свого майнового стану.

IV. Самоконтрольні повноваження суду першої інстанції по припиненні провадження у цивільній справі. Під час звернення до суду із позовною заявою суддя має перевірити дотримання позивачем передумов права на позов та умов реалізації права на позов. Перші вказують, що в особи існує право на позов і тому в неї є можливість звернутися до суду за захистом своїх прав, свобод та інтересів, а друге вказує на дотримання порядку звернення до суду [34, с. 199-202; 40, с. 53, 87]. Наявність передумов права на позов та умов його реалізації перевіряє суд протягом всього розгляду цивільної справи.

До передумов права на позов можна зарахувати таке: 1) наявність у сторін процесуальної правоздатності; 2) належність спору до цивільної юрисдикції; 3) відсутність підсумкового рішення суду в аналогічній справі: а) рішення суду або судового наказу, які набрали законної сили стосовно спору між тими ж самими сторонами, з того ж предмету, за тими ж підставами; б) рішення суду іноземної держави, визнане в Україні в установленому законом порядку, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав; в) рішення третейського суду в аналогічній справі, за винятком випадків, коли суд відмовив у

видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду або скасував рішення третейського суду і розгляд справи в тому самому третейському суді виявився неможливим; 4) відсутність в провадженні суду аналогічного спору; 5) відсутність ухвали суду про закриття провадження у справі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав.

Якщо недотримання таких передумов буде виявлено на етапі звернення із позовною заявою до суду, виноситься ухвала про відмову у відкритті провадження по справі (ч. 1-2 ст. 186 ЦПК). Але, якщо суд помилково відкриє провадження зі справи, а вже потім виявить відсутність передумов права на позов, суд повинен відповідно до ч. 1 ст. 255 ЦПК винести ухвалу про закриття провадження зі справи (окрім випадку встановлення того факту, що у провадженні цього чи іншого суду є справа із спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, – виноситься ухвала про залишення позовної заяви без розгляду). Саме винесення ухвали про закриття провадження буде свідчити про реалізацію судом самоконтрольних повноважень, оскільки суд першої інстанції виправив свою помилку, відповідно до якої він відкрив провадження в цивільній справі, хоча це робити було не слід. Надання можливості суду в цій ситуації закрити провадження у справі виправдано, оскільки сенсу її далі розглядати немає ніякого, ураховуючи те, що будь-яке рішення суду через недотримання передумов права на позов вищестоящою інстанцією буде скасовано.

Але існують певні законодавчі обмеження щодо можливості реалізації такого самоконтрольного повноваження суду першої інстанції: у разі надходження до суду справи, що підлягає вирішенню в порядку цивільного судочинства, після закриття провадження Верховним Судом чи судом апеляційної інстанції в порядку господарського чи адміністративного судочинства, провадження у справі не може бути закрите з підстави, встановленої п. 1 ч. 1 ст. 255 ЦПК, мовляв, справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства (абз. 2 ч. 1 ст. 256 ЦПК).

Аналогічним чином можна проаналізувати самоконтрольні повноваження суду першої інстанції, які пов'язані із встановленням недотримання умов реалізації права на звернення до суду.

До умов реалізації права на позов у цивільному процесі можна зарахувати таке: 1) підсудність справи тому суду, до якого була подана позовна заява; 2) дієздатність позивача; 3) наявність повноважень на ведення справи, якщо позов подається представником чи іншою особою, яка уповноважена на такі дії; 4) відповідність форми та змісту позовної заяви вимогам закону; 5) сплата судового збору; 6) дотримання досудового порядку врегулювання спору, де це вимагається згідно із законом; 7) подання необхідних додатків до позовної заяви: а) копії позовної заяви відповідно до кількості відповідачів та третіх осіб; б) доказів; в) заяв з процесуальних питань та їх копії відповідно до кількості відповідачів і третіх осіб.

Дотримання умов реалізації права на позов перевіряється на етапі звернення із позовною заявою до суду, але якщо головуючий вказані недоліки вже виявить після відкриття провадження зі справи, він може застосувати декілька самоконтрольних повноважень суду першої інстанції, одне із яких буде спрямоване на припинення провадження зі справи. Так, якщо з'ясується, що справа цьому суду не підсудна, суд передає її на розгляд іншому суду за встановленою підсудністю. Це буде прояв самоконтрольного повноваження суду першої інстанції, але не того, що спрямоване на припинення провадження у справі, оскільки її розгляд продовжиться в іншому суді. Проте, якщо суд винесе ухвалу про залишення позовної заяви без розгляду, саме тут реалізується прояв самоконтрольного повноваження, спрямованого на припинення провадження у справі.

Згідно зі ст. 257 ЦПК суд може в багатьох випадках залишити заяву без розгляду, але не всі вони будуть пов'язані з проявом самоконтрольних повноважень, які зумовлені судовою помилкою. Так, якщо позивач повторно не з'являється на судове засідання, подав заяву про залишення позову без розгляду тощо, названі підстави вказують на реалізацію учасником справи своїх

процесуальних прав або невиконання покладених на нього процесуальних обов'язків. За всіх однакових умов суд відкрив провадження у справі своєю ухвалою правомірно. Проте, якщо йдеться про такі підстави, як відсутність у особи, яка подала позов, цивільної процесуальної дієздатності, позовну заяву від імені заінтересованої особи подано особою, яка не має повноважень на ведення справи, провадження у справі відкрито за заявою, поданою без дотримання вимог, викладених у ст. 175 і 177 ЦПК, та не було сплачено судовий збір і позивач не усунув цих недоліків у встановлений судом строк тощо, маємо прояв самоконтрольних повноважень суду першої інстанції, зумовлених судовою помилкою. Винесення ухвали суду про залишення заяви без розгляду в таких випадках буде показувати, що суд констатував порушення позивачем встановленого порядку звернення до суду із позовною заявою.

Залишення заяви в окремому провадженні без розгляду, якщо існує спір про право, виступає черговим самоконтрольним повноваженням суду першої інстанції (ч. 6 ст. 294 ЦПК). Як зауважує Д.Д. Луспеник, якщо суд, урахувавши підстави заяви, не зміг під час відкриття провадження у справі виявити спір про право, то він має право, встановивши це під час розгляду справи, залишити заяву без розгляду, а не безпредметно доводити справу до помилкового рішення по суті заяви [114, с. 60]. Правда, варто відзначити, що ч. 6 ст. 294 ЦПК містить інформацію про виникнення спору про право під час розгляду цивільної справи в порядку окремого провадження, тобто йдеться про таку ситуацію, яка не пов'язана з помилкою суду, оскільки провадження у справі було відкрито правомірно. Наприклад, якщо суд розглядає справу про визнання спадщини відумерлою, а в процесі її розгляду виявить, що існують спадкоємці, які не були усунені від спадщини, тобто суд встановив спір про право не на момент вирішення питання про відкриття провадження, а в процесі розгляду справи. Відповідно до ч. 6 ст. 294 ЦПК суд повинен залишити таку заяву без розгляду. У цьому разі також спостерігаємо прояв самоконтролю суду першої інстанції, але підставою його застосування буде не помилка суду, а зміна обставин справи.

2.3. Самоконтрольні повноваження суду першої інстанції після завершення розгляду цивільної справи

Усунення судових помилок виступає одним із важливих завдань судів вищестоящих інстанцій, оскільки саме для цього вони створюються. Судовий контроль, який здійснюють такі суди стосовно нижчестоящих судів, є важливою запорукою винесення обґрунтованих і законних судових рішень у цивільній справі.

За загальним правилом суд, який ухвалив судове рішення, не має права самостійно його перевіряти, оскільки ніхто не може бути суддею у своїй справі. Крім того, це відповідає незмінності та стабільності судових рішень [152, с. 126]. Ось чому після проголошення судового рішення суд, який його ухвалив, позбавлений можливості змінювати чи скасовувати судове рішення (ч. 8 ст. 268 ЦПК). Тим не менше, чинний ЦПК допускає ряд винятків, коли суд першої інстанції, що ухвалив судове рішення буде мати повноваження на його зміну чи скасування, а за необхідності й відновлення. Саме за спрямуванням самоконтрольних повноважень, які може суд першої інстанції реалізувати після проголошення судового рішення, їх варто розділити на три підгрупи: самоконтрольні повноваження, які змінюють судові рішення (судові акти), самоконтрольні повноваження, які скасовують судові рішення, та самоконтрольні повноваження, які відновлюють судові акти.

Загальною умовою застосування судом першої інстанції самоконтрольних повноважень після завершення розгляду цивільної справи є ухвалення та (або) проголошення кінцевого судового рішення. Без цього їх застосування неможливе.

І. Самоконтрольні повноваження, які змінюють судові рішення та інші акти суду виступають найбільшою за обсягом групою повноважень. Вони охоплюють такі самоконтрольні повноваження суду першої інстанції: 1) виправлення описок та арифметичних помилок у судовому рішенні (ст. 269 ЦПК); 2) винесення додаткового рішення суду по підставам, які вказані законом (ст. 270

ЦПК); 3) роз'яснення судового рішення (ст. 271 ЦПК); 4) виправлення помилки у виконавчому документі та визнання його таким, що не підлягає виконанню (ст. 432 ЦПК); 5) відстрочення і розстрочення виконання, зміна чи встановлення способу й порядку виконання судом, що розглядав цивільну справу як суд першої інстанції (ч. 1 ст. 435 ЦПК); 6) внесення виправлення до судового наказу, визнання його таким, що не підлягає виконанню, або відстрочення чи розстрочення виконання судового наказу (ст. 173 ЦПК). Як видно, ця підгрупа самоконтрольних повноважень суду першої інстанції поширюється не тільки на судові рішення, але й на інші судові акти, що видаються або формуються судом, – на виконавчий документ. Саме цим вони відрізняються від інших підгруп самоконтрольних повноважень суду першої інстанції – більшою кількістю об'єктів застосування таких повноважень. Варто названі повноваження суду розглянути більш детально з точки зору виконання судом першої інстанції самоконтрольної функції.

Виправлення описок та арифметичних помилок у судовому рішенні. Зміна судового рішення внаслідок застосування цих самоконтрольних повноважень виражається в тому, що ухвалою суду визначається, як саме слід читати окреме речення або їх групу, що раніше були написані судом першої інстанції з опискою чи арифметичною помилкою. Найбільш часто на практиці трапляються описки та арифметичні помилки в іменах учасників процесу, датах, розмірах сум, визначенні частки, місцезнаходження майна, реквізитів банківських рахунків тощо [178, с. 150]. Якщо такі помилки допускаються в резолютивній частині судового рішення, його просто неможливо виконати. Судове рішення стає неправомірним [67, с. 69]. Наприклад, у судовому рішенні про вселення було неправильно вказаний номер будинку. Ось чому учасники справи наділяються можливістю ініціювати перед судом внесення відповідних правок у судове рішення. Правда, суд також може проявити ініціативу в застосуванні подібних самоконтрольних повноважень.

Описка – це неправильне написання слова або цифри, яка спотворює очевидний намір суду. Як правило, вона трапляється через неуважність. Описка

повинна викликати юридичні наслідки, інакше немає підстав застосування самоконтрольних повноважень суду. Наприклад, якщо суд забув у слові поставити апостроф, не здійснив подвоєння «н», у дієслові не дотримав правил щодо чергування «е» з «и», ужив неправильні відмінкові закінчення, русизм і тощо, то такі граматичні помилки не повинні призводити до застосування самоконтрольних повноважень, ураховуючи принцип пропорційності. Такі помилки не спотворюють текст судового рішення та не заважають правильно його сприймати.

Арифметична помилка – це помилка в процесі та результатах вчинення арифметичних дій, яка може виразитися в пропуску цифри, випадковій перестановці цифр, спотворення результату обчислення тощо. Подібна помилка може бути зумовлена не тільки людським фактором, але й несправною обчислювальною технікою. Не вважається арифметичною помилкою застосування неправильних методів розрахунку або використання недостовірних вихідних даних: такі помилки мають усуватися вищестоящою інстанцією. Також, не може вважатися арифметичною помилкою неправильне розуміння закону, коли суд неправильно визначив суму судового збору, вважаючи, що позовні вимоги мають майновий характер, а вони були немайнові [123].

Вирішуючи питання про виправлення опісок чи арифметичних помилок, допущених у судовому рішенні (рішенні або ухвалі), суд не має права змінювати зміст судового рішення, він лише усуває такі неточності, які впливають на можливість реалізації судового рішення чи його правосудності (п. 19 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судові рішення у цивільній справі») [164].

Зазвичай виправляються опіски та арифметичні помилки в резолютивній частині судового рішення. Проте немає ніяких застережень щодо внесення правок в інші частини: вступну, описову та мотивувальну. Так, в одній цивільній справі одночасно були внесені зміни у вступній, мотивувальній та резолютивній частинах рішення суду [216].

Питання про внесення виправлень може бути вирішене в межах установленого законом строку, протягом якого судове рішення може бути представлено до примусового виконання. Внесення виправлень у судове рішення, яке не підлягає примусовому виконанню, строком не обмежене.

Виправляти описки чи арифметичні помилки повинен той склад суду, що ухвалював судове рішення, оскільки зроблені правки розглядаються частиною судового рішення, яке змінюється.

Питання про внесення виправлень вирішується без повідомлення учасників справи, про що постановляється ухвала. За ініціативою суду питання про внесення виправлень вирішується в судовому засіданні за участю учасників справи, проте їхня неявка не перешкоджає розгляду питання про внесення виправлень (ч. 2 ст. 269 ЦПК).

На практиці найбільше виникає проблем, пов'язаних із оформленням внесених виправлень. ЦПК вимагає, щоб з цього приводу була постановлена ухвала, незалежно від того, де саме вносяться правки: в рішенні чи ухвалі суду. Отже, не вимагається вносити зміни в текст раніше виданого судового рішення. Тому на практиці під час застосування цих самоконтрольних повноважень часто виникають проблеми, пов'язані з тим, щоб зрозуміти, які правки вносяться та де вони повинні розташовуватися. Наприклад, в одній справі було зазначено: «Виправити допущену в рішенні Гадяцького районного суду від 10.09.2007 року описку, а саме: замість будинку по вул. Жовтнева «№7» вказати вірно номер будинку «№9»» [208]. Варто, щоб суди більш конкретизували здійснювані правки та за можливістю викладали змінюване речення в новій редакції. Це допоможе уникнути двозначностей та дозволить визначити, де вносилися правки. Зокрема, в одній цивільній справі було зазначено: «Викласти абзац другий резолютивної частини рішення Шполянського районного суду Черкаської області від 01.11.2017 по справі №710/748/17 в наступній редакції: «Зняти заборону, внесена» [222] (далі повністю йде речення по тексту – *Авт.*)

Як було вищезазначено, після внесення виправлень описок чи арифметичних помилок текст рішення змінювати не можна, проте у виконавчому

листі наводяться формулювання резолютивної частини рішення в тій редакції, якої воно набуло у зв'язку з постановленням відповідної ухвали.

Ухвалу суду про внесення або відмови у внесенні виправлень у судове рішення можна оскаржити в апеляційному порядку (п. 19 ч. 1 ст. 353 ЦПК).

Аналізоване самоконтрольне повноваження суду першої інстанції, як правило, теоретики описують у контексті тих повноважень, які суд може реалізувати *після* завершення розгляду цивільної справи [72, с. 53; 115, с. 56; 178, с. 147-148]. Але такий підхід є помилковим, оскільки ніде неміститься законодавча заборона застосувати це повноваження під час розгляду цивільної справи. Адже ч. 1 ст. 269 ЦПК однозначно стверджує, що виправляти допущені описки чи арифметичні помилки можливо й в ухвалі суду. Йдеться не тільки про підсумкову ухвалу, але й про будь-яку поточну, що може бути винесена в результаті розгляду цивільної справи. Подібне підтверджується матеріалами судової практики, де суд виправив описки в ухвалі суду про передачу цивільної справи на розгляд іншому суду за належною підсудністю [221]. Крім того, за певних умов це повноваження може бути реалізоване і до відкриття провадження в цивільній справі. Наприклад, суд може виправити описку чи арифметичну помилку в ухвалі суду про забезпечення позову, яка була прийнята до подання позовної заяви.

Отже, виправлення судом допущених описок та арифметичних помилок виступає одним із небагатьох самоконтрольних повноважень суду першої інстанції, які він може реалізувати як під час розгляду цивільної справи, так і після завершення її розгляду, а за певних умов – і до відкриття провадження у цивільній справі.

Додаткове рішення суду. Оскільки втручання у зміст рішення суду для усунення його прогалин виступає надзвичайними повноваженнями суду першої інстанції, вони допускаються тільки у випадках, чітко визначених законом.

Відповідно до ч. 1 ст. 270 ЦПК суд може ухвалити додаткове рішення у чотирьох випадках.

По-перше, стосовно певної позовної вимоги, з приводу якої сторони подавали докази і давали пояснення, не ухвалено рішення. Можливість застосування судом першої інстанції самоконтрольних повноважень за цією підставою виникає в тому разі, якщо в цивільній справі були заявлені позивачем декілька позовних вимог або інші вимоги були заявлені відповідачем у вигляді зустрічного позову чи третьою особою з самостійними вимогами, а судом була вирішена тільки частина з указаних вимог. У цьому випадку рішення суду не відповідає вимогам повноти. Зокрема, в одній цивільній справі був поданий позов про розірвання шлюбу, який суд задовільнив. Але 21 вересня 2018 року на адресу суду надійшло клопотання від ОСОБА_1, у якому вона просила ухвалити додаткове рішення зі справи, оскільки не було вирішене питання стосовно позовної вимоги: вимоги щодо повернення після розірвання шлюбу дошлюбного прізвища позивачці [52]. Черговою умовою для застосування самоконтрольних повноважень за цією підставою є те, що згідно з допущеною судом вимогою, сторони подавали докази та давали пояснення. У жодному разі суд не може додатковим рішенням вирішити вимогу, яку учасники справи не ставили до розгляду або від якої позивач відмовився і відмова була прийнята судом, оскільки суд вийде за межі розгляду цивільної справи, що є неприпустимим.

По-друге, суд, вирішивши питання про право, не зазначив точної грошової суми, присудженої до стягнення, або майно, яке підлягає передачі, або дії, що треба виконати. Застосування самоконтрольних повноважень судом за цією підставою зумовлене тим, що суд остаточно так і не вирішив вимогу, за якою особа звернулася з позовом до суду. Так, рішенням Бердянського міськрайонного суду Запорізької області від 18 грудня 2017 року позов ОСОБА_1 до ОСОБА_2, третя особа – ОСОБА_3 про припинення права на частку у спільному майні та виплату грошової компенсації було задоволено. Із матеріалів справи можна дізнатися, що суд під час ухвалення рішення, вирішивши питання про право, не зазначив у резолютивній частині рішення, що при визнанні за ОСОБА_1 права власності на 1/10 частини домоволодіння № 35 по вулиці Ревуцького в місті Бердянську Запорізької області, виплату ОСОБА_2 грошової компенсації, яка

внесена на депозитний рахунок суду у розмірі 25349,00 грн. [42]. Якщо суд не усуне прогалину за цією підставою, державний або приватний виконавець не зможе за необхідності виконати рішення суду в примусовому порядку, оскільки вони не будуть знати, яка сума підлягає стягненню, яке майно треба передати, яку дію треба виконати (наприклад, виселити відповідача).

По-третє, суд не вирішив питання про судові витрати. Зазвичай суд, ухвалюючи рішення по суті справи, повинен вирішити таке питання, як розподіл між сторонами судових витрат (п. 6 ч. 1 ст. 264 ЦПК). Якщо це питання суд забув вирішити або не зміг це зробити у зв'язку з тим, що сторона справи звернулася із заявою до закінчення судових дебатів, що вона подасть докази, які підтверджують розмір судових витрат протягом п'яти днів після ухвалення рішення суду (ч. 8 ст. 141 ЦПК). Так, 28 січня 2019 року до Куйбишевського районного суду Запорізької області звернулася представник відповідача зі справи ОСОБА_3 із заявою про ухвалення додаткового рішення, яким просила суд ухвалити додаткове рішення зі справи та стягнути з ОСОБА_1 на користь ОСОБА_2 витрати на професійну правничу допомогу в розмірі 4000 грн. Оскільки адвокат відповідача до судових дебатів під час судового засідання 24.01.2019 заявив суду про те, що вона подасть докази про розмір витрат, які сторона сплатила у зв'язку з розглядом справи, протягом п'яти днів після ухвалення рішення суду, надсилання таких доказів до суду 28.01.2019 відбулося в межах зазначеного п'ятиденного строку. Представленими доказами підтверджується надання адвокатом обумовлених послуг та сплата на її користь 4000 грн. За наведених обставин заява про ухвалення додаткового рішення підлягає задоволенню [47].

По-четверте, суд не допустив негайного виконання рішення у випадках, установлених ст. 430 ЦПК. Як правило, рішення суду підлягає виконанню тільки після набрання ним законної сили. Проте згідно з ч. 1 ст. 430 ЦПК суд допускає негайне виконання рішень у таких справах: про стягнення аліментів – у межах суми платежу за один місяць [44]; присудження працівникові виплати заробітної плати, але не більше ніж за один місяць [48]; відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, – у межах

суми стягнення за один місяць [46]; поновлення на роботі незаконно звільненого або переведеного на іншу роботу працівника [49]; відібрання дитини і повернення її тому, з ким вона проживала [45]; розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб [51]; примусову госпіталізацію чи продовження строку примусової госпіталізації до протитуберкульозного закладу [50]; встановлення факту народження або смерті особи на тимчасово окупованій території України, визначеній Верховною Радою України [43]; надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку; видачу або продовження обмежувального припису.

Названі вище підстави винесення додаткового рішення суду є виключні й вони в жодному разі не можуть бути використані судом для вирішення нових вимог, які не були дослідженні в судовому засіданні, зміни суті основного рішення, здійснення висновків про права та обов'язки осіб, які не брали участі в справі (п. 20 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судові рішення в цивільній справі»). За умови порушення питання про ухвалення додаткового рішення з інших підстав суд ухвалою відмовляє в задоволенні заяви.

Для того, щоби додаткове рішення суду було ухвалене законно, слід дотримуватися встановленої процедури його прийняття. Так, важливо дотриматися встановленого строку подання такої заяви: заява про ухвалення додаткового рішення може бути подана учасниками справи до закінчення строку на виконання рішення (ч. 2 ст. 270 ЦПК). Суд також може виявити ініціативу щодо ухвалення додаткового рішення суду, але строк такої ініціативності законодавством не визначений. Як справедливо зауважує М.Б. Гарієвська, суд таку ініціативність також повинен виявити в межах того строку, що й учасник справи [30]: якщо спливає строк виконання рішення суду, вносити зміни в текст основного рішення вже не має сенсу.

Розгляд заяви про винесення додаткового рішення суду повинен відбутися в межах 10 днів з дня її подання до суду. Важливо те, що склад суду, який ухвалює додаткове рішення суду, має бути той самий, що ухвалив основне рішення суду. Справа в тому, що додаткове рішення є невід'ємною частиною основного

рішення, а тому воно виноситься за загальними правилами, які визначають порядок ухвалення та зміст судового рішення. Як додаткове, так і основне рішення суду є єдиним актом застосування права до спірних правовідносин. Ось чому висувається вимога про незмінність складу суду. Якщо її виконати не вдається, особа має право звернутися до суду з тими ж вимогами на загальних підставах (п. 20 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судові рішення в цивільній справі»).

Додаткове рішення, як правило, не виноситься в судовому засіданні з викликом сторін. Проте в разі необхідності суд може викликати сторони або інших учасників справи в судові засідання. Неприбуття на судові засідання осіб, які були належним чином повідомлені про дату, час та місце судового засідання, не перешкоджає розгляду заяви (ч. 4 ст. 270 ЦПК). Але за однієї підстави суд повинен призначити судові засідання. Так, якщо сторона з поважних причин не може подати докази, що підтверджують розмір судових витрат, яких вона зазнала, до закінчення судових дебатів у справі, суд за заявою такої сторони, поданою до закінчення судових дебатів у справі, може вирішити питання про судові витрати після ухвалення рішення по суті позовних вимог. Для вирішення питання про судові витрати суд призначає судові засідання, яке проводиться не пізніше двадцяти днів з дня ухвалення рішення по суті позовних вимог (ч. 1-2 ст. 246 ЦПК). Додаткове рішення суду та ухвала суду про відмову у видачі додаткового рішення може бути оскаржене в апеляційному порядку (ч. 5 ст. 270 ЦПК), що вказує на розрив принципу єдності додаткового та основного рішення суду в цьому аспекті [124].

Роз'яснення судового рішення. Суд першої інстанції, не змінюючи змісту судового рішення, має право його роз'яснити. На відміну від попередньої редакції ЦПК України, з грудня 2017 року узаконено надавати роз'яснення з приводу всіх судових рішень (ст. 271), а не тільки рішення суду. Саме тому п. 21 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судові рішення у цивільній справі», який застерігає, що ухвала суду не підлягає роз'ясненню, уже не актуальний.

Роз'яснення судового рішення трапляється тоді, як правильно зауважив М.А. Гурвіч, коли суд виклав його малозрозумілою мовою, зі складним та плутаним мотивуванням [39, с. 158]. Не варто забувати, що учасники процесу, як правило, не володіють юридичною освітою, а тому для них суд повинен викладати свої акти максимально доступно, послідовно та несуперечливо. В інакшому разі вони не будуть знати, як виконати судові рішення. Отже, роз'яснення судового рішення наявне в тому разі, коли воно не відповідає вимогам визначеності, тобто чіткій та категоричній відповіді суду на запитання, на які він має дати відповідь, постановляючи судові рішення. Водночас додаткове рішення суду ухвалюється, якщо суд не надав відповіді на всі запитання.

Зазвичай роз'ясненню підлягає резолютивна частина судового рішення, оскільки нечіткий та неясний виклад способів поведінки сторін та інших учасників справи не дає можливість виконати судові рішення. Ось чому роз'яснення судового рішення здійснюється не тільки за заявою учасників справи, але державного та приватного виконавця (ч. 1 ст. 271 ЦПК).

Для ініціації таких самоконтрольних повноважень до суду має бути подана письмова заява, яку суд приймає, якщо судові рішення не виконане або не закінчився строк, протягом якого рішення може бути представлене до примусового виконання (ч. 2 ст. 271 ЦПК). У заяві має бути зазначено, у чому виражається неточність судового рішення. У жодному разі під виглядом роз'яснення судового рішення не можна вимагати від суду таке: пояснити правові наслідки винесеного рішення, вирішити ті питання, які не були заявлені в ході розгляду цивільної справи, надати роз'яснення чинного законодавства, внести до судового рішення нові дані, які, наприклад, можна зробити у формі додаткового рішення суду.

Заява про роз'яснення судового рішення має бути розглянута тим складом суду, що ухвалив судові рішення протягом 10 днів з дня її надходження. У разі необхідності суд може викликати учасників справи, державного чи приватного виконавця на судові засідання. Неприбуття на судові засідання осіб, які були

належним чином повідомлені про дату, час та місце судового засідання, не перешкоджає розглядові заяви про роз'яснення рішення.

Головним застереженням закону при реалізації зазначених самоконтрольних повноважень є те, що суд не повинен змінювати зміст судового рішення (ч. 1 ст. 271 ЦПК). Проте будь-яке роз'яснення судового рішення вже вносить зміни, оскільки суд викладає більш повно та зрозуміло по-новому ті частини судового рішення, які викликали непорозуміння. Так, в одній цивільній справі були частково задоволені позовні вимоги іпотекодавця до іпотекодержателя про те, що пункт іпотечного договору, який розширює межі відповідальності іпотекодавців як майнових поручителів є недійсним. Проте в резолютивній частині рішення суду не було відображено про нікчемність п. 2.1.6 Іпотечного договору, а тому банк та державна виконавча служба, хибно тлумачачи розмір майнової відповідальності ОСОБА_1 як іпотекодавця, виходячи за межі вартості 1/6 частини квартири АДРЕСА_1, яка належить ОСОБА_1 на праві власності як предмет іпотеки, наклали арешт на все майно ОСОБА_1. Суд заяву про роз'яснення судового рішення задовольнив та вказав таке: «рішенням Солом'янського районного суду м. Києва, ухваленим у справі №760/27003/13-ц за позовом ОСОБА_1 до ПАТ «Терра Банк» про визнання недійсним Іпотечного договору від 23 травня 2008 року, встановлено нікчемність п. 2.1.6 Іпотечного договору, у зв'язку з чим положення зазначеного пункту 2.1.6 не підлягають застосуванню до врегулювання відносин між сторонами, тобто Іпотекодержатель не має права задовольняти свої вимоги за рахунок іншого майна Іпотекодавців, окрім Предмета іпотеки» [206]. Ця справа наочно показує, що суд неправильно виклав резолютивну частину свого рішення, яку ухвалою прояснив. Якби він з самого початку так подав свої висновки у справі, то не було б необхідності звертатися до суду за роз'ясненнями його рішення. Тому роз'ясненням судового рішення формально дійсно не вноситься зміна в зміст уже проголошеного рішення, але воно фактично змінює резолютивну частину цього рішення, оскільки допомагає виконавцю правильно його виконати, відповідно до того, як з самого початку задумував суд, що ухвалив рішення. Невипадково в

теорії цивільного процесу вказують, що роз'яснення судового рішення усуває його зовнішній недолік шляхом усунення неточних положень судового рішення [178, с. 152]. Отже, унаслідок роз'яснення судового рішення не повинна мінятися його суть, суд не повинен під виглядом роз'яснення здійснювати фактичний перегляд судового рішення.

Роз'яснення судового рішення або відмова у роз'ясненні здійснюється ухвалою суду, яка може бути оскаржена в апеляційному порядку.

Виправлення помилки у виконавчому документі та визнання його таким, що не підлягає виконанню. Своєчасне та повне виконання судового рішення виступає основним критерієм, за яким оцінюють ефективність судової форми захисту. Завершується судовий захист винесенням виконавчого документу в цивільній справі, який слугує підставою для відкриття виконавчого провадження з примусової реалізації судового рішення. Саме тому він має відповідати всім вимогам, які ставить до нього Закон України «Про виконавче провадження» (ст. 4) [158]. Якщо в цей документ під час його оформлення або видачі закралася помилка, суд, який видав виконавчий документ, може за заявою стягувача або боржника її виправити. (ч. 1 ст. 432 ЦПК). Як бачимо, виконавець подавати таку заяву не має права. Ось чому в Законі України «Про виконавче провадження» також міститься аналогічне правило: «у разі невідповідності виконавчого документа вимогам, передбаченим цією статтею, стягувач має право звернутися до суду чи іншого органу (посадової особи), що видав виконавчий документ, щодо приведення його у відповідність із зазначеними вимогами» (ст. 4).

Зазвичай помилки допускаються, оскільки не було вказано ідентифікаційний код або реєстраційний номер облікової картки платника податків [220], зазначено неправильно дату судового рішення, згідно з яким видано документ [211], зафіксовано неправильно найменування (для юридичних осіб) або прізвище (для фізичних) стягувача та боржника [215], їх адреси [210], не проставлена гербова печатка суду [217] тощо. Уважаємо, що не у всіх вищевказаних випадках варто було залучати самоконтрольні повноваження суду першої інстанції, оскільки деякі помилки виконавчого документу можуть бути

усунені самостійно виконавцем відповідно до його правового статусу. Наприклад, згідно з п. 3 ч. 3 ст. 18 Закону України «Про виконавче провадження» виконавець може безкоштовно дізнатися від реєстраційних органів ідентифікаційний код або реєстраційний номер облікової картки платника податків сторін виконавчого провадження. Подібне вирішення питання зменшить навантаження на суд та не допустить затягування виконання судового рішення. Сказане безпосередньо впливає із п. 5 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про узагальнення практики розгляду судами процесуальних питань, пов'язаних із виконанням судових рішень у цивільних справах» №8 від 25 вересня 2015 р. [167]

Виправлення помилки у виконавчому документі схоже із таким самоконтрольним повноваженням суду, як виправлення описки та арифметичної помилки в судовому рішенні, оскільки вони обидва спрямовані на усунення тих недоліків, які заважають виконати судові рішення. Але виправлення помилки, допущеної під час оформлення або видачі виконавчого документу, спрямоване на приведення виконавчого документа відповідно до тих вимог, які в ньому мають бути наявні згідно із законом. Крім того, виправлення виконавчого документа жодним чином не означає виправлення судового рішення, окрім тих випадків, коли судові рішення виступає одночасно виконавчим документом (наприклад, судовий наказ). Водночас якщо суд виправляє описку чи арифметичну помилку в резолютивній частині судового рішення, нова редакція резолютивної частини такого рішення має формулюватися у виконавчому документі. Якщо він уже був виданий, суд повинен видати новий виконавчий документ.

ЦПК у ст. 432 не передбачає внаслідок виправлення помилки видавання нового виконавчого документу, хоча *de facto* деякі суди таке практикують [220].

Визнати виконавчий документ таким, що не підлягає виконанню повністю або частково, можна в тому разі, якщо він був виданий помилково або якщо обов'язок боржника відсутній повністю чи частково у зв'язку з його припиненням, добровільним виконанням боржником чи іншою особою або з інших причин (ч. 2 ст. 432 ЦПК). Під іншими причинами розуміються такі

випадки: в апеляційному чи касаційному порядку скасоване чи змінене рішення суду, наприклад, у зв'язку з нововиявленими обставинами, а виконавчий лист ще не виконаний. Обставинами, які вказують на помилкову видачу виконавчого документа судом можна вважати видачу виконавчого листа за рішенням, яке не набрало законної сили (крім тих, що підлягають негайному виконанню); коли виконавчий лист виданий помилково за рішенням, яке взагалі не підлягає примусовому виконанню; видача виконавчого листа на підставі ухвали суду про затвердження мирової угоди, яка не передбачала вжиття будь-яких примусових заходів або можливості її примусового виконання і, як наслідок, видачі виконавчого листа; помилкової видачі виконавчого листа, якщо вже після видачі виконавчого листа у справі рішення суду було скасоване; видачі виконавчого листа двічі з одного й того самого питання в разі віднайдення оригіналу виконавчого листа вже після видачі його дублікату; пред'явлення виконавчого листа до виконання вже після закінчення строку на пред'явлення цього листа до виконання.

Заяву про виправлення помилок виконавчого документа або визнання його таким, що не підлягає виконанню розглядає суд у десятиденний строк з дня її надходження у судовому засіданні з повідомленням стягувача та боржника. Неявка стягувача і боржника не є перешкодою для розгляду заяви. До розгляду заяви суд має право своєю ухвалою зупинити виконання за виконавчим документом або заборонити приймати виконавчий документ до виконання.

Про виправлення помилки у виконавчому документі та визнання його таким, що не підлягає виконанню, суд постановляє ухвалу. Якщо стягнення за таким виконавчим документом уже відбулося повністю або частково, суд одночасно з вирішенням вказаних питань на вимогу боржника стягує на його користь безпідставно одержане стягувачем за виконавчим документом.

Відстрочення і розстрочення виконання, зміна чи встановлення способу і порядку виконання судом, що розглядав цивільну справу як суд першої інстанції. Під час ухвалення судового рішення суд може визначити порядок його виконання, надати відстрочення або розстрочення виконання, про що зазначає в

рішенні (ч. 1 ст. 267 ЦПК). Якщо подібні повноваження суд не застосував, оскільки не були підстави для цього або суд про них не знав, існує можливість їх застосувати пізніше, у порядку самоконтролю суду першої інстанції.

Для того, щоб суд міг застосувати ці самоконтрольні повноваження, має бути відкрите виконавче провадження. Відкриття виконавчого провадження виступає загальною передумовою для відстрочення, розстрочення виконання судового рішення, зміни порядку чи способу його виконання.

Під відстрочкою виконання рішення розуміється перенесення строку його виконання на новий строк, визначений судом. Розстрочкою виконання рішення є встановлення періоду, протягом якого рішення суду виконується частинами з певним інтервалом у часі. Строки виконання кожної частини має визначати суд. Це стосується виконання рішення суду щодо предметів, які діляться (грошей, майна тощо).

Розстрочка та відстрочення виконання судового рішення не може перевищувати одного року з дня його ухвалення. Оскільки це доволі великий проміжок часу, закон надає право суду при відстроченні або розстроченні виконання судового рішення вжити заходів щодо забезпечення позову (ч. 5-6 ст. 435 ЦПК).

Зміна способу та порядку виконання рішення – це визначена законодавством послідовність і зміст вчинення виконавчих дій державним або приватним виконавцем, а також права і обов'язки суб'єктів виконавчого провадження під час їх вчинення. Тобто суд вживає нові заходи для реалізації рішення суду в разі неможливості його виконання в порядку і через спосіб, що встановлені раніше.

Спосіб виконання рішення визначається на підставі встановлених у ст. 16 ЦК способів захисту цивільних прав. Зокрема, способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути: припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна правовідношення; припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної

(немайнової) шкоди. Зміна способу і порядку виконання рішення полягає в заміні одного заходу примусового виконання іншим [167]. Аналогічної думки дотримується О.Б. Верба, яка стверджує, що «спосіб виконання рішення полягає в тому, що це передбачені законом дії і прийоми, які застосовують суб'єкти виконавчого провадження, і які спрямовані на примусове виконання рішення без згоди боржника» [25]. Наприклад, якщо в боржника немає майна, яке було присуджене стягувачу в натурі, то в такому разі суд може змінити спосіб виконання рішення на стягнення вартості такого майна, якщо вона була раніше визначена в рішенні суду. Змінюючи спосіб та порядок виконання рішення суду, не можна змінювати предмет позову, з приводу якого суд рішення не ухвалював [219, с. 110] або сторін виконання. Також треба враховувати, що неможливо змінити спосіб і порядок виконання судового рішення в немайнових справах, за якими боржник присуджується до вчинення певних дій, оскільки це призведе до зміни самого рішення суду, що не є припустимим для цього самоконтрольного повноваження.

Відстрочка, розстрочка, встановлення або зміна способу чи порядку виконання судового рішення можлива тільки за виняткових обставин: обставин, які істотно ускладнюють виконання рішення або роблять його неможливим (ч. 3 ст. 435 ЦПК). Правда, Закон України «Про виконавче провадження» оцінює поняття «істотно» не передбачає (ч. 1 ст. 33), що, на нашу думку, є більш правильним, оскільки не буде ускладнювати встановлення судом підстав застосування цих самоконтрольних повноважень судом. Під обставинами, які ускладнюють чи роблять неможливим виконання судового рішення, розуміють хворобу боржника або членів його сім'ї, відсутність у нього майна, яке за рішенням суду має бути передане стягувачу, стихійне лихо, інші надзвичайні події тощо. Матеріальний стан боржника не є абсолютною обставиною, яка ускладнює виконання судового рішення. Згода сторони на відстрочку, розстрочку, встановлення чи зміну способу або порядку виконання судового рішення не вимагається. У юридичній літературі правильно звертають увагу на те, що обставини, які ускладнюють виконання судового рішення, є підставою для

відстрочки або розстрочки виконання судового рішення. При цьому суд також ураховує ступінь вини відповідача у виникненні спору та інші обставини (ч. 4 ст. 435 ЦПК). Водночас як обставини, які роблять неможливим виконання судового рішення, є підставою для встановлення або зміни способу чи порядку виконання судового рішення [77, с. 623]. Доводити за допомогою доказів обставини, які ускладнюють чи роблять неможливим виконання, повинні заявники.

Названі самоконтрольні повноваження суд не може застосувати за власною ініціативою. Відповідно до ч. 1 ст. 435 ЦПК відстрочку або розстрочку виконання можуть ініціювати сторони виконавчого провадження, а встановлення чи зміна способу або порядку виконання – стягувач або виконавець у випадках, передбачених законом. Так, виконавець може із такою заявою звернутися, якщо до нього з подібною заявою звернулися сторони або державний виконавець з власної ініціативи у випадку, передбаченому Законом України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» (ч. 3 ст. 33 Закону України «Про виконавче провадження»).

Заява про відстрочку чи розстрочку виконання, встановлення або зміну способу чи порядку виконання розглядаються в судовому засіданні з викликом учасників справи. Така заява має бути розглянута протягом 10 днів (ч. 2 ст. 435 ЦПК). За результатами її розгляду суд виносить ухвалу, яка може бути оскаржена незалежно від того, як вона була вирішена: задоволена чи ні (ч. 7 ст. 435 ЦПК).

Якщо обставини, через які особі було надано відстрочку (розстрочку), припинили існування раніше, ніж було зазначено в ухвалі суду, суд за заявою заінтересованої особи або виконавця може вирішити питання про припинення дії відстрочки (розстрочки). Заява про припинення її дії повинна розглядатися в такому ж порядку, як і первинна заява [167]. У цій ситуації суд може з одного питання застосувати самоконтрольні повноваження декілька разів.

Варто зазначити, що сторони виконавчого провадження можуть досягнути згоди між собою про відстрочку або розстрочку виконання, уклавши з цього приводу мирову угоду. У такому разі можна обійтися без застосування самоконтрольних повноважень судом, хоча навантаження на суд це не зменшить,

оскільки мирову угоду у виконавчому провадженні повинен затверджувати суд (ч. 1 ст. 434 ЦПК).

Внесення виправлення до судового наказу, визнання його таким, що не підлягає виконанню, або відстрочення чи розстрочення виконання судового наказу. Суд може внести виправлення до судового наказу, визнати його таким, що не підлягає виконанню, відстрочити або розстрочити виконання судового наказу в порядку, встановленому статтями 432, 435 ЦПК (ст. 171 ЦПК). Оскільки вище механізм застосування цих самоконтрольних повноважень суду ми вже аналізували, немає потреби ще раз повторювати матеріал. Варто тільки застерегти, що судовий наказ виступає не тільки судовим рішенням, але є одночасно виконавчим документом. Ось чому стосовно нього може бути застосована ст. 432 ЦПК.

Ссамоконтрольними повноваженнями, що можна зарахувати до тих, які пов'язані зі зміною судових актів, Є.Г. Трішніна вважає розгляд головуючим зауважень на протокол судового засідання або його технічний запис. зазначена позиція обґрунтовується тим, що після підписання протоколу судового засідання головуючим суддя здійснює перевірку своєї діяльності. Саме з цього моменту й починається самоконтрольна діяльність суду першої інстанції [201, с. 104-105]. В Україні подібні самоконтрольні повноваження для суду першої інстанції в цивільному процесі не характерні, оскільки головуючий не підписує протокол судового засідання. Його підписує виключно секретар судового засідання, який також несе відповідальність за ведення технічного запису судового засідання (п. 3-4 ч. 1 ст. 67, ч. 2 ст. 247, ч. 3 ст. 248 ЦПК). Оскільки не передбачено наявності підпису головуючого чи іншого судді у протоколі судового засідання в цивільному процесі, розгляд зауважень на вказані акти судом буде виступати не самоконтролем суду першої інстанції, а звичайним судовим контролем за процесуальною діяльністю секретаря судового засідання. Як було зазначено в першому розділі, самоконтроль суду першої інстанції спрямований на процесуальну діяльність суду в особі судді, а не інших його працівників. Ось чому не можна погодитися з вітчизняними науковцями, які вслід за російськими

вченими вказують, що розгляд зауважень на протокол судового засідання або його технічний запис виступає проявом самоконтролю суду першої інстанції [115, с. 56]. Водночас як розгляд зауважень на протокол про окрему процесуальну дію буде виступати самоконтрольним повноваженням суду першої інстанції, тому що цей тип протоколу підписує головуєчий суддя поряд із секретарем судового засідання (ч. 4 ст. 260 ЦПК).

II. Самоконтрольні повноваження, які скасовують судові рішення також представлені досить численними повноваженнями суду першої інстанції: 1) скасування судового наказу судом, що його видав (ч. 1 ст. 170 ЦПК); 2) скасування заочного рішення судом, що його постановив (ч. 1 ст. 288 ЦПК); 3) скасування рішення суду про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи або про визнання фізичної особи недієздатною та поновлення їхньої цивільної дієздатності (ч. 3-4 ст. 300 ЦПК); 4) скасування рішення суду про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою (ч. 1 ст. 309 ЦПК); 5) скасування рішення суду про усиновлення (ч. 5-6 ст. 314 ЦПК).

Указану підгрупу самоконтрольних повноважень суду першої інстанції за підставами їх застосування чітко можна поділити на три види: ті, які застосовуються внаслідок реалізації процесуальних прав учасників справи, ті, які застосовуються внаслідок судової помилки, та ті, які застосовуються внаслідок зміни обставин справи. До першого виду можна зарахувати скасування судового наказу судом, що його видав, та скасування рішення суду про усиновлення. До другого виду належить перегляд заочного рішення судом, що його постановив. До третього виду можна віднести повноваження, пов'язані зі скасуванням рішення суду про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи або про визнання фізичної особи недієздатною і поновлення їхньої цивільної дієздатності; скасування рішення суду про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою.

Перший вид самоконтрольних повноважень суду першої інстанції, які пов'язані зі скасуванням судових рішень після їх проголошення, слід розглянути окремо, оскільки механізм їх застосування неоднаковий.

Скасування судового наказу. Для того, щоб усвідомити, у чому полягає таке самоконтрольне повноваження суду першої інстанції в цивільному процесі, як скасування судового наказу, слід відзначити особливість природи справи наказного провадження, оскільки вона безпосередньо впливає на механізм скасування судом судового наказу, який він видав.

Справи наказного провадження – це безспірні справи, які стосуються стягнення грошової заборгованості на підставі поданих до суду документів (письмових доказів або електронних документів). Невипадково ч. 3 ст. 19 ЦПК визначає, що наказне провадження призначене для розгляду справ за заявами про стягнення грошових сум незначного розміру, щодо яких відсутній спір або про його наявність заявнику невідомо. Заява про видачу судового наказу розглядається без проведення судового засідання, без виклику учасників справи та без перевірки обґрунтованості заявлених стягувачем вимог по суті (ч. 1 ст. 167, п. 7 ч. 1 ст. 168 ЦПК) Отже, важливою рисою справ наказного провадження є відсутність у них спору про право, не проведення судового засідання та не дослідження по суті поданих доказів. Ці ознаки мають неабияке значення для розуміння того, чому в теорії цивільного процесу ведуться інтенсивні спори з приводу того, як саме має бути побудований механізм скасування судового наказу. Адже він за той час, поки було запроваджено наказне провадження в цивільному процесі України, мінявся тричі.

З моменту появи наказного провадження та введення в дію ЦПК України 2005 року для скасування судового наказу достатньо було простої незгоди із ним з боку боржника. Останній не повинен був пояснювати, у чому виражається необґрунтованість судового наказу, та, тим більше, не повинен був посилатися на судові докази, які підтверджують указані ним обставини справи (ч. 2 ст. 106 ЦПК України в редакції 2004 р.). Заява боржника про скасування судового наказу розглядалася без виклику сторін та проведення судового засідання. Багато вітчизняних науковців підтримували таку просту процедуру скасування судового наказу [116, с. 441; 225, с. 220-221], яка діяла впродовж 6 років.

З проведенням 2010 року судово-правової реформи процедура скасування судового наказу була змінена: від боржника почали вимагати вказувати в заяві про скасування судового наказу, у чому полягає його необґрунтованість, тобто посилатися на певні юридичні факти та вказувати, якими доказами ці факти підтверджуються. Отже, вимагалось не просто обґрунтувати свої заперечення із виданим судовим наказом, але й підкріпити їх посиланням на ті докази, що були в розпорядженні боржника. Важливо те, що суд розглядав заяву про скасування судового наказу у відкритому засіданні з викликом сторін та міг не тільки скасувати судовий наказ, але й змінити його, тобто обсяг самоконтрольних повноважень суду був збільшений. Така радикальна зміна механізму скасування судового наказу була спричинена критикою науковців, які попередній механізм скасування судового наказу розглядали як такий, що дає боржнику зловживати своїми правами [227, с. 87-88; 229, с. 274]. Окремі науковці редагований механізм скасування судового наказу розкритикували через те, що він затягує та ускладнює вирішення справ наказного провадження, що, у свою чергу, не відповідає природі цієї категорії справ: їх безспірності, спрощеності та оперативності [224].

У жовтні 2017 року в ЦПК був черговий раз редагований механізм скасування судового наказу, який тепер виглядає таким чином: боржник повинен мотивувати, у чому полягає необґрунтованість вимог стягувача, але не зобов'язаний посилатися на докази (ч. 3 ст. 170 ЦПК). Заяву про скасування судового наказу суд розглядає самотійно без виклику учасників справи та проведення судового засідання (ст. 171 ЦПК). Хоча на практиці деякі суди всупереч закону призначають відкриті судові засідання [214; 209]. Суд знову позбавлений можливості змінювати судовий наказ. Фактично маємо справу з поверненням до попереднього механізму скасування судового наказу. за винятком одної деталі: ЦПК не прибрав вимогу мотивування необґрунтованості судового наказу. Проте її збереження позбавлене сенсу, оскільки чинна редакція ЦПК не передбачає розгляд заяви про скасування судового наказу по суті, що може зумовити, наприклад, зміну судового наказу. Якщо подання заяви про скасування судового наказу супроводжувалося дотриманням всіх формальностей (написані

всі реквізити, подана у строки та оплачена судовим збором), суд повинен скасувати судовий наказ незалежно від того, яке обґрунтування в ній буде написане. На нашу думку, з чинного законодавства варто взагалі прибрати згадку про мотивування заяви про скасування судового наказу, оскільки проста незгода боржника із судовим наказом свідчить про те, що виник спір про право, який суперечить природі справ наказного провадження [130].

Скасування судового наказу виступає таким самоконтрольним повноваженням суду, яке залежить від волі боржника, тобто подасть він заяву про скасування судового наказу чи ні [239, с. 46]. За власною ініціативою суд його застосувати не має права. Боржник заяву про скасування судового наказу може подати протягом 15 днів з дня отримання копії судового наказу та доданих до неї документів.

Заява про скасування судового наказу не розглядається тим складом суду, що його постановив, хоча деякі науковці пропонують віддавати пріоритет саме тому судді, який видав судовий наказ, а якщо йому не виходить, тоді вже іншому судді даного суду [233, с. 349]. Уважаємо, що з цим погодитися не можна, оскільки, як вище вже ми зазначали, суд по суті заяву про скасування судового наказу *не* розглядає. А тому сторонній суддя може успішно сам перевірити дотримання формальних вимог, з якими пов'язують скасування судового наказу.

Оскільки заява про скасування судового наказу по суті не розглядається, на нашу думку, варто з ЦПК прибрати згадку про її оплату судовим збором. Сплата судового збору в цій ситуації недоречна, оскільки боржник у наказному провадженні поставлений у фінансовому відношенні в гірше становище, ніж відповідач у позовному провадженні. Зокрема, при подачі відповідачем відзиву та заперечення, де його незгода із позовними вимогами розглядається по суті, він не платить жодних судових зборів за подання таких процесуальних документів. Хоча обсяг роботи суду в цьому разі набагато більший, ніж під час розгляду заяви про скасування судового наказу, де суд за два дні повинен постановити ухвалу про скасування судового наказу.

Уважаємо, що простота й доступність механізму скасування судового наказу не будуть причиною зловживання наданими правами для боржників. Так, 2018 року місцеві суди видали 113 604 судові накази на суму 729 340 948 грн. у порядку цивільного судочинства. Заяв про скасування судового наказу було задоволено в кількості 4209 [75]. Отже, було скасовано приблизно 3,7 % виданих судових наказів. ця статистика наочно демонструє, що спрощення механізму скасування судових наказів не призведе до зловживання боржниками в наказному провадженні своїми правами.

Не всі судові накази можуть бути скасовані за допомогою вказаного самоконтрольного повноваження суду. Так, ч. 1 ст. 170 ЦПК прямо забороняє подавати заяви про скасування судових наказів, які видані для стягнення аліментів на дітей. Проте їх дозволено переглядати за допомогою іншого самоконтрольного повноваження суду першої інстанції: перегляд за нововиявленими обставинами (ч. 8 ст. 170 ЦПК). З указаним обмеженням варто погодитися, оскільки в таких справах навіть поворот виконання не допускається, окрім тих випадків, коли судові рішення було ухвалено на основі підроблених документів або завідомо неправдивих відомостях позивача (ч. 2 ст. 445 ЦПК).

У разі відсутності підстав для повернення заяви про скасування судового наказу суддя не пізніше двох днів після її подання постановляє ухвалу про скасування судового наказу, у якій роз'яснює заявнику (стягувачу) його право звернутися до суду із тими самими вимогами в порядку спрощеного позовного провадження (ч. 3 ст. 171 ЦПК).

Скасування рішення суду про усиновлення. Охорона дитинства виступає стратегічним загальнонаціональним пріоритетом, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави. Кожна дитина має право на проживання в сім'ї. Однією із форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є усиновлення (удочеріння).

Усиновлення дитини в Україні можливо виключно за рішенням суду, який розглядає заяву про усиновлення дитини в порядку окремого провадження за правилами цивільного судочинства.

Усиновлення дитини виступає настільки відповідальним юридичним актом, що це єдина категорія справи окремого провадження, де детально ЦПК прописав підготовчі дії, які повинен здійснити суд, для того щоб розглянути заяву про усиновлення дитини по суті (ст. 312 ЦПК). Така прискіплива увага до ґрунтовної підготовки цієї категорії цивільної справи пояснюється тим, що суд має переконатися, чи відповідає інтересам дитини усиновлення та чи готовий заявник (заявники) взяти на себе відповідальність за чужу дитину. Ось чому вимагається, щоб заявник заяву про усиновлення подавали особисто, а не діяли через представника. Крім того, розгляд справи про усиновлення також проводиться за обов'язкової участі заявника, незалежно від того, який вік усиновлюваної дитини.

Усиновлення вважається здійсненим із дня набрання законної сили рішенням суду. Але до набрання рішенням суду законної сили заявник може передумати та відкликати свою заяву про усиновлення. У разі відкликання заяви про усиновлення після ухвалення рішення про усиновлення, але до набрання ним законної сили суд скасовує своє рішення і залишає заяву без розгляду (ч. 6 ст. 314 ЦПК). Отже, суд першої інстанції скасовує своє рішення, яке було ухвалене по суті, поновлює розгляд справи та ухвалою суду залишає заяву про усиновлення дитини без розгляду.

Відкликання заяви про усиновлення – це право заявника, яке нівелює наявність усіх необхідних підстав для усиновлення. Зокрема, однією із таких підстав є наявність згоди заявника на усиновлення дитини. Суд, який розглядає заяву про усиновлення, у змозі самостійно перевірити існування таких підстав без необхідності передачі цивільної справи на розгляд до вищестоящого суду. Саме тому під час відкликання заяви про усиновлення дитини після ухвалення позитивного рішення суду в справі, але до набрання ним законної сили суд з врахуванням волевиявлення заявника поновлює розгляд цивільної справи. Поновлення розгляду справи відбувається в тому складі суду, який ухвалив

рішення про усиновлення дитини: суддя та двоє присяжних. У процесі розгляду заяви про усиновлення та з урахуванням волевиявлення заявника щодо відкликання такої заяви суд визнає усиновлення таким, що не відбулося та, залишає заяву про усиновлення без розгляду.

Незважаючи на те, що ЦПК чітко визначив здійснювати скасування рішення суду про усиновлення при відкликанні заяви про усиновлення, на практиці трапляються випадки подання апеляційних скарг із заявами про відкликання усиновлення, де апеляційною інстанцією скасовується рішення суду першої інстанції та виноситься ухвала про залишення заяви про усиновлення без розгляду [206]. Фактично суд апеляційної інстанції переймає на себе повноваження суду першої інстанції, змінюючи самоконтроль на судовий контроль. Подібна практика є незаконною.

Якщо рішення суду про усиновлення вже набрало законної сили, усиновлення може бути скасоване за підставами, які вказані в ст. 238 Сімейного кодексу України. Причому для скасування усиновлення необхідно подавати позовну заяву, тобто це буде розгляд нової справи позовного провадження (п. 12 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» [162]). Жодним чином таке скасування усиновлення у порядку позовного провадження не буде мати відношення до самоконтрольних повноважень суду першої інстанції.

Другий вид самоконтрольних повноважень суду першої інстанції, що пов'язаний зі скасуванням судового рішення, стосується скасування заочного рішення. Характерною рисою заочних рішень є те, що воно може бути не тільки об'єктом судового контролю, але й об'єктом самоконтролю, тобто його може скасувати не тільки суд вищестоящої інстанції, але й суд, що його видав. На думку О.О. Борисової, таке повноваження суду першої інстанції зумовлене не судовою помилкою, а проявом обставин, які впливають на результат первинного вирішення справи [20, с. 85]. Але, на нашу думку, скасування заочного рішення зумовлене судовою помилкою, навіть якщо вини судді в постановленні такого

рішення немає. Така позиція обґрунтовується процедурою скасування заочного рішення та тими фактами, які має обґрунтувати відповідач для скасування заочного рішення.

Заочне рішення може бути ухвалене тільки у справах позовного провадження (загального або спрощеного) за умови неявки на судові засідання належним чином повідомленого відповідача та не подання ним відзиву, якщо проти такого вирішення справи не заперечує позивач. Оскільки суд розглянув по суті цивільну справу без відповідача, останньому надається можливість захистити свої інтереси в тому суді, що ухвалив заочне рішення. Зокрема, згідно з ч. 1 ст. 284 ЦПК відповідач може подати до суду письмову заяву про перегляд заочного рішення [232]. Подібне право відповідача розглядається як його гарантія від можливого зловживання з боку позивача [204, с. 1004]. Право на подання такої заяви не має позивач, оскільки рішення ухвалювалося за його участі у справі. Він також позбавлений такої можливості, якщо до нього було подано зустрічний позов, а він не з'явився на розгляд цивільної справи [133, с. 122].

Відповідач в Україні володіє правом на подання заяви про перегляд заочного рішення в цивільному процесі, навіть якщо воно ухвалено на його користь (наприклад, він може бути незгідний із мотивами суду або розподілом судових витрат).

Заява про перегляд заочного рішення повинна відповідати встановленій законом формі (письмова) та вимогам (ч. 2 ст. 285 ЦПК) і підписується особою, яка її подає (відповідачем або його представником). Така заява оплачується судовим збором, хоча до редакції ЦПК в грудні 2017 року його не вимагали. Уважаємо, що це є виправданим, оскільки така заява розглядається по суті в судовому засіданні з викликом учасників справи, а також судовий збір буде виступати своєрідним процесуальним забезпеченням для відповідача з'являтися на судові засідання і, таким чином, не затягувати розгляд цивільної справи. Крім того, оплата заяви про перегляд заочного рішення з боку відповідача допоможе уникнути зловживання останнім своїми правами та певною мірою урівняє його із статусом позивача, який під час оскарження рішення повинен платити судовий

збір [205, с. 156]. Заява про перегляд заочного рішення та додані до неї матеріали подаються в тій кількості скільки є учасників справи. Якщо вона була подана з порушенням встановлених вимог, до неї застосовуються правила подання неналежно оформленої позовної заяви (ч. 8 ст. 285 ЦПК).

Заява про перегляд заочного рішення подається в той суд, який ухвалив заочне рішення. Крім того, її повинен розглянути той склад суду, що ухвалив заочне рішення суду.

Заява про перегляд заочного рішення має бути подана в 30-тиденний строк з дня проголошення заочного рішення судом. Якщо особа не встигла подати заяву про скасування заочного рішення суду у визначені 30 днів, наприклад, через те, що не була присутня на проголошенні рішення суду, вона має право на поновлення пропущеного строку на подання заяви про його перегляд. Але тут є одна умова для такого поновлення: така заява має бути подана протягом двадцяти днів з дня вручення особі повного заочного рішення суду (ч. 3 ст. 284 ЦПК).

Заява про перегляд заочного рішення, яка відповідає встановленим вимогам, приймається судом до свого розгляду, який повинен її розглянути протягом 15-ти днів з дня її надходження (ч.2 ст. 286 ЦПК). Розгляд заяви відбувається на відкритому судовому засіданні з повідомленням всіх учасників справи, але їх неявка не перешкоджає розгляду такої заяви (ч. 1 ст. 286, ч. 1 ст. 287 ЦПК).

Прийнявши таку заяву про перегляд заочного рішення, суд повинен здійснити підготовчі дії: направити копії цієї заяви та доданих до неї матеріалів учасникам справи невідкладно та судовими повістками вказати час та місце її розгляду.

За результатами розгляду такої заяви суд може винести ухвалу про залишення заяви без задоволення або скасування заочного рішення та призначення справи до розгляду в загальному порядку в тому складі суду, що ухвалив заочне рішення. Ухвалу про залишення заяви про перегляд заочного рішення без задоволення оскаржувати не можна: усі аргументи з цього приводу відповідач може відобразити в апеляційній скарзі, якщо захоче її подати на заочне

рішення, тобто після механізму самоконтролю, він за того самого об'єкта може запустити механізм судового контролю.

Для того, щоб заочне рішення було скасовано тим судом, що його ухвалив, має відбутися сукупна дія декількох підстав матеріального і процесуального характеру [24, с. 46]: а) відповідач не з'явився на судові засідання та (або) не повідомив про причини неявки, а також не подав відзив на позовну заяву з поважних причин; б) він володіє доказами, які мають істотне значення для правильного вирішення справи (ч.1 ст. 288 ЦПК). Перша підстава обов'язково має бути доведена за допомогою доказів, які треба додати до заяви про перегляд заочного рішення. Оцінюючи докази, які свідчать про поважність причин неявки відповідача у судові засідання, суд також повинен оцінити докази, які підтверджують неможливість своєчасного інформування суду про ці причини неявки. Саме суд, який ухвалив заочне рішення, буде мати змогу легко переконатися в наявності та доведеності поважної причини, а також щодо вагомості нових доказів, які є в розпорядженні відповідача. Тому дійсно немає сенсу передавати справу поки що на перегляд до вищестоящої інстанції. З іншого боку, якщо у відповідача є докази, які мають істотне значення для правильного вирішення справи, але відсутні поважні причини неявки, чи докази, які могли б їх підтвердити, цього буде не достатньо для перегляду заочного рішення судом, який його постановив, але допоможе відповідачу в апеляційному провадженні. Отже, застосування механізму самоконтролю під час перегляду заочного рішення має свої межі, які в цій ситуації не притаманні механізму судового контролю [129].

Черговим обмеженням під час перегляду заочного рішення є те, що при повторному винесенні заочного рішення з однієї й тієї ж цивільної справи відповідач позбавляється права на подання заяви про перегляд заочного рішення. Воно може бути оскаржене відповідачем тільки в загальному порядку – апеляційному та касаційному (ч. 3 ст. 288 ЦПК).

Задоволення заяви про перегляд заочного рішення ще не означає винесення рішення автоматично на користь відповідача, оскільки розгляд справи

починається спочатку на загальних засадах. Суд буде призначати нове судове засідання для розгляду справи по суті з інформуванням усіх зацікавлених у цьому учасників процесу.

Варто відзначити, що відповідач не може при винесенні заочного рішення зразу подавати апеляційну скаргу, він повинен спочатку подати заяву про перегляд заочного рішення, а вже потім, якщо вона буде незадоволена, подати апеляційну скаргу (ч. 4 ст. 287 ЦПК). Таким чином, право на звичайне оскарження заочного рішення для відповідача виникає після завершення розгляду заяви про перегляд заочного рішення, оскільки він зобов'язаний спочатку подати таку заяву, а вже потім апеляційну скаргу. Тому для нього застосування судового контролю обумовлене необхідністю спочатку застосувати самоконтроль суду першої інстанції. Уважаємо, що така імперативність для відповідача є зайвою. Йому варто дати можливість права вибору в реалізації процесуальних способів захисту своїх прав та інтересів: або подати заяву про перегляд заочного рішення, або зразу подати апеляційну скаргу. Інакше вирішення питання може затягнути розгляд цивільної справи, оскільки відповідач, не маючи поважних причин неявки на судові засідання або доказів на їх підтвердження, усе одно змушений подавати спочатку заяву про перегляд заочного рішення, яка, як він знає наперед, не буде задоволена, чекати на винесення ухвали суду про залишення такої заяви без задоволення, а вже потім подавати апеляційну скаргу. Причому для нього механізм оскарження заочного рішення до вищестоящої інстанції стає не тільки більш ускладненим, але й більш затратним, оскільки мусить оплатити як заяву про перегляд заочного рішення, так і апеляційну скаргу судовим збором. Така ситуація абсолютно не відповідає принципу рівноправності сторін у цивільному процесі.

Третій вид самоконтрольних повноважень суду першої інстанції, які пов'язані зі скасуванням судових рішень, включає повноваження, пов'язані зі скасування рішення суду про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи або про визнання фізичної особи недієздатною й поновлення їхньої цивільної дієздатності та скасування рішення суду про визнання фізичної особи безвісно

відсутньою або оголошення її померлою. Ці самоконтрольні повноваження можна розглянути разом, оскільки їх механізм застосування фактично однаковий через характер розглянутої цивільної справи та базується на такій підставі, як зміна обставин справи.

Перед тим як розглянути ці самоконтрольні повноваження, що пов'язані зі зміною правового статусу фізичної особи, варто зазначити, що не всі науковці скасування судом першої інстанції вищевказаних рішень у справах окремого провадження розглядають як прояв самоконтрольних повноважень. Так, Д.Д. Луспенік вважає, що в цьому випадку матимемо прояв схожих процесуальних інститутів із інститутом самоконтролю, оскільки судові рішення на момент ухвалення було обґрунтованим і законним, тобто не було судом допущено помилки [115, с. 56-57]. Зі згаданим автором можна погодитися тільки в тому, що тут підставою застосування самоконтрольних повноважень дійсно буде не судова помилка, а зміна обставин справи, що зумовлюють необхідність перегляду судового рішення. Натомість І.М. Зайцев скасування рішення суду про визнання фізичної особи недієздатною чи обмежено дієздатною або оголошення її безвісно відсутньою чи померлою розглядає як прояв самоконтролю суду першої інстанції [65, с. 4].

Після того, як рішенням суду фізична особа була визнана недієздатною чи обмеженою в дієздатності або оголошена померлою чи безвісно відсутньою, суд, який ухвалив це рішення, може його скасувати. Скасування судового рішення проводиться у зв'язку зі зміною обставин розглянутої справи [197]. Так, якщо фізична особа, яку визнали недієздатною або обмеженою в дієздатності, видужала, значно поліпшила свій психічний стан або припинила зловживати спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами, азартними іграми тощо відповідно, рішенням суду може бути поновлена цивільна дієздатність фізичної особи. Якщо фізична особа, яку було визнано безвісно відсутньою або оголошено померлою, з'явилася або було виявлено її місце перебування, рішенням суду скасовується презумпція щодо фізичної особи: за умови оголошення фізичної особи померлою скасовується презумпція смерті

фізичної особи, а при оголошенні її безвісно відсутньою скасовується презумпція смерті або презумпція того, що фізична особа є живою [154].

При скасуванні рішення суду про визнання фізичної особи недієздатною або обмеженою в дієздатності суд першої інстанції повинен розглянути нову справу окремого провадження про поновлення дієздатності фізичної особи (п. 7 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним» [165]). Натомість за умови скасування рішення суду про визнання фізичної особи померлою чи безвісно відсутньою нова цивільна справа не розглядається, а заява долучається до розглянутої цивільної справи. На практиці суди першої інстанції нерідко заяву про скасування рішення суду про визнання фізичної особи померлою чи безвісно відсутньою оформлюють в окрему справу, а не долучають до вже розглянутої цивільної справи про визнання фізичної особи померлою чи безвісно відсутньою, нашттовхуючись при цьому на нарікання з боку вищестоящих інстанцій [207]. Отже, у першому випадку суд розглядає нову цивільну справу, а в другому фактично поновлює розгляд наявної, хоча безпосередньо в ч. 1 ст. 309 ЦПК про це не йдеться, а зазначається опосередковано: «призначає справу до слухання». Саме таке вирішення питання викликає нарікання з приводу того, який суд повинен розглянути вказані заяви.

Справу про поновлення дієздатності фізичної особи повинен розглянути той суд, який ухвалив судові рішення, але не вимагається формувати той склад суду, що його виносив. Аналогічним чином вирішується питання під час розгляду заяви про скасування рішення суду про визнання фізичної особи померлою чи безвісно відсутньою. Правда, ЦПК для такої заяви також надає фізичній особі певну процесуальну пільгу: вона може це питання ініціювати в суді першої інстанції за місцем свого проживання (ч. 1 ст. 309). У цьому разі також маємо справу із проявом самоконтролю суду першої інстанції, оскільки питання до вищестоящого суду як суду першої інстанції перенесене не буде, а тому не буде вертикального контролю, а тільки горизонтальний. Проте, на нашу думку, названу пільгу варто скасувати, оскільки виходить, що поновлювати розгляд цивільної справи про

скасування презумпції смерті або презумпції життя повинен не той суд, який її зафіксував у своєму рішенні. Варто відзначити, що фізична особа, яка з'явилася, не може подати апеляційну скаргу на рішення суду першої інстанції, що набрало законної сили про визнання її померлою або безвісно відсутньою, оскільки таке не передбачено чинним законодавством. Вона повинна це питання ініціювати виключно в суді першої інстанції, тобто самоконтроль усуває дію судового контролю.

Для розгляду справи про поновлення дієздатності фізичної особи або заяви про скасування рішення суду про визнання її померлою чи безвісно відсутньою необхідно до суду подати письмову заяву. Характерною рисою таких категорій справ є те, що їх може ініціювати доволі велике коло суб'єктів. Так, заяву про поновлення дієздатності фізичної особи може подати як сама заінтересована особа (особа, яку визнали недієздатною чи обмежили у дієздатності), так і члени її сім'ї, а також її законні представники або орган опіки та піклування (ч. 3-4 ст. 300 ЦПК). Заяву про скасування рішення суду про оголошення фізичної особи померлою чи безвісно відсутньою може подати сама фізична особа, яка з'явилася чи інша заінтересована особа (ч. 1 ст. 309 ЦПК). Уважаємо, що для останньої категорії цивільної справи суб'єктом її ініціювання можна також зробити суд, який розглянув справу, якщо йому стало відомо з достовірних джерел про появу фізичної особи, яка була оголошена померлою чи безвісно відсутньою (наприклад, подібна інформація дійшла до суду у зв'язку з розглядом інших судових справ: кримінальної, справи про адміністративне правопорушення тощо). Цікаво те, що за ЦПК УРСР 1963 р. суд міг за власною ініціативою поновити дієздатність фізичної особи (ст. 260) [234].

Скасування рішення суду про визнання фізичної особи недієздатною або обмеженою в дієздатності, про оголошення її померлою чи безвісно відсутньою відбувається на судовому засіданні за правилами розгляду справ окремого провадження з викликом заявника та інших заінтересованих осіб. Під час розгляду справи про поновлення дієздатності фізичної особи рішення суду обов'язково має базуватися на висновку судово-психіатричної експертизи, яка

повинна підтвердити видужання фізичної особи або значне поліпшення стану її здоров'я. Якщо дієздатність поновлюється для особи, яка зловживала алкогольними напоями, наркотичними речовинами, азартними іграми тощо, то суд має отримати достовірні дані, що фізична особа припинила подібні дії. Щодо скасування рішення суду про визнання фізичної особи померлою чи безвісно відсутньою, сама присутність такої особи в залі суду заперечує презумпцію в попередньо ухваленому судовому рішенні, а тому воно підлягає скасуванню.

Таким чином, самоконтрольні повноваження, які пов'язані зі зміною судового рішення або його скасуванням, між собою не перетинаються та розвиваються паралельно. Тим не менше, є одне самоконтрольне повноваження суду першої інстанції, яке одночасно може бути зараховане до самоконтрольних повноважень, які змінюють судові рішення або його скасовують: повноваження з перегляду судових рішень за нововиявленими та виключними обставинами. Варто указати цю позицію обґрунтувати більш детально.

Перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами виступає проявом самоконтрольних повноважень суду першої інстанції. Варто відзначити, що вітчизняні науковці до самоконтрольних повноважень зараховують тільки перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами, без згадування виключних [115, с. 58]. Але, на нашу думку, самоконтроль з боку суду першої інстанції буде також наявний у випадку перегляду судових рішень за виключними обставинами. Справа в тому, що як підстави перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами, так і підстави їх перегляду за виключними обставинами передбачають подання заяв про перегляд до суду, який ухвалив судові рішення (ч. 1 ст. 425 ЦПК). Якщо таким судом буде виступати суд першої інстанції, перед нами буде самоконтроль суду першої інстанції в цивільному процесі. Тільки одна виключна підстава передбачає подання заяви до Верховного Суду у складі Великої Палати (встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом – ч. 3 ст. 425 ЦПК): у цьому разі самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі не буде,

оскільки питання буде вирішувати вища судова інстанція. Свого часу перегляд судових рішень за виключними обставинами вважався різновидом касаційного перегляду, оскільки нормативно було передбачено поширення процедури касаційного провадження на розгляд заяв про перегляд за виключними обставинами. Крім того, усі такі заяви розглядав Верховний Суд України. Очевидно, що про самоконтроль у такому разі не йшлося.

Перегляд судових рішень за нововиявленими та виключними обставинами спрямований на перевірку законності та обґрунтованості судових рішень [92, с. 62; 181, с. 386]. Зазначена мета зближує цей спосіб перегляду з апеляційним та касаційним способами оскарження судових рішень, які класично розглядаються як прояв судового контролю за діяльністю суду нижчої інстанції. Але, оскільки для перегляду треба звертатися до суду, що ухвалив судове рішення, тут буде проявлятися функція самоконтролю, а не судового контролю.

У сфері теорії цивільного процесу найбільше ведуться дискусії стосовно підстав перегляду судових рішень за нововиявленими та виключними підставами: зумовлені вони судовою помилкою, зміною обставин справи чи іншою підставою. Тому спочатку варто ці випадки навести, а вже потім визначитися з їх природою.

Відповідно до ч. 2 ст. 423 ЦПК нововиявлені обставини в цивільному процесі представлені трьома випадками:

- 1) істотні для справи обставини, що не були встановлені судом та не були й не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи;
- 2) встановлений вироком або ухвалою про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності, що набрали чинності, факт надання завідомо неправильного висновку експерта, завідомо неправдивих показань свідка, завідомо неправильного перекладу, фальшивості письмових, речових чи електронних доказів, що призвели до ухвалення незаконного рішення у цій справі;
- 3) скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення судового рішення, що підлягає перегляду.

До виключних обставин згідно з ч. 3 ст. 425 ЦПК можна зарахувати такі випадки:

1) встановлена Конституційним Судом України неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом під час вирішення справи, якщо рішення суду ще не виконане;

2) встановлення вироком суду, що набрав чинності, вини судді у вчиненні злочину, унаслідок якого було ухвалено судові рішення;

3) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення певної справи судом.

Останній випадок виключних обставин, як вище ми вже зазначали, не запускає механізм самоконтролю суду першої інстанції, а тільки механізм судового контролю. Водночас перші два випадки виключних обставин свого часу законодавчо належали до нововиявлених, що дає можливість розглядати їх спільно із нововиявленими обставинами.

Останній випадок виключних обставин, як вище нами було зазначено, не запускає механізм самоконтролю суду першої інстанції, а тільки механізм судового контролю. В той час перші два випадки виключних обставин свого часу законодавчо належали до нововиявлених, що дає можливість розглядати їх спільно із нововиявленими обставинами.

Перша група науковців стверджує, що під час перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами немає прояву судової помилки [6, с. 51-52; 132, с. 17; 142, с. 11; 149, с. 80]. Так, автори колективного підручника з цивільного процесу зазначають, що перевірка судових рішень за нововиявленими обставинами зумовлена не наявністю судової помилки, а встановленням судом невідомих обставин [104, с. 933]. Названі обставини характеризуються тим, що вони існували на час розгляду справи, залишалися невідомими заявнику та суду під час розгляду справи, мають суттєве значення для вирішення справи та зумовлені не судовою помилкою [16, с. 11]. Ю.О. Зайцева стверджує, що

підставою перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами є не судова помилка, а зміна обставин справи, які були підставою для ухвалення судового рішення [72, с. 54-55]. Отже, згадана група науковців загалом заперечує прояв судової помилки під час перегляду судових рішень за нововиявленими та виключними підставами, оскільки немає вини судді в її вчиненні (окрім випадку вчинення суддею злочину). Деякі з цієї групи стверджують, що тут ідеться про зміну обставин справи.

Друга група вчених, навпаки, стверджує, що під час перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами йдеться саме про судову помилку [1, с. 51; 76, с. 479-480]. Так, І.М. Зайцев пов'язує перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами із судовими помилками, оскільки невідповідність судового акту встановленим вимогам (законність та обґрунтованість) є об'єктивно протиправною і не залежить від вини судді [67, с. 15-16, 131-132]. І.А. Петрова також погоджується з позицією І.М. Зайцева: судовий акт має бути переглянутий, якщо йдеться про обставину, яка вказує на наявність судової помилки; нововиявлені обставини підтверджують наявність судової помилки [147, с. 23-24]. Способом усунення судової помилки розглядає перегляд судових актів за нововиявленими обставинами О.М. Резуненко. Він стверджує, що суть судової помилки полягає в тому, що вона порушує суб'єктивне право на судовий захист, оскільки в результаті цієї помилки матеріальне право залишається незахищеним, а мета правосуддя – не досягнутою [173, с. 25-27]. Л. О. Терехова, аналізуючи нововиявлені обставини, зауважує, що їх наявність свідчить про існування фактів, які не були враховані судом. Останнє означає, що було допущено судову помилку, але вини судді в цьому не має [196, с. 267].

На нашу думку, підставу застосування самоконтрольних повноважень суду першої інстанції щодо перегляду судових рішень за нововиявленими та виключними обставинами можна пов'язувати як із судовою помилкою, так і зі зміною обставин справи. Подібний висновок базується на тому, що нововиявлені та виключні обставини не однакові за часом їх виникнення. Не забуваймо, що до грудня 2017 року такі виключні обставини, як встановлена Конституційним

Судом України неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом під час вирішення справи, якщо рішення суду ще не виконане, та встановлення вироком суду, що набрав чинності, вини судді у вчиненні злочину, унаслідок якого було ухвалено судове рішення, уважалися нововиявленими.

Згідно з п. 3 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про застосування цивільного процесуального законодавства при перегляді судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами» нововиявлені обставини – це юридичні факти, які мають істотне значення для розгляду справи та існували на час розгляду справи, але не були й не могли бути відомі заявнику, а також обставини, які виникли після набрання судовим рішенням чинності та зараховані законом до нововиявлених обставин [161]. Отже, йдеться за дві групи нововиявлених та виключних обставин: ті, які існували на момент розгляду справи, але про них не було відомо та ті, які виникли після набрання законної сили судового рішення.

До першої групи нововиявлених та виключних обставин, які запускають самоконтроль суду першої інстанції, можна зарахувати істотні для справи обставини, що не були встановлені судом та не були й не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи; встановлений вироком або ухвалою про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності, що набрали чинності, факт надання завідомо неправильного висновку експерта, завідомо неправдивих показань свідка, завідомо неправильного перекладу, фальшивості письмових, речових чи електронних доказів, що призвели до ухвалення незаконного рішення у певній справі; встановлення вироком суду, що набрав законної сили, вини судді у вчиненні злочину, унаслідок якого було ухвалено судове рішення. Ці обставини існували на момент розгляду цивільної справи і вони пов'язуються із судовою помилкою, яка може бути винною для судді або ні.

До другої групи нововиявлених та виключних обставин можна зарахувати скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення судового

рішення, що підлягає перегляду, та встановлена Конституційним Судом України неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом під час вирішення справи, якщо рішення суду ще не виконане. Названі обставини не існували на момент розгляду цивільної справи, а виникли після. Такі обставини на момент розгляду цивільної справи не існували, а тому суд не міг їх урахувати об'єктивно. Ось чому їх існування пов'язується не з судовою помилкою, а зі зміною обставин цивільної справи. Не випадково в деяких країнах такий вид перегляду називають переглядом за нововиявленими та новими обставинами (ст. 392 ЦПК Російської Федерації), де під новими розуміють скасування судової постанови, що була підставою для прийняття судового рішення в цивільній справі, та визнання неконституційним закону, який застосовувався в конкретній справі [36].

Таким чином, самоконтрольні повноваження під час перегляду судового рішення за нововиявленими чи виключними обставинами підставою свого застосування можуть мати судову помилку або зміну обставини справи. У цьому немає нічого дивного, оскільки подібні самоконтрольні повноваження не є рідкістю для суду першої інстанції. Зокрема, повернення до відкритого розгляду цивільної, якщо буде встановлено, що інформація, для забезпечення нерозголошення якої розгляд справи або вчинення окремих процесуальних дій відбувалися в закритому судовому засіданні, уже є публічно доступною, або обмеження доступу до інформації є безпідставним.

Як і у випадку з нововиявленими обставинами, виключні, які запускають механізм самоконтролю суду першої інстанції, не зобов'язують суд встановлювати законність та обґрунтованість судового рішення, а тільки встановити наявність виключних обставин і на цій підставі переглянути судові рішення у справі.

Отже, якщо підсумувати сутність нововиявлених та виключних обставин у контексті теми дослідження, можна зробити висновок, що перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами пов'язують із повторною можливістю суду першої інстанції ще раз розглянути цивільну справу

з урахуванням нововиявлених або виключних обставин, які встановлені достовірними доказами. Ось чому О.В. Колобродова зауважує, що під час перегляду у зв'язку з нововиявленими обставинами судових актів у судовому засіданні неначе знову поновлюється розгляд уже вирішеної справи, що свідчить про особливість цього виду перегляду в цивільному процесі [92, с. 67].

Під час перегляду цивільної справи за нововиявленими чи виключними обставинами суд не може виходити за межі тих вимог, які були предметом розгляду при ухваленні судового рішення, яке переглядається, розглядати інші вимоги або інші підстави позову (ч. 5 ст. 423 ЦПК). Це важливе застереження показує, що провадження за нововиявленими чи виключними обставинами все-таки виступає переглядом судових рішень, а не новою категорією цивільної справи, яка розглядається вперше по суті.

Відсутність перевірки обґрунтованості та законності судового рішення під час встановлення наявності нововиявленої чи виключної обставини впливає на коло повноважень суду. Зокрема, суд може:

1) відмовити в задоволенні заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами та залишити відповідне судове рішення в силі;

2) задовольнити заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами, скасувати відповідне судове рішення та ухвалити нове рішення чи змінити рішення;

3) скасувати судове рішення і закрити провадження у справі або залишити позов без розгляду (ч. 3 ст. 429 ЦПК).

Вищеописані самоконтрольні повноваження показують, що суд першої інстанції може як скасувати судове рішення, так і змінити його. Ось чому автор вище застеріг, що це повноваження може бути зараховане до таких самоконтрольних повноважень суду першої інстанції, які змінюють судове рішення або його скасовують.

Таким чином, суд може зробити свій висновок, що попереднє судове рішення було необґрунтованим та/або незаконним тільки після повного

дослідження всіх доказів у справі та завершення її розгляду. Скасувати судові рішення суд може тільки за умови, що ці обставини можуть вплинути на юридичну оцінку обставин, здійснену судом у рішенні, що переглядається [153].

Перегляд судових рішень у зв'язку з нововиявленими чи виключними обставинами з ініціативи суду законом не передбачено.

Відповідно до ч. 1 ст. 427 ЦПК вказані самоконтрольні повноваження повинен застосовувати не той склад суду, який ухвалював оскаржуване судові рішення. Але під час перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами кількісно склад суду має бути таким, у якому судові рішення було ухвалене (одноособово або колегіально) (ч. 8 ст. 34 ЦПК). Водночас при дії виключних обставин з підстав, визначених пунктами 1, 3 частини третьої статті 423 ЦПК, кількісний склад суду завжди має бути колегіальний (судова колегія у складі трьох або більшої непарної кількості суддів) (ч. 9 ст. 34 ЦПК). На нашу думку, якщо відбувається перегляд судового рішення за нововиявленими чи виключними обставинами, необхідно дозволити розгляд такої заяви тому складу суду, що ухвалив судові рішення. Це буде більше гарантувати законне й обґрунтоване вирішення цивільної справи, окрім того випадку, коли це, очевидно, не можливо (наприклад, якщо встановлено вину судді у вчиненні злочину, унаслідок якого було ухвалено судові рішення). І тільки в тому разі, якщо подібний склад суду буде неможливо сформувавати, перегляд судового рішення можна буде здійснити новим складом суду.

Скасування судового рішення за нововиявленими та виключними обставинами судом першої інстанції здійснюється в судовому засіданні в порядку спрощеного позовного провадження з повідомленням учасників справи (ч. 2 ст. 429 ЦПК).

III. Самоконтрольні повноваження, які відновлюють судові рішення та інші акти суду представлені всього-на-всього тільки одним повноваженням – відновлення втраченого судового провадження (ст. 490 ЦПК).

Якщо попередні дві групи самоконтрольних повноважень суду першої інстанції були спрямовані на зміну чи скасування судових рішень (інших актів

суду) після їх проголошення, то вказані повноваження мають інакше спрямування: суд повинен повністю відновити зміст матеріалів цивільної справи, які були втрачені.

Відновлення втраченого судового провадження в теорії цивільного процесу розглядали з різноманітних позицій: як справу окремого провадження [33, с. 354; 94, с. 695; 99, с. 887; 100, с. 26-27; 113, с. 534]; як окремий вид цивільного судочинства [7, с. 350-351; 240, с. 90]; як необов'язковий етап цивільного судочинства [150, с. 85]; як процесуально-забезпечувальний засіб механізму реалізації суб'єктивних цивільних процесуальних прав учасників справи або механізму реалізації принципу законності в цивільному процесі [108, с. 8]. Не заглиблюючись у цю дискусію, усе-таки відзначимо, що ніхто в теорії цивільного процесу не розглядав відновлення втраченого судового провадження в контексті самоконтролю суду першої інстанції. Хоча, Є.В. Лейба стверджував, що відновлення втраченого судового провадження за ініціативою суду можна порівняти із виправленням описок та арифметичних помилок у судовому рішенні або з ухваленням додаткового судового рішення, які також вчиняються за ініціативою суду та мають гарантуючий характер [108, с. 97]. Проте вважаємо, що таке порівняння не зовсім є коректним, оскільки при виправленні описок та арифметичних помилок або ухваленні додаткового рішення суду змінюється зміст судового рішення, водночас при відновленні втраченого судового провадження таке прямо законом заборонено, оскільки від суду вимагається точно відновити втрачене судове провадження, не змінюючи його (ч. 3 ст. 494 ЦПК). Це, у свою чергу, буде показувати своєрідність цього самоконтрольного повноваження: не відбувається кореляція власної процесуальної поведінки. Для того щоб пояснити цю особливість, варто схематично розкрити сутність відновлення втраченого судового провадження.

Відновлення втраченого судового провадження в цивільному процесі виражається у відновленні змісту будь-яких документів, які формують матеріали цивільної справи. Як правило, ідеться про судові рішення, які були ухвалені в процесі або в результаті розгляду цивільної справи. Сказане чітко впливає із

переліку реквізитів заяви про відновлення втраченого судового провадження: «документи, відновлення яких заявник вважає необхідним» (п. 5 ч. 2 ст. 491 ЦПК). Деякі науковці вважають, що слід нормативно закріпити, перелік яких документів можна відновлювати в суді [242, с. 74].

Необхідність у відновленні втраченого судового провадження виникає тоді, коли за якихось причин матеріали цивільної справи повністю або в певній частині відсутні в розпорядженні суду. Зокрема, матеріали цивільної справи могли бути загублені, знищені, у тому числі й правомірно, наприклад, у зв'язку із закінченням строку їх зберігання або з інших причин суд не буде мати доступу до матеріалів справи. Наразі доволі поширеною причиною відновлення втраченого судового провадження, що зумовило збільшення кількості розгляду подібних заяв, є війна Росії проти України, яка призвела до втрати доступу до українських судів, які знаходяться на окупованій території чи території, де ведуться бойові дії. Ось чому це самоконтрольне повноваження суду першої інстанції може бути зумовлене як судовою помилкою, так і зміною обставин справи.

Відновлення втраченого судового провадження допускається тільки з певною метою (п. 5 ч. 2 ст. 491 ЦПК): необхідно для захисту прав та інтересів заявника (наприклад, для оскарження судового рішення, його виконання тощо). Застосування цього повноваження суду не взято в часові рамки, окрім одного випадку: якщо відновлення втраченого судового провадження необхідно для виконання судового рішення. У такому разі заява з цього приводу має бути подана в межах строку виконавчої давності (ч. 5 ст. 491 ЦПК). Відновлення втраченого судового провадження допускається за заявою учасника справи або за ініціативою суду (ч. 1 ст. 489 ЦПК). В останньому випадку суд під час оформлення матеріалів цивільної справи може помітити відсутність певного документа й відновити його зміст. Так, в одній цивільній справі було зазначено таке: «В ході проведеної перевірки встановлено, що після виготовлення друкованого оригінала ... ухвали та підписання її суддями колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України,

справа разом із вказаною ухвалою була здана до канцелярії Верховного Суду України для подальшого оформлення справи, надіслання копій ухвали сторонам в справі та відправлення справи до Приморського районного суду м. Одеси. При відправленні справи до суду першої інстанції ухвала колегії Суддів судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 15 серпня 2007 року була втрачена, ксерокопія її, завірена підписом судді, збереглася. За таких обставин, втрачене провадження – ухвалу колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 15 серпня 2007 року слід відновити» [174]. Наведений приклад наочно демонструє те, у чому виражається самоконтроль суду при відновленні втраченого судового провадження. Суд першої інстанції зобов'язаний після завершення розгляду цивільної справи її зберігати, оскільки учасник справи, можливо, захоче в майбутньому реалізувати деякі процесуальні права. При відсутності цивільної справи зробити це не вдасться. Так, під час оскарження рішення суду в апеляційному порядку до суду апеляційної інстанції має бути надіслана цивільна справа із суду першої інстанції. Ось чому процесуальне законодавство дозволяє відновлювати втрачене судове провадження не тільки за ініціативою учасника справи, але й за бажанням самого суду, який може встановити недоліки в роботі канцелярії суду, архіву суду, втрату частину матеріалів під час пересилання справи за межі суду тощо.

Не дозволяється відновлювати втрачене судове провадження, якщо судовий розгляд цивільної справи ще не завершився. У такому разі особі надається можливість повторно звернутися з позовом до суду (ч. 5 ст. 492 ЦПК). Цей випадок можна розглянути як обмеження на застосування самоконтрольних повноважень суду першої інстанції.

Розгляд заяви про відновлення втраченого судового провадження здійснюється за правилами спрощеного позовного провадження з повідомленням учасників справи з урахуванням особливостей, передбачених цим розділом, протягом тридцяти днів з дня надходження заяви до суду (ч. 3 ст. 493 ЦПК). Але, на нашу думку, не у всіх випадках відновлення втраченого судового провадження варто призначати судові засідання з викликом учасників справи. Наприклад,

якщо відновлення втраченого судового провадження проводиться за ініціативою суду з приводу певного втраченого документа з цивільної справи, копія якого збереглася в суді. Проведення судового засідання з викликом учасників справи в такому разі буде тільки затягувати вирішення питання про відновлення втраченого судового провадження.

У процесі відновлення втраченого судового провадження можна відновити не тільки судові рішення суду першої інстанції, але і вищих. Проте заява про відновлення втраченого судового провадження підсудна виключно суду першої інстанції (ст. 490 ЦПК). Подібне вирішення питання абсолютно не буде заперечувати самоконтроль суду першої інстанції в цивільному процесі. Справа в тому, що тут треба звертати увагу не на те, судові рішення якої інстанції відновлюється, а на те, хто несе відповідальність за збереження цивільної справи. Після їх перегляду в апеляційному та касаційному порядках цивільна справа повертається на зберігання до суду першої інстанції, який її розглядав (ст. 387, ст. 422 ЦПК).

Висновки до розділу 2

1. Самоконтрольні повноваження суду першої інстанції, незважаючи на їх винятковість, доволі широко представлені в чинному законодавстві, які у своїй сукупності утворюють цілісну систему, що може бути структуризована на певні групи, а ті, у свою чергу, на підгрупи. У теорії цивільного процесу питання класифікації самоконтрольних повноважень суду першої інстанції виступає своєю «білою плямою», дослідженням якої займалися лише окремі науковці. В основу класифікації самоконтрольних повноважень суду першої інстанції були обрані різноманітні підстави, які дали можливість всебічно дослідити самоконтроль у цивільному процесі та виявити особливості реалізації певних видів указаних повноважень судом першої інстанції.

2. За часом реалізації самоконтрольні повноваження суду першої інстанції в цивільному процесі можуть бути поділені на ті, які реалізуються до початку розгляду цивільної справи, під час розгляду цивільної справи та після завершення її розгляду. Усупереч поширеній у теорії цивільного процесу думці, що обсяг самоконтрольних повноважень більш істотно представлений після проголошення судового рішення, стверджується протилежна думка, відповідно до якої найбільшою кількістю самоконтрольних повноважень суд першої інстанції наділений під час розгляду цивільної справи.

3. За суб'єктами ініціювання самоконтрольні повноваження суду першої інстанції можуть бути поділені на ті, що ініціюються судом, виконавцем, учасниками справи, представниками, свідками, експертами, та особами, які не є учасниками цивільного процесу. Найбільше самоконтрольних повноважень суду першої інстанції можуть ініціювати учасники справи та суд. Під судом розуміється суд першої інстанції, що розглядає цивільну справу, розглянув її, або суд вищестоящої інстанції. Свідки, експерти та особи, які не є учасниками цивільного процесу, можуть задіяти тільки незначну кількість самоконтрольних повноважень суду першої інстанції.

4. Автор підтримує класифікацію самоконтрольних повноважень суду першої інстанції за підставами застосування, але уточнює, що тут можна виділити не тільки самоконтрольні повноваження, які застосовуються внаслідок судової помилки та зміни обставин справи, але й самоконтрольні повноваження суду першої інстанції, що застосовуються внаслідок реалізації учасниками справи своїх процесуальних прав або не виконання учасниками процесу своїх процесуальних обов'язків. Також підтримується класифікація самоконтрольних повноважень суду за формою фіксації результатів їх застосування, де можна виділити ті, що оформляються окремим процесуальним актом суду, та ті, які не вимагають винесення самостійного процесуального акту.

5. За складом суду, що реалізує самоконтрольні повноваження, можна виділити самоконтрольні повноваження, які реалізує склад суду, що розглядає (розглянув) цивільну справу, та самоконтрольні повноваження, які реалізує склад

суду, що не розглядав цивільну справу. У свою чергу, кожен із названих видів може бути додатково поділений ще на два підвиди: самоконтрольні повноваження, які реалізуються під час одноособового розгляду цивільної справи, та самоконтрольні повноваження, які реалізуються при колегіальному розгляді цивільної справи. Така класифікація самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в теорії цивільного процесу виділяється вперше. Також уперше виділяється класифікація самоконтрольних повноважень суду першої інстанції за їх характером на обов'язкові та факультативні.

6. У процесі розгляду цивільної справи суд першої інстанції може застосувати найбільшу кількість самоконтрольних повноважень, які спрямовані на забезпечення ухвалення законного та обґрунтованого судового рішення в цивільній справі. За сферою їх застосування можна виділити чотири підгрупи самоконтрольних повноважень суду першої інстанції: а) самоконтрольні повноваження з організації розгляду цивільної справи на різних стадіях цивільного процесу; б) самоконтрольні повноваження, які реалізуються під час судового доказування обставин цивільної справи; в) самоконтрольні повноваження щодо застосування забезпечувальних заходів; г) самоконтрольні повноваження стосовно припинення провадження у цивільній справі.

7. Самоконтрольні повноваження суду першої інстанції, які реалізуються після проголошення судового рішення, можуть бути поділені за спрямуванням на об'єкт застосування на три підгрупи: а) самоконтрольні повноваження, які змінюють судові рішення та інші акти суду; б) самоконтрольні повноваження, що скасовують судові рішення; в) самоконтрольні повноваження, які спрямовані на відновлення судових рішень та інших актів суду. Найбільш визначальними із поданої класифікації є самоконтрольні повноваження, які змінюють та скасовують судові рішення, оскільки вони переплітаються із аналогічними повноваженнями, які реалізують суди вищої інстанції.

ВИСНОВКИ

У дисертації вперше у вітчизняній теорії цивільного процесу зроблено теоретичне узагальнення і запропоновано нове вирішення наукового завдання, що полягає у виявленні та вирішенні комплексу теоретичних і практичних проблем доктрини цивільного процесуального права, пов'язаних із самоконтролем суду першої інстанції цивільного процесу.

Аналіз наукової літератури, вивчення і узагальнення практики уможливило формулювання основних теоретичних та практичних висновків:

1. Самоконтроль суду першої інстанції в цивільному процесі неможливо усвідомити належним чином без вивчення його історико-правової еволюції, оскільки багато самоконтрольних повноважень суду першої інстанції є результатом розвитку історичної закономірності (зокрема, оскарження судового рішення до суду, що його виніс), виступають надбанням нормативно-правових конструкцій минулих історичних періодів (приміром, повторний допит свідків, якщо між їх показаннями є розбіжності або скасування ухвали суду про забезпечення позову, якщо відповідач надасть суду належну суму грошей замість такого забезпечення) та показують своєрідність їх реалізації на сучасному етапі із-за особливостей їх здійснення в минулі роки (наприклад, вирішення питання відводу суддів суду першої інстанції).

2. Законодавче закріплення інституту самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі відбулося тільки після запровадження інституту оскарження судових рішень до вищестоящих судових інстанцій. Отже, горизонтальний контроль в цивільному процесі з'являється поряд із вертикальним. Відсутність самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі до цього часу пов'язується із багатьма факторами: статус суду, який не стільки вирішував спір, скільки примирював сторін; бажання зберегти високий авторитет судової влади, яка була поєднана з виконавчою, через недопущення сумнівів у судових рішеннях; слабка формалізованість порядку розгляду цивільної справи та відсутність судового діловодства. Перші самоконтрольні повноваження суду

першої інстанції в цивільному процесі почали з'являтися приблизно в II пол. XIV – I пол. XVI ст. Зокрема, це були повноваження, які стосувалися відводу та самовідводу судді, що розглядав справу; припинення провадження у справі, якщо відкриття у ній було здійснено із певними порушеннями; перевірка достовірності показань свідка тощо.

3. У доктрині цивільного процесу на даний момент сформувалися декілька підходів, які пояснюють юридичну природу самоконтролю суду першої інстанції: концепція факультативної стадії цивільного процесу, концепція первісного перегляду судових актів, концепція принципу цивільної процесуальної форми, концепція процесуальної діяльності, концепція повноважень. Перші чотири концепції, пояснюючи юридичну природу самоконтролю суду першої інстанції, акцентують увагу на самоконтрольних повноваженнях суду першої інстанції, які він реалізує після проголошення підсумкового судового рішення. Тому вважати їх науково прийнятними неможна, оскільки вони не визначають місце всіх самоконтрольних повноважень, які можуть проявитися в діяльності суду першої інстанції. Остання концепція не стільки пояснює природу досліджуваного явища, скільки вже механізм його реалізації.

4. Самоконтроль суду першої інстанції є різновидом судового контролю, який може бути зовнішнім та внутрішнім. Внутрішній судовий контроль, який направлений на процесуальну діяльність та акти суду першої інстанції називається самоконтролем та за своєю природою виступає однією із функцій, яка притаманна суду першої інстанції. Функція самоконтролю суду першої інстанції є залежною від іншої його функції: розгляд та вирішення цивільних справ по суті. Вона показує загальну спрямованість поведінки суду першої інстанції по забезпеченні законного та обґрунтованого вирішення цивільної справи. Втілюється функція самоконтролю суду першої інстанції (загальне) через виконання його численних самоконтрольних повноважень (одичне), які реалізуються у процесуальній діяльності суду першої інстанції, що породжує цивільні процесуальні правовідносини, пов'язані з власним контролем над своєю поведінкою та виданими судовими актами.

5. Сутність функції самоконтролю суду першої інстанції розкривають ознаки, які показують властивості даного правового явища. По-перше, самоконтроль здійснює той суд, який розглядає чи розглянув цивільну справу, завдяки чому самоконтроль можна називати горизонтальним судовим контролем. По-друге, об'єктом самоконтролю суду першої інстанції виступають його процесуальна діяльність та видані ним судові акти, що відрізняє самоконтроль від судового контролю за діяльністю учасників процесу та присутньої в залі судового засідання публіки. По-третє, самоконтроль суду першої інстанції передбачає оперативну та/або ефективну кореляцію власної процесуальної поведінки або судових актів у межах цивільної процесуальної форми. По-четверте, самоконтроль суду першої інстанції носить винятковий характер, оскільки даний суд не створювався для здійснення такої діяльності. По-п'яте, самоконтроль суду першої інстанції можливий тільки у тому разі, якщо він дозволений нормами права.

6. Винятковий характер функції самоконтролю суду першої інстанції вказує, що вона реалізується тільки за наявності підстав до цього. Серед найбільш поширених підстав самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі можна назвати судову помилку та зміна обставин цивільної справи. Судова помилка як підстава самоконтролю суду першої інстанції буде мати місце у випадку винної або безвинної поведінки судді, оскільки важливе значення має об'єктивна протиправність вчиненого або судового акта. Реалізація учасниками справи своїх цивільних процесуальних прав та невиконання учасниками цивільного процесу своїх цивільних процесуальних обов'язків виступає підставою самоконтролю суду першої інстанції, але у незначних випадках.

7. Самоконтрольні повноваження суду першої інстанції, на відміну від контрольних повноважень судів вищестоящих інстанцій, не розташовані компактно у певній структурній частині ЦПК, а хаотично розкидані по змісту всього кодифікованого акту. Їх кількість доволі обширна, не дивлячись на винятковість функції самоконтролю суду першої інстанції, а характер дуже різноманітний. У своїй сукупності вони утворюють цілісну систему

самоконтрольних повноважень суду першої інстанції, яка може бути піддана класифікації за теоретико-прикладними критеріями. Серед вагомих критеріїв класифікації самоконтрольних повноважень суду першої інстанції варто виділити час їх реалізації (самоконтрольні повноваження, які реалізуються до, під час та після розгляду цивільної справи), суб'єкти ініціювання (самоконтрольні повноваження, які ініціюються судом, учасниками справи, свідками, експертами та особами, які не є учасниками справи), підстави самоконтролю (самоконтрольні повноваження, викликані судовою помилкою, зміною обставин справи, реалізацією прав учасниками справи та невиконання обов'язків учасниками процесу), за формою фіксації результатів застосування самоконтрольних повноважень (самоконтрольні повноваження, що оформляються окремим процесуальним актом суду та які не вимагають винесення самостійного процесуального акту), за складом суду (самоконтрольні повноваження, які реалізує той склад суду, що розглядає чи розглядав цивільну справу та самоконтрольні повноваження, які реалізує інший склад суду), за характером самоконтрольних повноважень (обов'язкові та факультативні).

8. Самоконтрольні повноваження суду першої інстанції під час розгляду цивільної справи є найбільш обширними, виходячи з їх нормативного закріплення в ЦПК України. Їх можна поділити на чотири підгрупи за сферою застосування. Найбільш численною підгрупою виступають самоконтрольні повноваження, які направлені на організацію розгляду цивільної справи (відновлення гласного розгляду цивільної справи, якщо було закрите судове засідання; поновлення зупиненого провадження у справі; продовження строку проведення підготовчого провадження тощо). Далі по численності йдуть самоконтрольні повноваження, які реалізуються у сфері судового доказування (призначення додаткової або повторної експертизи; повторний допит свідка; повернення до з'ясування обставин у справі під час проведення судових дебатів тощо). Третьою, не такою численною підгрупою самоконтрольних повноважень, виступають самоконтрольні повноваження суду по застосуванні забезпечувальних заходів (скасування заходів забезпечення позову; скасування зустрічного забезпечення

позову; заміна одного заходу забезпечення позову або заходу зустрічного забезпечення позову іншим тощо). Останньою, найбільш меншою підгрупою самоконтрольних повноважень, можна виділити повноваження по припиненні провадження у справі (закриття провадження у справі; залишення заяви без розгляду і т.д.).

Значна частина самоконтрольних повноважень, які суд першої інстанції може реалізувати під час розгляду цивільної справи, може бути застосована до відкриття провадження у цивільній справі (скасування ухвали про забезпечення позову; відвід і самовідвід судді; виправлення описок та арифметичних помилок; роз'яснення ухвали суду тощо).

9. Після проголошення підсумкового судового рішення суд першої інстанції в цивільному процесі не має права його змінювати або скасовувати, оскільки це буде порушувати стабільність та виключність судових рішень. Проте, у випадках вказаних законом суд першої інстанції може задіяти за спрямуванням три підгрупи самоконтрольних повноважень. По-перше, він може змінити судові рішення та інші акти суду: виправити описки та арифметичні помилки, виправити помилки у виконавчому документі тощо. Не можна вважати розгляд зауважень на протокол судового засідання або його технічний запис як самоконтрольне повноваження суду першої інстанції, що змінює судові акти, оскільки вони не підписуються головуючим. По-друге, суд першої інстанції може скасувати судові рішення: скасування судового наказу, скасування заочного рішення, скасування рішення суду про усиновлення тощо. Дана підгрупа самоконтрольних повноважень поширюється виключно на судові рішення. Перегляд судових рішень за нововиявленими та виключними підставами (окрім підстави, указаної в п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК) відноситься до змішаних самоконтрольних повноважень, оскільки за результатами їх застосування судові рішення може бути змінено або скасовано. По-третє, суд може відновити судові рішення або інші акти суду, не змінюючи або скасовуючи їх.

10. Система самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі не є сталою величиною та може змінюватися у бік

збільшення чи зменшення за необхідності. У цьому відношенні в якості перспективи для подальшого розширення самоконтрольних повноважень суду першої інстанції можна вказати на доцільність запровадження таких можливостей як право суду винести ухвалу про зменшення розміру штрафу як заходу процесуального примусу, право суду винести ухвалу про зменшення розміру забезпечення позову, право суду скасувати власну ухвалу про роз'єднання позовних вимог тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алиев Т.Т. Производство по вновь открывшимся обстоятельствам в гражданском судопроизводстве. Москва: А-Приор: БизнесСервисГрупп, 2007. 187 с.
2. Алимова Э.Ш. Компетенция суда на стадии исполнительного производства в гражданском процессе: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.15. Москва, 2017. 222 с.
3. Андрійко О.Ф. Організаційно-правові проблеми контролю у сфері виконавчої влади: автореф. дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 1999. 42 с.
4. Андрійцьо В.Д. Мета судового доказування у цивільному судочинстві. *Адвокат*. 2013. №6(153). С. 25-28.
5. Афанасьев С.Ф., Зайцев А.И. Гражданское процессуальное право: учебник для академического бакалавриата. 5-е изд., перераб. и доп. Москва: Издательство Юрайт, 2014. 702 с. Серия: Бакалавр. Академический курс.
6. Ахмедов С.М. Производство по пересмотру судебных актов по вновь открывшимся обстоятельствам в системе пересмотра судебных актов в арбитражном процессе: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2008. 189 с.
7. Баймолдина З.Х. Гражданское процессуальное право Республики Казахстан: в двух томах. Том 2. Особенная часть: КазГЮА, 2001. 416 с.
8. Бардах Ю. История государства и права Польши / Ю. Бардах, Б. Леснодорский, М. Пиетрчак; пер. с польск. И.Б. Грекова, А.Ф. Курилко, К.Я. Старосельской. Москва: Юрид. лит.-ра, 1980. 560 с.
9. Батурич Ю. М. Возможен ли закон о гласности? *Гласность: Мнение. Поиски. Политика*: Сборник / Под ред. Ю. М. Батурич. Москва, 1989. С. 267-341.
10. Батурич Н. А. Причины судебных ошибок и процессуальные средства их предупреждения в гражданском судопроизводстве: автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.15. Саратов, 2010. 22 с.

- 11.Баулин О. В. Бремя доказывания при разбирательстве гражданских дел. Москва: Городец, 2004. 272 с.
- 12.Білицький Р. Відвід суду: дієвий засіб чи процесуальна беспорядність? *Юридична газета*. 2004. № 16 (31 серп.). С. 4.
- 13.Благочестивѣйшія Самодержавнѣйшія Великія Государыни императрицы Екатерины Вторыя Учрежденія для управления губерній Всероссийскія імперіи. Москва: Печатано при Сенате, 1775. 229 с.
- 14.Блазомирская И.В. Исправление судебной ошибки в гражданском процессе как составная часть права на судебную защиту. *Историческая и социально-образовательная мысль*. 2014. Том 6 №6. Часть 2. С. 220-223.
- 15.Бойко І. Й. Органи влади і право в Галичині у складі Польського Королівства (1349-1569 рр.): монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 628 с.
- 16.Бондар І.В. Перегляд судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами: автореф. дис. канд. юрид. наук. Київ, 2009. 14 с.
- 17.Бондаренко-Зелінська Н.Л. Врегулювання спору за участі судді: проблеми та перспективи застосування. *Університетські наукові записки*. 2018. №67-68. С. 62-70.
- 18.Боннер А.Т. Применение нормативных актов в гражданском процессе. Москва: Юрид. лит., 1980. 160 с.
- 19.Борисова Е.А. Апелляция в гражданском (арбитражном) процессе (издание второе, исправленное и дополненное). Москва: Городец, 2000. 288 с.
- 20.Борисова Е.А. Теоретические проблемы проверки судебных актов в российском гражданском, арбитражном процессах: дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.15. Москва, 2005. 376 с.
- 21.Братель О. Функції процесуальних юридичних фактів у цивільному судочинстві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. №3. С. 4-14.

22. Васьковський Е.В. Учебник гражданского процесса / Под редакцией и с предисловием В.А. Томсинова. Москва: Издательство «Зерцало», 2003. 463 с. (Серия «Русское юридическое наследие»)
23. Васьковський Е.В. Учебник гражданского процесса. Москва: Издание бр. Башмаковых, 1914. 572 с.
24. Великорода О.М. Скасування та оскарження заочного рішення. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. Число 3(22). С. 45-50.
25. Верба О. Б. Вирішення судом питань, пов'язаних із настанням обставин, які ускладнюють або унеможливають виконання рішення. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2009. Вип. 49. С. 106- 117.
26. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права. Москва: Издательский дом «Территория будущего», 2005. 800 с.
27. Волчихина Л.А. Роль и значение процессуальной формы в современном гражданском судопроизводстве. *Вестник Томского государственного университета*. 2013. Вып. 5 (121). С. 280-285.
28. Вопленко Н.Н. Ошибки в правоприменении: понятие и виды. *Советское государство и право*. 1981. №4. С. 38-46.
29. Гарашук В.М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду в державному управлінні: автореф. дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2003. 34 с.
30. Гарієвська М.Б. Дискреційні повноваження суду щодо усунення недоліків ухваленого ним рішення. *Приватне право і підприємництво*. 2013. Вип. 12. С. 72-75.
31. Горшенев В.М. Функции и содержание норм процессуального права по советскому законодательству. Новосибирск: Изд-во Новосибирского ун-та, 1967. 249 с.
32. Горшенев В.М., Шахов И.Б. Контроль как правовая форма деятельности. Москва: Юрид. лит., 1987. 176 с.
33. Гражданский процесс России: учебник / Под ред. М.А. Викут. Москва: Юристъ, 2004. 459 с.

- 34.Гражданский процесс. Учебник. Издание третье, переработанное и дополненное / Под ред. В.А. Мусина, Н.А. Чечиной, Д.М. Чечота. Москва: ПБОЮЛ Гриженко Е.М., 2000. 544 с.
- 35.Гражданский процессуальный закон Латвии от 14 октября 1998 г. URL: http://www.pravo.lv/likumi/30_gpz.html (дата звернення: 01.08.2020)
- 36.Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации: закон РФ №138-ФЗ от 14 ноября 2002 г. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_39570/b245f885ffe790f3cef_aa600e8e862eb1159bb78/ (дата звернення: 01.08.2020)
- 37.Гражданское процессуальное уложение Германии = Deutsche Zivilprozessordnung mit Einfuehrungsgesetz: Ввод. закон к Гражд. процессуальному уложению: пер. с нем. / В. Бергманн, введ., сост. Москва: Wolters Kluwer Russia, 2006. 472 с. (Серия «Германские и европейские законі»; Кн. 3)
- 38.Гринчишин А.Б. Процесуальні особливості залучення присяжних засідателів до розгляду кримінальних справ. *Актуальні проблеми юридичної науки: Збірник тез міжнародної наукової конференції «Восьмі осінні юридичні читання»* (м. Хмельницький, 13-14 листопада 2009 року): У 4-х частинах. – Частина четверта: «Кримінальне право. Кримінологія. Кримінально-виконавче право. Кримінальний процес. Криміналістика. Судова експертиза». Хмельницький: Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2009. С. 142-144.
- 39.Гурвич М.А. Лекции по советскому гражданскому процессу. Пособие / Под ред. В.Н. Бельдюгина. Москва: Тип. «Красная звезда», 1950. 199 с.
- 40.Гурвич М.А. Право на иск / Отв. ред. А.Ф. Клейнман. Москва, Ленинград: Изд-во АН СССР, 1949. 216 с.
- 41.Гусаров К.В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві: дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2011. 431 с.

42. Додаткове рішення Бердянського міськрайонного суду Запорізької області від 29 грудня 2017 р. у цивільному процесі №310/8536/16-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71459302> (дата звернення: 01.08.2020)
43. Додаткове рішення Деснянського районного суду м. Києва від 2 вересня 2016 р. у цивільній справі №754/10608/16-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61493607> (дата звернення: 01.08.2020)
44. Додаткове рішення Жовтневого районного суду м. Запоріжжя від 18 грудня 2017 р. у цивільній справі №331/5584/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71213031> (дата звернення: 01.08.2020)
45. Додаткове рішення Комінтернівського районного суду міста Харкова від 10 липня 2015 р. у цивільній справі № 641/5650/15-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/46674934> (дата звернення: 01.08.2020)
46. Додаткове рішення Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 14 травня 2018 р. у цивільній справі № 235537/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73993312> (дата звернення: 01.08.2020)
47. Додаткове рішення Куйбишевського районного суду Запорізької області від 7 лютого 2019 р. у цивільній справі №319/1166/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79685557> (дата звернення: 01.08.2020)
48. Додаткове рішення Луцького міськрайонного суду Волинської області від 12 лютого 2015 р. у цивільній справі №161/21007/14-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42727314> (дата звернення: 01.08.2020)
49. Додаткове рішення Новоселицького районного суду Чернівецької області від 14 листопада 2014 р. у цивільній справі № 2-839/14. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/45819037> (дата звернення: 01.08.2020)
50. Додаткове рішення Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 4 лютого 2016 р. у цивільній справі №185/915/16-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/61649085> (дата звернення: 01.08.2020)

51. Додаткове рішення Солом'янського районного суду м. Києва від 24 вересня 2013 р. у цивільній справі №2-о-157/13. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37055702> (дата звернення: 01.08.2020)
52. Додаткове рішення Суворовського районного суду м. Одеси від 28 вересня 2018 р. у цивільній справі №523/12763/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76919711> (дата звернення: 01.08.2020)
53. Дювернуа Н. Источники права и судъ въ древней Россіи: опыты по исторіи рускаго гражданского права. Москва: Въ университетской типографіи (Катковъ и К), 1869. 419 с.
54. Ефимова В. В. Контроль в арбитражном процессе как способ устранения судебных ошибок: авторефер. дисс. ...канд. юрид. наук: 12.00.15. Саратов, 2004. 29 с.
55. Жеруолис И.А. Сущность советского гражданского процесса. Вильнюс: Изд-во Минтис, 1969. 205 с.
56. Жилин Г. А. Правосудие по гражданским делам: актуальные вопросы. Москва: Проспект, 2010. 573 с.
57. Жилин Г.А. Суд первой инстанции в гражданском процессе: учеб.-практ. пособие. Москва: Юрайт-М, 2001. 328 с.
58. Жилин Г.А. Целевые установки гражданского судопроизводства и проблема судебной ошибки. *Государство и право*. 2000. №3. С. 51-58.
59. Жилин Г.А. Цели гражданского судопроизводства и их реализация в суде первой инстанции. Москва: Юридическое бюро «Городец», 2000. 320 с.
60. Задорожна А.П. Підсудність у цивільному процесі України: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2017. 250 с.
61. Зайцев А.И. Комментарий к статьям 34-36. Постатейный научно-практический комментарий к Федеральному закону «О третейских судах в Российской Федерации». *Третейский суд*. 2003. № 3. С 18-23.
62. Зайцев А.И. Самоконтроль третейского суда. *Материалы юбилейной всероссийской научной конференции «Два века юридической науки и образования*

в Казанском университете» (г. Казань, 13-14 мая 2004 г.). Казань, 2004. С. 327-329.

63. Зайцев И. М. Проблемы истины в гражданском процессе. *Становление правового порядка в Российском государстве: реальность и перспектива (социально-правовые проблемы)*: Сб. науч. статей / Под ред. В. И. Новоселова. Саратов, 1995. С. 116-118.
64. Зайцев И.М. Процессуальные функции гражданского судопроизводства. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1990. 137 с.
65. Зайцев И.М. Самоконтроль суда первой инстанции в гражданском процессе. *Российская юстиция*. 1998. №12. С. 3-4.
66. Зайцев И.М. Теоретические вопросы устранения судебных ошибок в гражданском процессе: дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.03. Саратов, 1987. 377 с.
67. Зайцев И.М. Устранение судебных ошибок в гражданском процессе. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1985. 135 с.
68. Зайцев И.М. Устранение судебных ошибок как способ реализации конституционного права на защиту. *Процессуальные средства реализации конституционного права на судебную и арбитражную защиту*: Межвузовский тематический сборник. Калинин, 1982. С. 28-37.
69. Зайцев И.М. Целевые установки гражданского судопроизводства. *Проблемы реформы гражданского процессуального права и практики его применения*. Межвузовский сборник научных трудов. Свердловск, 1990. С. 13-18.
70. Зайцева Ю.А. Классификация самоконтрольных полномочий третейского суда. *Правовые традиции и их институализация в российской правовой системе*: Сб. научных статей. Материалы III конференции юридического факультета КГУ. Ч. 2. Гражданское право и гражданский процесс. Уголовное право и уголовный процесс / Отв. ред. Е.Н. Воронов. Курск: Изд-во Курского государственного университета, 2007. С. 36-39.
71. Зайцева Ю.А. Понятие самоконтроля арбитражного суда первой инстанции. Материалы международной научно-практической конференции «Развитие

процесуального законодавства: к 5-летию действия АПК РФ, ГПК РФ и Федерального закона «О третейских судах в Российской Федерации», посвященной юбилею заслуженного деятеля наук Российской Федерации, доктора юридических наук, профессора Тамары Евгеньевны Абовой. Воронеж: Изд-во Воронежского государственного университета, 2008. С. 480-489.

72. Зайцева Ю.А. Самоконтроль арбитражного суда первой инстанции: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.15. Саратов, 2011. 207 с.
73. Зайцева Ю.А. Самоконтрольные полномочия суда общей юрисдикции. *Тенденции развития цивилистического процессуального законодательства и судопроизводства в современной России*: Международная научно-практическая конференция, посвященная памяти доктора юридических наук, профессора, Заслуженного деятеля науки Российской Федерации Игоря Михайловича Зайцева / Отв. ред. А.И. Зайцев. Саратов: Издательский Центр «Наука», 2009. С. 201-207.
74. Зайцева Ю.А. Специфика регламентации и реализации самоконтрольных полномочий судов общей юрисдикции. *Материалы общероссийской научно-практической конференции «Актуальные проблемы российского права»*. Краснодар: Изд-во Института экономики, права и гуманитарных специальностей, 2008. С. 166-174.
75. Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку цивільного судочинства. 2018 рік. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2018 (дата звернення: 01.08.2020)
76. Зейкан Я. П. Коментар Цивільного процесуального кодексу України. Київ: Юридична практика, 2006. 560 с.
77. Зейкан Я.П., Луців-Шумська Н.Л., Шумська Н.Л. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар. Київ: КНТ, 2011. 672 с.
78. Зелянк Е.С. Інститут оцінки судових доказів у цивільному процесі: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03. Ужгород, 2014. 221 с.

- 79.Золотых В. В. Проверка допустимости доказательств в уголовном процессе. Ростов-на-Дону: «Феникс», 1999. 288 с.
- 80.Иванишев Н. О древних сельских общинах в Юго-Западной России. Киев: Типография Федорова и Мин, 1863. 72 с.
- 81.Инструкция о порядке восстановления утерянных, уничтоженных или похищенных производств по судебным делам. *Сборник циркуляров Наркомюста РСФСР за 1922-1925 гг.* Москва, 1926. С. 146-148.
- 82.Иванчулинець Д.В. Законне представництво у цивільному процесі: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03. Ужгород, 2012. 238 с.
- 83.Історія держави і права України. Частина 1 : Підруч. для юрид. вищих навч. закладів і фак. : у 2 ч. / [Рогожин А. Й., Страхов М. М., Гончаренко В. Д. та ін.] ; за ред. акад. Академії правових наук України А. Й. Рогожина. Київ: Ін. Юре. 1996. 368 с.
- 84.Каблак П.І. Судова влада та громадськість: проблеми вироблення взаємодії. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права.* 2013. Вип. 11. С. 215-218.
- 85.Каламайко А.Ю. Електронні засоби доказування в цивільному процесі: дис. ...канд. юрид. наук. Харків, 2016. 242 с.
- 86.Клейменов А.Я. Порядок отвода судей в гражданском судопроизводстве России и США. *Пробелы в российском законодательстве.* 2011. №2. С. 94-98.
- 87.Ковальова С.Г. Судоустрій та судочинство на українських землях Великого князівства Литовського. Монографія. Миколаїв: Вид-во МАГУ ім. Петра Могили, 2008. 200 с.
- 88.Ковин В.Ф. Функции советского гражданского процессуального права. *Практика применения гражданского процессуального права (к двадцатилетию ГПК РСФСР): Межвузовский сборник научных трудов.* Свердловськ: Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1984. 144 с.
- 89.Козлов А.Ф. Место суда среди субъектов советского гражданского процессуального права. *Ученые труды. СОИ.* 1966. Вып. 6. С. 133-149.

90. Козлов А.Ф. Суд первой инстанции как субъект советского гражданского процессуального права. Томск: Изд-во Томс. ун-та, 1983. 165 с.
91. Колесников Б. Зловживання цивільними процесуальними правами: новела цивільного процесу. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. №7. С. 22-27.
92. Колобродова О.В. Місце та значення перегляду судових актів у зв'язку з нововиявленими обставинами в цивільному процесі. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 3(7). С. 60-71.
93. Комаров В. В., Мамницький В. Ю. Состязательность в гражданском судопроизводстве. *Проблемы науки гражданского процессуального права* / под ред. В. В. Комарова. Харьков: Право, 2002. С. 149-187.
94. Комментарий к Гражданскому процессуальному кодексу Российской Федерации / [Абушенко Д. Б., Гребенцов А. М., Дегтярев С. Л. и др.] ; рук. авт. кол. и науч. ред. В. В. Ярков ; Под общ. ред. В. И. Нечаева. 3-е изд., перераб. и доп. Москва: Норма, 2008. 976 с. (Комментарии «Нормы»).
95. Конвенція про захист прав людини та її основоположних свобод: міжнародний документ від 4 листопада 1950 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 01.08.2020)
96. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141.
97. Короед С.О. Судове керівництво: принцип чи функція цивільного судочинства? *Держава і право*. Випуск 56. С. 280-284.
98. Короед С.О. Судові помилки як перешкода ефективності цивільного судочинства. *Право і суспільство*. 2013. №6-2. С. 84-87.
99. Кравчук В.М., Угриновська О. І. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України. Київ: Істина, 2006. 944 с.
100. Крецу В. Рассмотрение дел о восстановлении утраченного судебного или исполнительного производства. *Советская юстиция*. 1988. № 23. С. 26-27.

101. Кубишкіна А.О. Історико-правовий аспект виникнення та розвитку апеляційного оскарження судових рішень в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. №5. С. 30-33.
102. Кузнецьк О.М Деякі аспекти забезпечення позову в контексті можливого зловживання правами. *Держава і право*. 2014. Вип. 66. С. 182-191.
103. Кульчицький В., Тищик Б., Бойко І. Галицько-Волинська держава (1199-1349). Львів: Біблос, 2005. 280 с.
104. Курс цивільного процесу : підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін. ; за ред. В. В. Комарова. Харків: Право, 2011. 1352 с.
105. Кушнір Г.А. Дискуссионные аспекты учения о судебных ошибках. *Законодательство*. 2007. №10. С. 74-81.
106. Кушнір Н.М. Причини та умови виникнення судових помилок (на матеріалах справ судів першої інстанції). *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2010. Випуск 550. Правознавство. С. 74-79.
107. Левчук М. В. Церковний суд у Київській Русі (історичко-правове дослідження): автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Київ, 2010. 22 с.
108. Лейба Є.В. Відновлення втраченого судового провадження в цивільному судочинстві: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03. Ужгород, 2015. 237 с.
109. Ливанцев К. Е. История государства и права феодальной Польши XIII-XIV вв. ; отв. ред. В. В. Мавродин. Ленинград: Ленинградский университет, 1958. 159 с.
110. Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; Відп. ред. О. В. Мишанич. Київ: Дніпро, 1989. XVI + 591 с.
111. Лопатін А.В. Особливості формування поняття судової помилки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2014. Випуск 29. Частина 2. Том 4/2. С. 178-181.

112. Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права. [2-е изд., перераб.]. Москва: Норма, 2004. 240 с.
113. Луспеник Д. Д. Настільна книга професійного судді при розгляді цивільних справ (складання судових процесуальних документів за новим ЦПК України). Харків: Харків юрид., 2005. 640 с.
114. Луспеник Д.Д. Самоконтроль суду першої інстанції у цивільному процесі: правова регламентація та потреба удосконалення і розширення. *Судова апеляція*. 2009. №3(16). С. 58-66.
115. Луспеник Д.Д. Самоконтроль суду першої інстанції у цивільному процесі: проблемні питання правозастосування. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2013. №5(14). С. 51-62.
116. Луспеник Д. Д. Розгляд цивільних справ судом першої інстанції. Харків: Харків юридичний, 2006. 480 с.
117. Мельник Я.Я. Функція судового контролю в цивільному судочинстві як концепт державної політики у сфері безпеки. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. №4. С. 60-67.
118. Менів О. Проблеми розуміння принципу гласності та публічності цивільного судочинства. *Юридичний журнал*. 2011. № 3. URL: <http://justinian.com.ua/article.php?id=3350> (дата звернення: 01.08.2020)
119. Микуляк П. Еволюція самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі в радянські часи. *Студентський вимір щодо актуальних проблем у правознавстві: матеріали XII Всеукраїнської науково-практичної конференції (09 грудня 2019 р., м. Ужгород)*. Ужгород. Вид-во «РІК-У», 2020. С. 13-17.
120. Микуляк П. Підстави самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі. *Юридичний вісник*. 2020. №1. С. 218-224.
121. Микуляк П. Судова помилка як підстава самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №5. С. 30-34.

122. Микуляк П. Юридическая природа самоконтроля суда первой инстанции в гражданском процессе. *Закон и жизнь (Республика Молдова)*. 2019. №12(2). С. 62-66.
123. Микуляк П.П. Виправлення описок та арифметичних помилок у судовому рішенні в цивільній справі. *Право як ефективний суспільний регулятор: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, м. Львів, 14-15 лютого 2020 р. Львів: Західно-українська організація «Центр правничих ініціатив», 2020. С. 51-54.
124. Микуляк П.П. Винесення додаткового судового рішення як прояв самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі. *Закарпатські правові читання. Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції (11-31 квітня 2019 р., м. Ужгород) / Ужгородський національний університет; За заг. ред. О.Я. Рогача, Я.В. Лазура, М.В. Савчина*. Ужгород: РІК-У, 2019. Т. 3. С. 67-71.
125. Микуляк П.П. Класифікація самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі за суб'єктами їх ініціювання. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. №6. С. 147-149.
126. Микуляк П.П. Класифікація самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі за часом їх реалізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2020. Випуск 60. С. 49-52.
127. Микуляк П.П. Поняття та сутність самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі. *Visegrad Journal on Human Rights (Словацька Республіка)*. 2019. №5. Частина 1. С. 92-97.
128. Микуляк П.П. Самоконтрольні повноваження суду першої інстанції у сфері доказування обставин цивільної справи. *Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, Україна, 7-8 лютого 2020 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2020. С. 64-67.

129. Микуляк П.П. Скасування заочного рішення як прояв самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі. *Вплив юридичної науки на розвиток міжнародного та національного законодавства: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Харків, 14-15 лютого 2020 р.). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів». С. 78-81.
130. Микуляк П.П. Скасування судового наказу як прояв самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, м. Ужгород, 14–15 лютого 2020 р. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2020. С. 38-42.
131. Морозан О. О. Трансформація влади в Київській Русі за нащадків Ярослава Володимировича. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Сер.: Історичні науки*. 2013. Вип. 3.34. С. 48-52.
132. Морозова Л.С. Пересмотр решений по вновь открывшимся обстоятельствам. Москва: Госюиздат, 1959. 75 с.
133. Навроцька Ю.В. Заочний розгляд справи в цивільному процесі України: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2009. 192 с.
134. Немеш П.Ф., Феннич В.П. Курс цивільного процесу: Загальна частина. Підручник. Ужгород: Вид-во РІК-У, 2020. 808 с.
135. Нефедьев Е.А. Учебникъ русскаго гражданскаго судопроизводства. Издание третье. Москва: Тип. Импер. Московс. Ун-та, 1908. 404 с.
136. Никитин С. В. Судебный контроль за нормативными правовыми актами в гражданском и арбитражном процессе: монографія. Москва: РАП, 2009. 300 с.
137. Ніколенко Л.М. Перегляд судових актів у господарському судочинстві: монографія. Донецьк: Юго-Восток, 2013. 491 с.

138. Ніколенко Л.М. Поняття та ознаки судових помилок, які є підставою перегляду судових актів у господарському судочинстві. *Часопис Київського університету права*. 2012. №2. С. 175-178.
139. Новікова Н.А. Показання свідків у цивільному процесі: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2018. 241 с.
140. Новый Гражданский процессуальный кодекс Франции / Пер. с франц. В. Захватаев / Предисловие: А. Довгерт, В. Захватаев / Отв. ред. А. Довгерт. Киев: Истина, 2004. 544 с.
141. Обрусна С. Ю. Теоретико-методологічні засади судового управління: щодо постановки проблеми. *Форум права*. 2010. № 2. С. 339-342. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-2/10ocjcpp.pdf> (дата звернення: 01.08.2020)
142. Орлов В.В., Громов Н.А., Белоносов В.О. Влияние вновь открывшихся обстоятельств на законность и обоснованность судебного решения. *Российский судья*. 1999. №4. С. 11.
143. Папкина О.А. Усмотрение суда. Москва: Статут, 2005. 413 с.
144. Пахман С. О судебных доказательствах по древнему русскому праву, преимущественно гражданскому, в историческом их развитии. Москва: Вь университетской типографіи, 1851. 212 с.
145. Пашук А. Й. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII – XVIII ст. (1648-1782). Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1967. 180 с.
146. Петрик В.В. Інститут відводу в цивільному процесі: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03. Ужгород, 2013. 230 с.
147. Петрова И.А. Пересмотр судебных актов по вновь открывшимся обстоятельствам в гражданском и арбитражном процессе (сравнительно-правовой аспект): автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.15. Москва, 2010. 32 с.
148. Петрухин И.Л. Причины судебных ошибок. *Советское государство и право*. 1970. №5. С. 100-106.

149. Петручак Р.К. Судебная ошибка при пересмотре вступивших в законную силу судебных актов по новым или вновь открывшимся обстоятельствам. *Актуальные проблемы российского права*. 2013. №1(26). С. 78-83.
150. Підлубна О. Відновлення втраченого судового провадження. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. №4. С. 82-86.
151. Полещук Т. Історія Росії XIX – початку XX ст.: навч. посібник. Львів: ПАІС, 2008. 400 с.
152. Посібник з написання судових рішень у цивільному і кримінальному судочинстві. Київ: Ваіте, 2016. 206 с.
153. Постанова Верховного Суду від 29 серпня 2018 р. у цивільній справі №552/137/15-ц. URL: https://zib.com.ua/ua/135014-vs_nazvav_pidstavi_pereglyadu_sudovih_rishen_u_zvyazku_z_nov.html (дата звернення: 01.08.2020)
154. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 28 лютого 2018 р. у цивільній справі №317/3139/15-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72641734> (дата звернення: 01.08.2020)
155. Права, за якими судиться малоросійський народ. 1743 / К. А. Віслобоков (упоряд.); Ю. С. Шемшученко (відпов. ред. та автор передм.). Київ: [б.в.], 1997. 547 с.
156. Правда Русская. Учебное пособие ; отв. ред. Б. Д. Греков. Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР, 1940. 112 с.
157. Правила поведінки громадян у суді: затверджено Головою Іванівського районного суду Херсонської області від 16 березня 2010 р. URL: <http://iv.ks.court.gov.ua/sud2111/grom/gromprav> (дата звернення: 01.08.2020)
158. Про виконавче провадження: Закон України №1404-VIII від 2 червня 2016 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. №30. Ст. 542.

159. Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ: постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних кримінальних справ №3 від 1 березня 2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003740-13> (дата звернення: 01.08.2020)
160. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді цивільних справ у суді першої інстанції: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 2 від 12 червня 2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-09> (дата звернення: 01.08.2020)
161. Про застосування цивільного процесуального законодавства при перегляді судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами: постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ №4 від 30 березня 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004740-12> (дата звернення: 01.08.2020)
162. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав: постанова Пленуму Верховного Суду України №3 від 30 березня 2007 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-07> (дата звернення: 01.08.2020)
163. Про строки розгляду судами України кримінальних і цивільних справ: Постанова Пленуму Верховного Суду України №3 від 1 квітня 1994 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-94> (дата звернення: 01.08.2020)
164. Про судові рішення у цивільній справі: постанова Пленуму Верховного Суду України №14 від 18 грудня 2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09> (дата звернення: 01.08.2020)
165. Про судову практику в справах про визнання громадянина обмежено дієздатним чи недієздатним: постанова Пленуму Верховного Суду України №3 від 28 березня 1972 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-72> (дата звернення: 01.08.2020)

166. Про судоустрій і статус суддів: Закон України №1402-VIII від 2 червня 2016 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.
167. Про узагальнення практики розгляду судами процесуальних питань, пов'язаних із виконанням судових рішень у цивільних справах: постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ №8 від 25 вересня 2015 р. URL: https://zib.com.ua/ua/119940-vssu_uzagalniv_praktiku_schodo_vikonannya_rishen_v_civilnih.html (дата звернення: 01.08.2020)
168. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: Монографія / В. В. Комаров, В. І. Тertiшніков, В. В. Баранкова та ін.; За заг. ред. професора В. В. Комарова. Харків: Харків юридичний, 2008. 928 с.
169. Работинська В.О. Принцип гласності цивільного процесу: дис. ...канд. юрид. наук. Ужгород, 2017. 252 с.
170. Рассахатская Н.А. Гражданская процессуальная форма: Учеб. пособие. Саратов: Изд-во СГАП, 1998. 88 с.
171. Рассахатская Н. А. Пределы гражданской процессуальной формы. *Правоведение*. 1996. №3(214). С. 137-144.
172. Резворович К.Р. Правова природа судової помилки у цивільному процесі. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 99-102.
173. Резуненко А.Н. Пересмотр судебных актов, вступивших в законную силу, по вновь открывшимся обстоятельствам как стадия гражданского процесса: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.15. Волгоград, 2001. 157 с.
174. Рішення Верховного Суду України від 5 вересня 2007 р. у цивільній справі №6-5375ск07. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/1112355> (дата звернення: 01.08.2020)
175. Российское законодательство X-XX веков: в 9-ти томах. Москва: Юрид. лит., 1984. Т. I Законодательство Древней Руси. 432 с.

176. Руденко Ю.М. Деятельность адвоката по выявлению и исправлению судебных ошибок в гражданском судопроизводстве (организационно-правовой аспект): дис... канд. юрид. наук: 12.00.11. Москва, 2009. 222 с.
177. Рябко А. И. Социальный контроль и его правовые формы. Вопросы теории: дис. ...канд. юрид. наук: Москва, 1995. 181 с.
178. Савчин Н.М. Судові помилки при розгляді та вирішенні цивільних справ: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2016. 212 с.
179. Свиридов Ю. К. Процесс доказывания в гражданском и арбитражном процессах: к постановке проблемы. *Общество: политика, экономика и право*. 2011. №4. С. 122-127.
180. Сводъ законовъ Россійской имперіи. Законы о судопроизводствѣ и взысканіяхъ гражданскихъ. Санктпетербургъ: Въ типографіи Второго Отдѣленія Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи, 1857. Т. 10. Часть II. 433 с.
181. Сенник С.В., Лемик Р.Я. Цивільне процесуальне право: навч. посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 424 с.
182. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980 рр.). Онлайн-версія. URL: <http://sum.in.ua/s/pomylka> (дата звернення: 01.08.2020)
183. Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса. Юридична література, 2004. Том III: У 2 кн.: Статут Великого князівства Литовського 1588 року. Кн. 2. 2004. 568 с., 2 арк. кольор. іл.
184. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса. Юридична література, 2002. Том II: Статут Великого князівства Литовського 1566 року. 2003. 560 с. 2 арк. кольор. іл.
185. Стриттер И. История Россійскаго государства. Санктпетербургъ: Тип-я Осдора Брункова, 1800. Часть 1. 946 с.

186. Судебные уставы съ изложениемъ разсуждений, на коихъ они основаны. Часть первая. [второе, доп. изд.]. Санктпетербургъ: Типографія втораго Отдѣленія Собственной Е.И.В. Канцеляріи, 1866. 567 с.
187. Терехова Л.А. Исправление судебных ошибок как компонент судебной защиты: Монография. Омск: Изд-во ОмГУ, 2006. 247 с.
188. Терехова Л.А. Контроль и самоконтроль суда в исполнительном производстве. *Исполнительное производство: процессуальная природа и цивилистические основы*. Москва Статут, 2009, С. 173-177.
189. Терехова Л.А. Новые и вновь открывшіеся обстоятельства в гражданском и административном судопроизводстве. Монография. Москва: Проспект, 2017. 144 с.
190. Терехова Л.А. Первичный контроль за законностью и обоснованностью постановлений суда первой инстанции. *Современная доктрина гражданского, арбитражного процесса и исполнительного производства: теория и практика: Сборник научных статей*. Краснодар, 2004. С. 351-356.
191. Терехова Л.А. Пересмотр судом первой инстанции собственных постановлений. *Арбитражный и гражданский процесс*. 2005. № 1. С 20-24.
192. Терехова Л.А. Право суда отменить вынесенное им постановление. *Российский юридический журнал*. 2003. № 4. С. 72-76.
193. Терехова Л.А. Преодоление законной силы судебного акта и самоконтроль: возможности совмещения. *Известия высших учебных заведений. Правоведение*. 2007. № 2. С. 116-122.
194. Терехова Л.А. Проблемы пересмотра судебных актов судами их принявшими. *Современные проблемы гражданского права и процесса: Сб. статей / Отв. ред. А.В. Цихоцкий*. Новосибирск: Институт философии и права, 2002. С. 173-180.
195. Терехова Л.А. Самоконтроль суда и его пределы. *Тенденции развития цивилистического процессуального законодательства в современной России*. Саратов: СГАП, 2009. С. 438-442.

196. Терехова Л.А. Система пересмотра судебных актов в механизме судебной защиты. Москва: Волтерс Клувер, 2007. 320 с. (Серия «Гражданский и арбитражный процесс: современный взгляд»).
197. Тертишников В.І. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар. Харків: Видавець ФО-П Вапнярчук, 2009. 608 с.
198. Тимошкин К. А. Теория и практика разделения и взаимного сдерживания судебных и исполнительных органов государственной власти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2006. 22 с.
199. Тищик Б.Й. Історія держави і права Середньовічної Польщі (X ст. – 1795 р.). Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. 128 с.
200. Тришина Е.Г. Вина как критерий разграничения судебных и судебных ошибок. *Судебная реформа и проблемы развития гражданского и арбитражного процессуального законодательства: Материалы международной научно-практической конференции.* Москва: РАП, 2012. С. 112-118.
201. Тришина Е.Г. Проблема судебного контроля в гражданском судопроизводстве: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03. Саратов, 2000. 193 с.
202. Тришина Е.Г. Самоконтроль как одна из функций суда первой инстанции. *Заметки о современном гражданском и арбитражном процессуальном праве / Под ред. М.К. Треушникова.* Москва: ОАО «Издательский дом «Городец»», 2004. С. 178-185.
203. Тришина Е.Г. Самоконтроль как самостоятельный вид судебного контроля за качеством правосудия. *Вестник Саратовской государственной академии права.* 1999. №1. С. 38-41.
204. Тютрюмов И.М. Устав Гражданского Судопроизводства с законодательными мотивами, разъяснениями правительствующего сената и комментариями русских юристов, извлеченными из научных и практических трудов по гражданскому праву и судопроизводству (по 1 ноября 1907 года). Санкт-Петербург: Издание СПб. Т-ва печат. И издат. Дела «Труд», 1908. 1891 с.

205. Уткина И.В. Заочное решение в гражданском процессе. Москва: ООО «Городец-издат», 2003. 192 с.
206. Ухвала Апеляційного суду Рівненської області від 7 вересня 2015 р. у цивільній справі №570/724/15-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/49858436> (дата звернення: 01.08.2020)
207. Ухвала Апеляційного суду Харківської області від 8 грудня 2017 р. у цивільній справі №646/5393/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70967824> (дата звернення: 01.08.2020)
208. Ухвала Гадяцького районного суду Полтавської області від 1 жовтня 2018 р. у цивільній справі №526/1781/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76953076> (дата звернення: 01.08.2020)
209. Ухвала Київського районного суду м. Одеси від 28 грудня 2018 р. у цивільній справі №520/19885/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79007833> (дата звернення: 01.08.2020)
210. Ухвала Корольовського районного суду м. Житомира від 3 серпня 2018 р. у цивільній справі № 296/4643/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76334141> (дата звернення: 01.08.2020)
211. Ухвала Літинського районного суду Вінницької області від 15 січня 2016 р. у цивільній справі №137/1910/15-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/63932356> (дата звернення: 01.08.2020)
212. Ухвала Новоселицького районного суду Чернівецької області від 12 квітня 2018 р. у цивільній справі №720/685/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73502688> (дата звернення: 01.08.2020)
213. Ухвала Полонського районного суду Хмельницької області від 14 січня 2019 р. у цивільній справі №681/736/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79158252> (дата звернення: 01.08.2020)
214. Ухвала Приморського районного суду м. Одеси від 17 вересня 2018 р. у цивільній справі №522/13326/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76525157> (дата звернення: 01.08.2020)

215. Ухвала Святошинського районного суду м. Києва від 31 серпня 2015 р. у цивільній справі № 759/13246/15-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/49485805> (дата звернення: 01.08.2020)
216. Ухвала Святошинського районного суду м. Києва від 9 грудня 2014 р. в цивільній справі №759/19822/14-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41808994> (дата звернення: 01.08.2020)
217. Ухвала Сквирського районного суду Київської області від 31 серпня 2018 р. у цивільній справі №376/511/15-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78989392> (дата звернення: 01.08.2020)
218. Ухвала Солом'янського районного суду м. Києва від 26 жовтня 2018 р. у цивільній справі №760/27003/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77480122> (дата звернення: 01.08.2020)
219. Ухвала Суворовського районного суду м. Одеси від 20 травня 2013 р. у цивільній справі №2-2203/11. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31262877> (дата звернення: 01.08.2020)
220. Ухвала Чернобаївського районного суду Черкаської області від 30 січня 2018 р. у цивільній справі №709/1348/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71935369> (дата звернення: 01.08.2020)
221. Ухвала Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 19 березня 2018 р. у цивільній справі №336/6969/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72877742> (дата звернення: 01.08.2020)
222. Ухвала Шполянського районного суду Черкаської області від 14 грудня 2017 р. у цивільній справі №710/748/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71051612> (дата звернення: 01.08.2020)
223. Феннич В.П. Доказові презумпції в цивільному судочинстві: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2009. 222 с.
224. Феннич В.П. Скасування судового наказу в цивільному судочинстві. *Форум права*. 2011. №2. С. 921-925.
225. Феннич В.П. Строки у наказному провадженні цивільного судочинства. *Вдосконалення правового захисту прав та основних свобод*

- людини і громадянина* : матеріали всеукр. Наук.-практ. конф. молодих вчених та аспірантів (23 квітня 2010 р.). Івано-Франківськ: Прикарпатський нац. ун-т імені Василя Стефаника, 2010. С. 219-222.
226. Ференц-Сороцкий А. А. Процессуальный формализм или процессуальная экономия. *Правоведение*. 1991. №4. С. 31-35.
227. Фурса С. Я., Цюра Т. В. Докази і доказування у цивільному процесі: науково-практичний посібник. Київ: Видавець Фурса С. Я., КНТ, 2005. 256 с. (Серія: Процесуальні науки)
228. Хрестоматия по гражданскому процессу: Учебное пособие. Москва: Юридическое бюро «ГОРОДЕЦЬ», 1996. 226 с.
229. Цивільне процесуальне право України : навч. посіб. / за заг. ред. С. С. Бичкової. Київ: Атіка, 2006. 384 с.
230. Цивільне процесуальне право України: підручник / М.М. Ясинок, М.П. Курило, О.В. Кіріяк, Ю.В. Білоусов, О.О. Кармаза, С.І. Запара, та ін.; За заг. ред. д.ю.н. професора М.М. Ясинка. Київ: Алерта, 2016. 576 с.
231. Цивільний процес України / За ред. Є. О. Харитоновна, Н. Ю. Голубевої, О. І. Харитоновної. Київ: Істина, 2012. 536 с.
232. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492.
233. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар: Вид. 2-ге, перероб. та доп. / за заг. ред. д.ю.н., професора, академіка Академії наук вищої школи України М.М. Ясинка. Київ: Алерта, 2020. 810 с.
234. Цивільний процесуальний кодекс Української РСР від 18 липня 1963 р. (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1502-06#o961> (дата звернення: 01.08.2020)
235. Цивільний процесуальний кодекс УСРР. [в редакції 11 вересня 1929 року]. Харків: Юридичне видавництво НКЮ УСРР, 1930. 149 с.
236. Цыбуленко З.И. Реформа судебной системы России и исполнение судебных постановлений (решений). *Концепция развития судебной*

системы и системы добровольного и принудительного исполнения решений Конституционного Суда РФ, судов общей юрисдикции, арбитражных, третейских судов и Европейского Суда по правам человека: Сб. науч. статей: Краснодар – Санкт-Петербург: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007. С. 76-81.

237. Чечот Д.М. Функции гражданского процессуального права. *Защита субъективных прав и советское гражданское судопроизводство: Межвузовский тематический сборник. Ярославль, 1977. Вып. 2. С. 82-89.*
238. Чувакова Л.А. Особенности ошибок юристов в профессиональной деятельности. *Юридические записки Ярославского государственного университета / Под ред. В.Н. Карташова и др. Ярославль. 1998. Вып. 2. С. 72-81.*
239. Шабалін А. Деякі питання доказування у спрощеному цивільному провадженні (наказне провадження). *Теорія і практика інтелектуальної власності. 2018. №1. С. 43-53.*
240. Шиманович О.М. Відновлення втраченого судового провадження в цивільному процесі. *Учёные записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского «Серия юридические науки». 2011. Том 24 (63). №1. С. 90-97.*
241. Шостя Ф. Гражданский процессуальный кодекс: Текст и практический комментарий: Практика Верховных судов УССР и РСФСР и литература по Гр. Процесу: по 1 ноября 1925 г. / под ред. и с предисл. А. И. Строева. 2-е изд., перераб. и доп. Харьков: Юрид. изд-во НКЮ УССР, 1925. 367 с.
242. Штефан О. Порядок відновлення втраченого судового провадження. *Юридична Україна. 2005. №5. С. 73-76.*
243. Щеглов В.Н. Задачи и функции процессуального судопроизводства. *Вопросы повышения эффективности гражданско-правового регулирования. Томск, 1980. С. 3-10.*
244. Юридическая процессуальная форма: теория и практика / Под общ. ред. П. Е. Недбайло, В. М. Горшенёва. Москва: Юрид. лит., 1976. 279 с.

245. Юшков С. В. Общественно-политический строй и право Киевского государства. Москва: Юрид. лит., 1949. 546 с.
246. Ярков В.В. Юридические факты в механизме реализации норм гражданского процессуального права: дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.03. Екатеринбург, 1992. 523 с.
247. Ясінська Л. Розвиток нотаріальної діяльності в Україні XIV–XVII ст. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 1996. Вип. 43. С. 104–111.
248. Case of Agrokompleks v. Ukraine, 6 October 2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%5C%22001-106636%22%5D%7D> (дата звернення: 01.08.2020)
249. Case of Luchaninova v. Ukraine, 9 June 2011. URL: https://court.gov.ua/userfiles/file/court_gov_ua_sud5010/Konvenciya_z_prav/st_6/LUCHANINOVA.pdf (дата звернення: 01.08.2020)
250. Case of Ruiz-Mateos v. Spain, 23 June 1993. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%5C%22001-57838%22%5D%7D> (дата звернення: 01.08.2020)
251. Case of Sokurenko and Strygun v. Ukraine, 20 July 2006. URL: <http://echr.ketse.com/doc/29458.04-29465.04-en-20060720/view/> (дата звернення: 01.08.2020)
252. Case of Ziaja v. Poland, 16 May 2019. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%5C%22001-192980%22%5D%7D> (дата звернення: 01.08.2020)

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

1. Микуляк П.П. Поняття та сутність самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі. *Visegrad Journal on Human Rights (Словацька Республіка)*. 2019. №5. Частина 1. С. 92-97.
2. Микуляк П. Юридическая природа самоконтроля суда первой инстанции в гражданском процессе. *Закон и жизнь (Республика Молдова)*. 2019. №12(2). С. 62-66.
3. Микуляк П.П. Класифікація самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі за суб'єктами їх ініціювання. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. №6. С. 147-149.
4. Микуляк П.П. Класифікація самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі за часом їх реалізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2020. Випуск 60. С. 49-52.
5. Микуляк П. Підстави самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі. *Юридичний вісник*. 2020. №1. С. 218-224.
6. Микуляк П. Судова помилка як підстава самоконтролю суду першої інстанції в цивільному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №5. С. 30-34.
7. Микуляк П.П. Винесення додаткового судового рішення як прояв самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі. *Закарпатські правові читання. Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції (11-31 квітня 2019 р., м. Ужгород) / Ужгородський національний університет; За заг. ред. О.Я. Рогача, Я.В. Лазура, М.В. Савчина. Ужгород: РІК-У, 2019. Т. 3. С. 67-71.*

8. Микуляк П. Еволюція самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі в радянські часи. *Студентський вимір щодо актуальних проблем у правознавстві: матеріали XII Всеукраїнської науково-практичної конференції* (09 грудня 2019 р., м. Ужгород). Ужгород. Вид-во «РІК-У», 2020. С. 13-17.
9. Микуляк П.П. Самоконтрольні повноваження суду першої інстанції у сфері доказування обставин цивільної справи. *Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, Україна, 7-8 лютого 2020 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2020. С. 64-67.
10. Микуляк П.П. Виправлення описок та арифметичних помилок у судовому рішенні в цивільній справі. *Право як ефективний суспільний регулятор: матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, м. Львів, 14-15 лютого 2020 р. Львів: Західно-українська організація «Центр правничих ініціатив», 2020. С. 51-54.
11. Микуляк П.П. Скасування судового наказу як прояв самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі. *Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, м. Ужгород, 14–15 лютого 2020 р. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2020. С. 38-42.
12. Микуляк П.П. Скасування заочного рішення як прояв самоконтрольних повноважень суду першої інстанції в цивільному процесі. *Вплив юридичної науки на розвиток міжнародного та національного законодавства: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Харків, 14-15 лютого 2020 р.). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів». С. 78-81.

СИСТЕМА САМОКОНТРОЛЬНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ СУДУ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

I. Самоконтрольні повноваження суду першої інстанції в цивільному процесі, які реалізуються під час розгляду цивільної справи:

1) відновлення гласного розгляду цивільної справи, якщо під час закритого судового засідання буде встановлено, що інформація, для забезпечення нерозголошення якої розгляд справи або вчинення окремих процесуальних дій відбувалися в закритому судовому засіданні, вже є публічно доступною або обмеження доступу до інформації є безпідставним чи не відповідає закону (ч. 12 ст. 7 ЦПК);

2) передача цивільної справи на розгляд іншому суду, якщо після відкриття провадження у справі суд все-таки встановить, що були порушені правила територіальної юрисдикції (підсудності) (ч. 1 ст. 31 ЦПК);

3) самовідвід та відвід судді по підставам, вказаним у законі (ч. 1 ст. 39, ч. 3 ст. 40 ЦПК);

4) суд може дати роз'яснення щодо поставлених запитань експерту за його клопотанням (ч. 4 ст. 104 ЦПК);

5) призначення додаткової експертизи, якщо висновок експерта буде визнано неповним або неясним або повторно призначення судової експертизи, якщо висновок експерта буде визнано необґрунтованим або таким, що суперечить іншим матеріалам справи або викликає сумніви в його правильності (ст. 113 ЦПК);

6) скасування раніше постановленої ухвали про виклик свідка, якщо учасники справи не виконали фінансові зобов'язання на вимогу суду (ч. 3 ст. 135 ЦПК);

7) скасування раніше постановленої ухвали про призначення експертизи, якщо учасники справи не виконали фінансові зобов'язання на вимогу суду (ч. 3 ст. 135 ЦПК);

8) скасування раніше постановленої ухвали про залучення спеціаліста або перекладача, якщо учасники справи не виконали фінансові зобов'язання на вимогу суду (ч. 3 ст. 135 ЦПК);

9) скасування раніше постановленої ухвали про забезпечення або витребування доказів, якщо учасники справи не виконали фінансові зобов'язання на вимогу суду (ч. 3 ст. 135 ЦПК);

10) скасування раніше постановленої ухвали про огляд доказів за їх місцезнаходженням, якщо учасники справи не виконали фінансові зобов'язання на вимогу суду (ч. 3 ст. 135 ЦПК)

11) скасування ухвали суду про накладення судового штрафу, якщо особа, стосовно якої її постановлено, виправила допущене порушення та (або) надала докази поважності причин невиконання відповідних вимог суду чи своїх процесуальних обов'язків (ч. 6 ст. 148);

12) скасування зустрічного забезпечення позову, у випадку закриття провадження у справі з підстав, визначених пунктами 2, 5, 7, 8 ч. 1 ст. 255 ЦПК, залишення позову без розгляду з підстав, визначених п. 6 ч. 1 ст. 257 ЦПК, або після набрання законної сили рішенням суду про задоволення позову в повному обсязі, про що окремо зазначається в резолютивній частині відповідного судового рішення та в інших випадках, передбачених законом (ст. 155 ЦПК);

13) заміна одного заходу забезпечення позову або заходу зустрічного забезпечення позову іншим (ч. 1, 3 ст. 156 ЦПК);

14) скасування заходів забезпечення позову (ч. 5 ст. 156, ч. 1 ст. 158 ЦПК);

15) продовження строку проведення підготовчого провадження не більше ніж на тридцять днів у виняткових випадках для належної підготовки справи для розгляду по суті за клопотанням однієї із сторін або з ініціативи суду (ч. 3 ст. 189 ЦПК);

16) припинення врегулювання спору за участю судді за ініціативою судді у разі затягування врегулювання спору будь-якою із сторін (п. 3 ч. 1 ст. 204 ЦПК);

17) повторний розгляд справи по суті у разі заміни одного із суддів під час судового розгляду (ч. 2 ст. 213 ЦПК);

18) зміна порядку з'ясування обставин справи та порядку дослідження доказів, які були визначені в підготовчому засіданні (ч. 2 ст. 228 ЦПК);

19) повторний допит свідка (ч. 12 ст. 230 ЦПК) або повторний допит декількох свідків для з'ясування причин розходжень у їхніх показаннях (ч. 13 ст. 230 ЦПК);

20) повторення відтворення звукозапису або демонстрація відеозапису повністю або в певній частині (ч. 3 ст. 238 ЦПК);

21) надання сторонам та іншим учасникам справи можливість дати додаткові пояснення, які можуть доповнити матеріали справи (ч. 1 ст. 241 ЦПК);

22) повернення до з'ясування обставин у справі під час проведення судових дебатів (ст. 243 ЦПК);

23) поновлення судового розгляду шляхом повторного допиту свідків або вчиненням іншої процесуальної дії під час ухвалення рішення в нарадчій кімнаті (ч. 2 ст. 244 ЦПК);

24) виправлення неповноти або неправильності протоколу вчинення окремої процесуальної дії (ч. 5 ст. 250 ЦПК);

25) поновлення зупиненого провадження у цивільній справі, у тому числі в справі про оскарження рішення третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу (ч. 1 ст. 254, ч. 7 ст. 457 ЦПК);

26) закриття провадження у справі, якщо вона не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства; набрали законної сили рішення суду або ухвала суду про закриття провадження у справі, ухвалені або постановлені з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, або є судовий наказ, що набрав законної сили за тими самими вимогами; за іншими підставами, які вказують на недотримання передумов права на позов (ст. 255 ЦПК);

27) залишення заяви без розгляду, якщо позов подано особою, яка не має цивільної процесуальної дієздатності або позовну заяву від імені заінтересованої особи подано особою, яка не має повноважень на ведення справи та по інших підставам, що вказують на недотримання умов реалізації права на позов (ст. 257 ЦПК);

28) залишення заяви в окремому провадженні без розгляду, якщо існує спір про право (ч. 6 ст. 294 ЦПК);

29) постановлення іншої ухвали по суті заявленого клопотання при його повтореному вирішенні з урахуванням зміни обставин у процесі розгляду справи (п. 22 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді цивільних справ у суді першої інстанції»).

II. Самоконтрольні повноваження суду першої інстанції в цивільному процесі, які реалізуються після проголошення підсумкового судового рішення в цивільній справі:

1) скасування судового наказу судом, що його видав (ч. 1 ст. 170 ЦПК);

2) внесення виправлення до судового наказу, визнати його таким, що не підлягає виконанню, або відстрочення чи розстрочення виконання судового наказу (ст. 173 ЦПК);

3) виправлення описок та арифметичних помилок (ст. 269 ЦПК).

4) винесення додаткового рішення суду по підставам, які вказані законом (ст. 270 ЦПК);

5) роз'яснення судового рішення (ст. 271 ЦПК);

6) скасування заочного рішення судом, що його постановив (ч. 1 ст. 288 ЦПК);

7) скасування рішення суду про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи або про визнання фізичної особи недієздатною та поновлення їхньої цивільної дієздатності (ч. 3-4 ст. 300 ЦПК);

8) скасування рішення суду про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою (ч. 1 ст. 309 ЦПК);

9) скасування рішення суду про усиновлення (ч. 5-6 ст. 314 ЦПК);

10) перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами судом, що його ухвалив (ч. 1 ст. 425 ЦПК), окрім такої підстави, що вказана в п. 2 ч. 3 ст. 423 ЦПК;

11) виправлення помилки у виконавчому документі та визнання його таким, що не підлягає виконанню (ст. 432 ЦПК);

12) відстрочення і розстрочення виконання, зміна чи встановлення способу і порядку виконання судом, що розглядав цивільну справу як суд першої інстанції (ч. 1 ст. 435 ЦПК);

13) відновлення втраченого судового провадження судом, який розглядав справу як суд першої інстанції (ст. 490 ЦПК).

III. Самоконтрольні повноваження суду першої інстанції в цивільному процесі, які реалізуються до відкриття провадження у цивільній справі:

1) скасування судом ухвали про вжиття заходів забезпечення доказів по підставам, вказаним у законі (ч. 5 ст. 116 ЦПК);

2) скасування судом ухвали про забезпечення позову по підставам, зазначеним у законі (ч. 13 ст. 158 ЦПК);

3) самовідвід та відвід судді по підставам, вказаним у законі (ч. 1 ст. 39, ч. 3 ст. 40 ЦПК);

4) роз'яснення щодо поставлених запитань експерту за його клопотанням (ч. 4 ст. 104 ЦПК);

5) виправлення описок та арифметичних помилок (ст. 269 ЦПК);

6) інші з вищеописаних самоконтрольних повноважень по процедурам, які суд першої інстанції може реалізувати до відкриття провадження у цивільній справі